

11561

The background of the image is a classic marbled paper pattern, often used for book covers or endpapers. It features a complex, organic design with swirling, wavy lines in various shades of brown, from light tan and beige to deep, dark chocolate and near-black tones. The overall effect is a rich, textured, and somewhat chaotic visual field.

N° 284-

1894. A. 261.

d 300275

antol Zawadzki Józef

Dublet

~~(Geogr. 439)~~

11.561

MHT/31584-HH

Uprzedzenie Czytelników.

LEOGRAFIIA ninieysza, nie wychodzi bynajmniey w tym zamiarze, aby miała służyć do użycia po szkołach publicznych, pod rządem Imperatorskiego Uniwersytetu wileńskiego zostaiących; do czego nie iest od żadney władzy przeznaczoną. Ze iednak zdawać się może komukolwiek rzeczą dogodną, użyć iey do instrukcyi młodzieży w edukacyi prywatney; przeto w układaniu iey, na dwie okoliczności względ szczególnieyszy zachowywano, to iest: na krótkość i na iasność przy obięciu rzeczy do wiedzenia w tym przedmiocie nayistotniey potrzebnych. Względ ten powodem był

wydawcy do opuszczenia całkiem dwóch ważnych artykułów, to jest: *IEOGRAFII FIZYCZNEY Z NAUKĄ O SFERZE*, i *IEOGRAFII PAŃSTWA ROSSYYSKIEGO*. — *Pierwsza*, aby dokładnie i pożytecznie wyłożoną była, obszerniejszego wymaga opisu, co, przestępując zamierzoną w tém dziele krótkość, mało przyniesłoby dla poczynających uczniów pożytku: ponieważ dla takich samo tylko ustne tłumaczenie, dadz może jasne pojęcie Ieografii fizycznej i nauki o sferze: ci zaś, którzy są w stanie z książek takich wiadomości nabywać, dostateczniejszego potrzebują ich wykładu, niżeli są te, które w zwyczajnych początkowych Ieografiach znajdować się zwykły, a które powiększając książkę i czyniąc ją droższą, rzetelnego dla uczniów nie przynoszą pożytku. — *Druga*, to jest: Ieografia państwa rossyyskiego, i

v

dla rozległości krajów do niej należnych, i ze względu na większą potrzebę umienia iey podobnież w krótkim wykładzie zawierać się nie może, i koniecznie z dostatecznieyszą od innych, dokładnością, tłumaczoną być powinna. Z tych pobudek, opuszczając dwa ważne w niniejszey Geografii artykuły miano w uwadze, iż nagrodzenie tego niedostatku, iak łatwe jest; tak razem i dostateczne z dwóch dzieł świeżo z pod prasy wyszłych, do których się Czytelnicy odsyłają; a te są następujące:

I. GEOGRAFIA: czyli opisanie matematyczne i fizyczne ziemi, przez IANA SNIADOCKIEGO. Dzieło Towarzystwu warszawskiemu przyiaciół nauk oddane; a z woli tegoż Towarzystwa drukiem ogłoszone. Teraz przez Autora przeyrzane, poprawione, i powtórnie

na iaw wyiane s przydaną ta-
 blicą wyrażającą położenie ieo-
 graficzne znakomitszych mieysc na
 ziemi: w Wilnie nakładem i dru-
 kiem Józefa Zawadzkiego, 1809.
 S pięcią tćblicami na miedzi rżnię-
 temi, zawierającemi w sobie 40
 figur. Stronic 524. Cena złot. 7.
 gr. 10.

II. IEOGRAFIA PANSTWA ROS-
 SYYSKIEGO, w terażnieyszym ie-
 go stanie, przez E. ZIABLÓWSKIE-
 GO Professora w jnstytucie peda-
 gogicznym w Petersburgu: w Wil-
 nie nakładem tegoż 1810. Stronic
 254. Cena zł. 3. gr. 10.

Wilno dnia 1 Marca 1810 roku,

REIESTR MATERYI.

Przemowa	- - - -	<i>Karta</i> III
O Geografii w powszechności	-	1
E U R O P A		5
Portugalia	- - - -	9
Hiszpania	- - - -	13
Cesarstwo Francuzkie	- - - -	28
Prowincyje illiryyskie	- - - -	55
Włochy	- - - -	56
1. <i>Królestwo Włoskie</i>	-	<i>tamże</i>
2. <i>Xięstwo Piombino i Lucca</i>	-	64
3. <i>Królestwo Neapolitańskie</i>	-	65
4. - - - <i>Sycylii</i>	-	69
5. - - - <i>Sardyńskie</i>	-	70
6. <i>Malta</i>	- - - -	<i>tamże</i>
7. <i>Wyspy iońskie</i>	- - - -	71
8. <i>Rzeczypospolite Ragusa i Po- glizza</i>	- - - -	72
Szwaycary	- - - -	73
Neuszatel i Kraina Wallis	-	78
Hollandyia	- - - -	79
Cesarstwo Austryiackie	- - - -	88
1. <i>Arcy-xięstwo Austryiackie</i>	-	94

	<i>Karta</i>
2. <i>Xięstwo Styryi</i>	95
3. - - - <i>Karyntyi</i>	<i>tamże</i>
4. <i>Królestwo Cziiskie</i>	96
5. <i>Morawia</i>	97
6. <i>Sląsk Austryiacki</i>	98
7. <i>Gallicya</i>	99
8. <i>Bukowina</i>	102
9. <i>Węgry</i>	103
10. <i>Ziemia Sławińska</i>	106
11. <i>Królestwo Kroackie</i>	<i>tamże</i>
12. <i>Ziemia Siedmiogrodzka</i>	107
13. <i>Banaty woyskowe</i>	109
Anglia	113
1. <i>Wyspy Szkockie</i>	124
Dania i Norwegia	125
Szwecya	132
Państwo Tureckie	139
Prusy	145
Związek Reński	152
1. <i>Królestwo Bawarskie</i>	155
2. - - - <i>Wirtemberskie</i>	158
3. a) - - - <i>Saskie</i>	161
b) <i>Xięstwo Warszawskie</i>	168
c) <i>Nowa Gallicya</i>	192
4. <i>Królestwo Westfalskie</i>	205
5. <i>Kraie Xiążęcia Prymasa</i>	209
6. <i>Wielkie Xięstwo Badeńskie</i>	210
7. - - - - <i>Bergskie</i>	211
8. - - - - <i>Heskie</i>	<i>tamże</i>

	<i>Karta</i>
9. <i>W. X. Wirceburskie</i> -	212
10. <i>Xięstwo Nassau</i> - -	215
11. - <i>Hohenzollern-Hechingen</i> tamże	
12. - - - <i>Sigmaringen</i> tamże	
13. - - <i>Salm-Salmskie</i> -	214
14. - - <i>Salm Kirburg</i> -	tamże
15. - - <i>Isenburg-Birstein</i> tamże	
16. - - <i>Aremberg</i> - -	tamże
17. - - <i>Lichtenstein</i> -	215
18. - - <i>Leyen</i> - -	tamże
19. - - <i>Sasko-Weymar</i> -	tamże
20. - - <i>Sasko-Gota</i> -	216
21. - - <i>Sasko-Meiningen</i> tamże	
22. - - <i>Sasko-Hildburghausen</i> tamże	
23. - - <i>Koburg-Saalfeld</i> -	217
24. - - <i>Reuss (Rais)</i> -	tamże
25. - - <i>Meklenburg-Szwerin</i> tamże	
26. - - <i>Meklenburg-Strelitz</i> 218	
27. - - <i>Holstein-Oldenburg</i> tamże	
28. <i>Kraie niemieckie od pokoju Tylżańskiego zostające pod dyspozycją Cesarza Fran- cuzów</i> - - -	218
29. <i>Kraie oderwane od Cesarza Austryackiego traktatem wie- deńskim, których przeznacze- nie niewiadome</i> - -	219
<i>Miasta Anzeatyckie</i> - -	220

A Z Y I A

Karta
223

Tartaryia wielka	-	-	-	225
Tartaryia niepodległa	-	-	-	226
Chiny	-	-	-	228
Japoniia	-	-	-	234
Indyia	-	-	-	256
1. <i>Indostan</i>	-	-	-	257
2. <i>Półwysep przed Gangesem</i>	-	-	-	259
3. <i>- - - za Gangesem</i>	-	-	-	242
4. <i>Wyspy na morzu indyjskiem</i>	-	-	-	244
Indyie południowe	-	-	-	248
Persyia	-	-	-	249
Arabiia	-	-	-	252
Azyia Turecka	-	-	-	256

A F R Y K A

265

1. <i>Egipt</i>	-	-	-	269
2. <i>Państwa Afryki północney</i>	-	-	-	274
3. <i>Marokko</i>	-	-	-	275
4. <i>Algier, Tunis i Tripolis</i>	-	-	-	276
5. <i>Biledulgeryd</i>	-	-	-	277
6. <i>Barka</i>	-	-	-	278
Afryka szrodkowa	-	-	-	tamże
1. <i>Sahara</i>	-	-	-	280
2. <i>Nubiia</i>	-	-	-	281
3. <i>Gwinea</i>	-	-	-	tamże
4. <i>Kongo</i>	-	-	-	283

		<i>Karta</i>
5.	<i>Nigrycyia</i>	<i>tamże</i>
6.	<i>Bambuk</i>	284
7.	<i>Abissyniia</i>	285
8.	<i>Pobrzeże Aian</i>	<i>tamże</i>
9.	<i>Pobrzeże Zangwebar</i>	286
10.	<i>Abex</i>	287
Afryka Południowa		<i>tamże</i>
1.	<i>Mataman</i>	289
2.	<i>Monomotapa</i>	<i>tamże</i>
3.	<i>Kafreryia</i>	290
Wyspy Afrykańskie		292
1.	<i>Wyspy na oceanie Indyjskim</i>	<i>tamże</i>
2.	<i>Wyspy na oceanie Atlantyckim</i>	295

A M E R Y K A 295

I. Ameryka północna		299
1.	<i>Nowa Brytaniia</i>	<i>tamże</i>
2.	<i>Kanada</i>	300
3.	<i>Nowa Szkocyia</i>	301
4.	<i>Pobrzeże północno-zachodnie</i>	301
5.	<i>Stany ziednoczone</i>	302
6.	<i>Luizyiana</i>	309
7.	<i>Floryda</i>	310
8.	<i>Nowy Meksyk</i>	311
9.	<i>Meksyk</i>	312
Wyspy Ameryki północney		
1.	<i>Wyspy na oceanie atlantyckim</i>	314
2.	<i>Wyspy na odnodze meksykań.</i>	315

	<i>Karta</i>
II. Ameryka Południowa	319
1. Guiana	tamże
2. Królestwo nowej Grenady	320
3. Brezylia	322
4. Kray Amazonek	323
5. Peru	tamże
6. Paragay	325
7. Chili	326
9. Ziemia Magiellańska	327
Wyspy Ameryki Południowej	tamże
1. Wyspy na Oceanie Atlantyckim	328
2. - - - - -	spokojnym tamże
Nowe odkrycia	329
1. Na Oceanie spokojnym ku pół- nocy	tamże
2. - - - - -	ku południowi 330

O Ieografii w powszechności.

Ieografiia, iest opisanie ziemi, toiest tey części świata z lądu i wody złożoney, na którey ludzie mieszkaia.

1.
*Podział
Ieogra-
fi.*

Ieografii podział iest wieloraki: względem czasu, dzieli się na Ieografią dawną, średnią i terażnieyszą. Dawna opisuje świat od onego stworzenia, do upadku cesarstwa rzymskiego na zachodzie, roku 476 ery chrześcijańskiej. Średnia rozciąga opisanie od upadku cesarstwa zachodniego, do upadku cesarstwa wschodniego, od Turków zburzonego roku 1453. Terażnieysza opisuje wszystkie części ziemi, od zburzenia cesarstwa wschodniego, i nastąpioney po nim nauk odnowy, aż do dnia dzisiejszego. Ostatnia ta część Ieografii iest celem niniejszego traktatu.

2.
*Powierzchnia
ziemi.*

Ponieważ okręgu ziemnowodnego, powierzchnia składa się z ziemi i wody, części onego powszechnie są ląd i ocean. W tym powierzchniowym składzie, ziemia zamyka w sobie: lądy, kraje, przylądki, międzymorza, góry, pagórki, wyspy, półwyspy, brzegi, równiny, doliny, pola, lasy, pustynie, skały, haki, prądy, rafy i tym podobne.

3.
*Podział
lądu.*

Ląd, jest wielką rozległością ziemi, żadnym morzem, ani przerwana, ani rozłączona. Krajo-pisarze dzielą go na cztery części. Największa część lądu znajduje się na zachodniej części (1) półkuli, i zowie się Ameryka: cztery inne leżą po większej części na wschodniej półkuli. Najmniejsza część lądu tego zowie się Europa; na południe której leży Afryka, na wschód obudwóch leży Azja.

4.
*Podział
oceanu.*

Ocean, czyli ta niezmierna masa wody na ziemi, składa razem jedną ogromną całość, i

(1) Biorąc za pierwszy południk, ten, który przechodzi przez wyspę Fer (Ferro).

tylko przez położenie przy niej różnych części lądu, na 4 rozłącza się podziały:

1, Morze północne lodowate, leży zupełnie w zimnej strefie. Jego odnogą jest morze białe.

2, Ocean zachodni, zawiera w sobie:

a) Ocean skandynawski czyli północny; morze północne; w górze norwęgskie, a w dole niemieckie, czyli iak zwykle nazywają, północne; morze wschodnie czyli bałtyckie; Kategat; mały i wielki Belt; Zund; Odnoży: finską i ryską i morze zachodnie czyli Eskimo.

b) Ocean atlantycki zawiera: morze północnoatlantyckie; wschodnioatlantyckie, do którego należą: morze śródziemne, marmoreyskie, czarne i azowskie; zachodnioatlantyckie i południowoatlantyckie.

c) Morze etyopskie.

3, Ocean indyjski, który prawie cały w gorącej strefie jest położony. W części jego znajomej są następujące morza:

a) Kanał mozambicki.

b) Morze arabskie i perskie, z odnogami: perską, arabską, Sindi i Kamboja.

- c) Odnoga bengalska s' ciasninami Ceylon i Malakka.
- d) Odnoga Syiam i Tunkin.
- e) Archipelag indyyski.

4, Wielki wschodni ocean, który między innemi zajmuie morze kamczackie, i anadyrskie, iapońskie, chińskie, morze żółte i północny archipelag.

Za piątą część oceanu, leez zupełnie ieszcze nieznaną, uważać można morze lodowatopołudniowe.

5. Powierzchnia ziemi z wody i lądu złożoney, zawiera w sobie mil kwadratowych 9,282,600. S czego na ląd wypada blisko 3,096,000. Ląd zaś przez ludzi zamieszkały, zajmuie tylko 2,332,000 mil kwadratowych.

6. Dawny podział lądu. Dawni dzielili ląd na trzy części, to iest: Europę, Azyią i Afrykę. Granice iego kładli na północ wyspy Brytanii wielkiej i morze bałtyckie; na południe górę Atlas; na wschód rzekę Ganges; a ku Syberyi góry ryfeyskie.

E U R O P A.

Europa leży po większej części w strefie umiarkowanej, najmniejsza iey część tylko zachodzi w zimną północną strefę. Rozciągłość Europy zawiera się między 36° - 71° $12'$ szerokości północney; a 8° - 77° długości wschodniej. Powietrze w całej Europie iest prawie wszędzie przyjemne i zdrowe. W Laponii, Rosyi północney i Szwecyi, mrozy nayeższe.

1.
*Położenie
teografi-
czne. Gra-
nice.*

Granice Europy są: na zachód morze atlantyckie; na południe morze śródziemne i czarne; na wschód Archipelag, cieśnina dardaneńska, morze Marmora, cieśnina konstantynopolska, morze czarne, cieśnina Tedezyi, rzeka Don i góry uralskie; na północ morze północne lodowate.

Powierzchnia Europy, wedle najnowszych rozmiarów, wynosi 171,397 mil kwadratowych, ma się w stosunku do Azji iak $\frac{1}{6}$; do Afryki iak $\frac{1}{4}$; a do Ameryki iak $\frac{2}{3}$.

2.
Rozległość.

Na tey powierzchni znajdują się sławniejsze:

Ieziora: Ladoga i Onega w Rosyi; Ula, Wener i Weter, w Szwecyi

Genewskie w Szwajcaryi; Konstan-
cyeńskie w Niemczech; a Gopło w da-
wniejszey Polsce.

Góry: Między Hiszpanią i Francy-
ją Pireneyskie; między Francją, Niem-
cami i Włochami Alpy; między da-
wniejszą Polską, Węgrami i ziemią
siedmiogrodzką Karpackie albo Tatry;
w Królestwie neapolitańskim Wezu-
wiusz; w Sycylii Etna; w Jslandyi He-
kla ogień wybuchające.

Rzeki: Dunay, Ren, Odra w Niem-
czech; Po i Tyber we Włoszech; Se-
kwana, Rodan, Garona we Francyi;
Ebro, Gwadalkwiwir, Tag, Duero w Hi-
szpanii; Tamiza w Anglii; Don, Oba,
Wołga, Dzwina, Dniepr w Rosyi; Wi-
sła, Warta w dawniejszey Polsce.

4.
*Rząd. Re-
ligiia.*

Rząd w Europie, iako w kra-
iu na wiele państw udzielnych
podzielonym, iest co do położe-
nia kraiu, obyczajów mieszkańców, roz-
maity. Tak iednak wszędzie umiar-
kowany, że nie masz, prócz Turcyi,
państwa, któreby despotycznie rządo-
ném było. Wszyscy obywatele żyją pod
zasłoną praw, które monarchowie świę-
cie zachowuiąc; zapewniaią każdej klas-

sie ludzi, wolność używania swobód towarzyskich.

Religij panujących w Europie jest pięć: rzymska, grecka, luterska, kalwińska i mahometańska.

Europa zawiera w sobie:

a) Cztery cesarstwa: rossyjskie, francuzkie, austryackie i tureckie.

5.
Podział polityczny.

b) Królestwa, które udzielnych królów mają, są: portugalskie, hiszpańskie, włoskie, neapolitańskie, sycylijskie, sardyńskie, pruskie, duńskie, szwedzkie, angielskie, hollenderskie. Królestwa i księstwa ligi, czyli związku reńskiego, pod protekcyą Cesarza Francuzów zostające.

Wedle najnowszey rachuby, ludność Europy wynosi 182,599,000 dusz; więc na jedną milę wypada mieszkańców 1,065.

6.
Ludność.

Obywatele europejscy, wyjąwszy Tatarow, Turków i Lapończyków, są prawie we wszystkich państwach polerowni i obyczajni. Ale najlepiej stan całej

7.
Stopień oświecenia.

Europy, da się widzieć i poznać ze szczególnego państw iey wszystkich opisania.

8.
Podział Europy u dawnych. Europa, która jest najmniejszą s części świata nam znanego, miana była u starożytnych za największą. Ptolemeusz zawiera ją w następujących granicach: na zachód naznacza iey kolumny Herkulesa, a potém ocean; na wschód Palus maeotis, i rzekę Tanais. Dzielila się zaś Europa na zachodnią i wschodnią. Zachodnia zawierała w sobie: Hiszpanią, Gallią, Włochy, Illiryją, Germanią, wyspy brytańskie, wyspy balearskie, Korsykę, Sardynią i Sycylią. Wschodnia, miała za granice morze adryatyckie i Wisłę. Od tey rzeki na północ i wschód leżała Sarmacyia europeyska. Dacyia leżała na południe Sarmacyi. Niektórzy liczyli i Tauryją do Sarmacyi, którey rozległość najmniey była znana u starożytnych.

Portugallia.

Portugallia leży między 8° $40'$ - 12° długości wschodniej, a 37° - 42° szerokości północnej, Kray ten ma bardzo przyjemne klima, dla tego, że nie ma ani tak wysokich gór, iakie ma Hiszpania, i że więcey iak pierwsza ma wód, przytém wiatr od morza chłodzi upały, które w Hiszpanii są nieznośne. Na północy zima pospolicie się kończy na ciągłych deszczach, a na południu w lecie są upały dosyć mocne. Góry w tym kraju są znaczniejsze: Serra da Amarao, da Estrella, de Monchique i Caldeirao, da Arabida, Gerez, Portela de Homer.

1.
*Położenie
ieografi-
czne.*

Rzeki najstawniejsze przychodzą najwięcey z Hiszpanii, takimi są: Minho, Tag, Guadyiana, Duero, Sadao, i w. i.

Portugallia graniczy na północ i wschód z Hiszpanią, na południe i zachód z oceanem. Powierzchnia iey wynosi 1,896 mil kwadratowych,

2.
*Granice.
Rozległość.*

5.
Podział
polityczny.

Królestwo Portugallii dzieli się na Portugallię właściwą i królestwo Algarbii. Właściwa Portugallia dzieli się znowu na 5 prowincy, a te są:

1, Estremadura. Stolica iey, oraz całego królestwa, *Lisbona* (*Lisboa*) nad Tagiem. W mieście liczą 38,108 dymów i 300 tysięcy mieszkańców. Stolicą jest Patriarchy portugalskiego, Arcybiskupa, i rządów krajowych. Znajduje się w niem 300 kościołów. Zdobią ie: pałac królewski, i port między najlepszymi w Europie liczący się, z dwoma cytadelami, prócz czterech zamków. Roku 1755, prawie całe przez trzęsienie ziemi było zburzone. Inne miasta; *Bellem* grobem królów; *Setuval* handlem wsiawione.

2, Beira. W niej znaczniejsze miasta: *Lamego* zamkiem; *Koimbra* niegdyś stolica królestwa, akademią; *Aveira* portem zaszczycone.

3, Entre-Minho e Duero. W niej znaczniejsze miasta: *Braga*, *Porto*, nad Duero, które imię całemu królestwu nadało, nadmorskie bogate i ludne.

4, Trazos-Montes. *Miranda* sto-

lica prowincyi. Drugie Braganza, siedlisko rodziny, która osiadczy na tronie panowała.

5, Alem-Tejo. Miasta w niej znaczniejsze: Evora Arcybiskupstwem i Akademią zaszczycone. Elvas, Estremos, Beja i t. d.

Królestwa Algarbii (Algarve) stolica Tavira portowe. Inne miasta: Lagos, Faro, Castro-marino i i. w.

Ludność całego królestwa wynosi tylko 3,266,000. Wielcy panowie używają w swoich majątkach najwyższej władzy nad swemi poddanymi. Mieszcianie po małych miastach najwięcej trudnią się rolnictwem. Mieszkańcy wielkich miast sąto po większej części, kupcy, fabrykanci i uczeni.

4.
Ludność.

Obfituje Portugallia w wino, owoce, miód, sól i oliwę. Zboża ma mało: bo większa część pól winem i oliwnemi drzewami jest zasadzona. Te dwie rzeczy źródłem są handlu krajowego, który prawie wyłącznie był zawsze w ręku Anglików.

5.
*Produkta.
Handel.*

6.
Podatki.
Siła zbrojna. *Dług*
narodowy. Dochody królestwa składały się z dóbr królewskich, ceł i czynszowego. Wynosiły w roku 1806, 48 milionów złotych pol. S koloniy zamorskich, miał skarb dochodu 108 mil. zł. pol. Więc ogółem było dochodu rocznego 156 mil. zł. pol.

Siła zbrojna lądowa wynosiła w roku 1806, 25 tysięcy żołnierza; a morska składała się z 10 liniowych okrętów i 18 fregat.

Dług narodowy wynosi 120 milionów zł. pol.

7.
Possessye
zewnątrz. Possessye te, dzisiay są po większej części przez Anglików do powszechnego pokoju zabrane. W Ameryce tylko Brezylia, rezydencją iest familii panującej ostatecznie w Portugallii. I dla tego o possessyach wspomni się na swoim miejscu.

8.
Tytuł.
Ordery. Dotychczas królestwo to rządzone było przez Królową Maryą Franciszkę, i Regentą iey syna Jana, Maryiana, Józefa. Lecz, gdy w r. 1807 Cesarz Francuzów rozkazał wojsku swojemu zająć to królestwo; fami-

lija panująca wyniesła się 29 List. 1807 r. do Brezylji. Przeznaczenie tego królestwa, dziś zaburzonego, niewiadome.

Ordery królestwa z wielkimi dochodami, były: Avis, St. Jago, i order Chrystusa Pana.

Portugallia, znana była starożytnym pod imieniem *Luzytania*. Zaczynała się przy rzece Gwadyianie i rozciągała się aż do rzeki Duero. Zawierała w sobie całą dzisiejszą Portugallię i część obu Kastylii królestw.

9.
Dawne imię.

Hiszpania.

Hiszpania leży między 8° - 21° długości, a 36° - 44° północnej szerokości. Stawkowego położenia, prowincye, na południe, we środku kraju leżące; wielkiego doświadczają gorąca: prowincye zaś, między górami leżące, przyjemnego doświadczą ciepła.

11.
Geograficzne położenie.

Grunt w powszechności jest suchy, i

kraj cały bardzo górzysty, we wszystko jednak obfitujący, gdyby przemysł mieszkańców odpowiadał przyrodzenia darom.

Góry pirenejskie, które Francją od Hiszpanii oddzielają, są najsławniejsze. S t y c h g ó r a M a l a d e t t a (Mont-perdu), 10,578 stóp wyniesiona jest nad powierzchnią morza. We środku kraiu są góry: Sierra Oca, S. de Pico, de Gata, de Adria, de Molina, i ciągną się aż do przyładka Finis terrae zwanego. Zaś Sierra Morena, Segura, Novada, las Alpujarras, i Elbira, ciągną się aż do przyładka Calpe zwanego. W górach tych, są wielkiego szacunku zamknięte kruszce.

Rzeki w tym kraiu znaczniejsze są:

1, T a g (Tajo), wypływa z gór, dzielących Arragonią od nowey Kastylii.

2, E b r o, poczyna się w starey Kastylii, płynie przez Arragonią, Katalonią i wpada do morza śródziemnego.

3, G w a d y i a n a, wypływa z jeziora tegoż imienia w nowey Kastylii niedaleko Kalatrawy.

4, G w a d a l k w i w i r, wychodzi z gór południowych nowey Kastylii,

dzieli Andaluzyją na dwie części prawie równe, i wpada w ocean atlantycki.

5, *Duero*, poczyna się w starey Kastylii, płynie przez Portugallią, i wpada do oceanu.

6, *Minho*, wypływa z Gallicyi, płynie przez część Portugalli, i wpada do oceanu.

Innych rzek mniejszych, iako w kraiu górzystym, iest bardzo wiele.

Lasy przystarczają do budowy i marynarki zdatne drzewa; obfite i żyzne pasze żywią liczne stada domowego zwierza.

Hiszpania graniczy na północ z morzem biskayskiem i Francyją; na wschód s Francyją i morzem śródziemném; na południe z morzem śródziemném, atlantyckiém i cieśniną gibraltarską, łączącą te dwa morza s sobą; na zachód z morzem atlantyckiém i Portugallią.

2.
Granice.
Rozległość.

Powierzchnia Hiszpanii wynosi 8,868, z wyspami iey przyległemi 9,146 mil kwadratowych.

3.
Podział
polity-
czny.

Dzieli się Hiszpania na 14 prowincy, a te niemal wszystkie mają tytuł królestw. Słych dwie są we środku: nowa i dawna Kastylia. Trzy na północ: Galicya, Asturya i Biskaja. Trzy na wschód: Nawarra, Arragonia i Katalonia. Trzy na południe: Walencya, Murcyja i Grenada. Trzy na zachód: Andaluzya, Extremadura i Leon.

1. Kastylia nowa, leży we środku Hiszpanii: ma powietrze zdrowe, ziemię górzystą i piaszystą, urodzayną w wina i owoce. Stolica całego kraju *Madryt*. Miasto w murach i pięknych pałacach wspaniałe. Liczy 131 tysięcy mieszkańców. Na potoku Mansanarez most cale okazały. Około miasta są pałace królewskie: *Buen-Retiro*, *Pardo*, *Florida*, *Casa del Campo*: *Eskurial* o 6 mil od Madrytu, klasztor w nim Hieronimianów s pałacem królewskim, skarbcem, biblioteką i grobem królów od Filipa II wystawiony. *Toledo* największe w tém królestwie miasto, bo liczy 200 tysięcy mieszkańców; zaszczycone jest katedrą Arcybiskupa, naybogatszą w całej

Hiszpanii, który razem iest Prymasem królestwa.

2. Kastylia stara, ma wełnę w całej Hiszpanii najlepszą. Miasto stołeczne Burgos. Ma Arcybiskupa. Inne miasta są: Valladolid, Segowia, Awila, żupami solnemi zalecone miasta.

3. Gallicya, kray górzysty i błotnisty, powietrze ma niezdrowe. Miasto stołeczne Compostella. Ma Arcybiskupa. Inne miasta: Ferol, Corunna, portami; Orenza cieplicami; Tuy fortecą, sławne.

4. Asturya, kray górzysty, nieludny i zarosły. Dzieli się na owiedańską i santyllańską: w pierwszey Owiedo, w drugiey Santyllana, miasta stołeczne. St. Andre portowe. Od tego księstwa, pisali się następcy tronu hiszpańskiego Xiążętami Asturyjskimi.

5. Biskaia, ma powietrze w całej Hiszpanii nayumiarkowańsze: zboża ma według potrzeby, lasu do okrętów zadosyć. Sławna z obfitości żelaza i stali, na czém handel krajowy zalega. Miasto stołeczne Bilbao. Inne miasta portowe, są: Fontarabia, i St. Sebastien.

6. Nawarra, kray górzysty i ubogi.

Stolica P a m p e l u n a (Pampluna). Ma Biskupa, Wicekróla i Uniwersytet.

7. Arragonia, kray obszerny około rzeki Ebro, górzysty, nieludny i nieurodzayny. Miasto stołeczne S a r r a g o s s a (Caesar Augusta), nad rzeką Ebro, liczyło r. 1806, 42 tysiące mieszkańców; lecz w roku 1808 przez obleżenie, w historyi nowożytney bardzo sławne, prawie zupełnie iest zniszczone. Stolicą iest Arcybiskupa. Ma Akademią. Inne miasta: H u e s k a Akademią, B a l b a s t r o, T e r m e l l, T a r r a k o n a i K a t a l a i u d handlem, zalecone.

8. Katalonia, kray ieden z najlepszych w Hiszpanii, ludny, zdrowy i żyzny, obfituje w zboże, wino i owce. Sól i kruszce w górach znaydujące się, źródłem są handlu krajowego. Miasto stołeczne B a r c e l l o n a, wielkie, portowe i obronne; sławne Akademią i mennicą, liczą w niém sto tysięcy mieszkańców. Inne miasta są: T a r r a g o n a i R o z e s portowe. T o r t o s a, L e r y d a i P u y c e r d a.

9. Walencya, kray najcieplejszy i najludniejszy w całej Hiszpanii. Lato tu ledwie nieustawiczne. Żyzny w zboże i wino. Rzek w tym kraju przeszło

35, z nich nayznacznieysza Gvadalaviar. Stolica *W a l e n c y a*, miasto wielkie, bo liczy 105 tysięcy mieszkańców, piękne, bogate i portowe, nad rzeką Gvadalaviar. Rezydencyia Wicekróla, i Arcybiskupa, ma Akademią, korpus kaddecki, wiele fabryk, które więcey 25 tysięcy ludzi zatrudniaia. Inne miasta: *A l i k a n t e* portowe, *M o r v i e d r o*, i w. i.

10. *Murcyia*, kraj niewielki i górzysty. Miasto stołeczne *M u r c y a* nad rzeką *Segurą*, w położeniu piękném. *K a r t a g e n a* port wygodny i bezpieczny.

11. *Grenada*, kraj górzysty, obfituje w wino, iedwab i wyborne owoce. Miasto stołeczne *G r e n a d a*, rezydencyia Arcybiskupa i Wicekróla. Inne miasta: *M a l a g a* portowe, winem; *A l h a m a* wodami mineralnemi, sławne.

12. *Andaluzya*, kraj nayżyznieyszy i naybogatszy w Hiszpanii; obfituje w zboże, przednie wina i dzielne konie; skąd ia powszechnie mianuia: szpichlerzem, piwnicą, i staynią hiszpańską. Miasto stołeczne *S e w i l l a*, mieszkańców liczy 100 tysięcy. Rezydencyia Arcybiskupa. Inne miasta: *S. L u c a s* portow-

we nad rzeką Gwadalkwiwir, tu skład towarów sewilskich; Kadyx na wyspie, portowe, tu skład towarów indyjskich; Gibraltar portowe nad ciążną tego imienia, należy do Anglików; Korduba; Xeres de Fronteira i t. d.

13. Extremadura, inna prowincya od portugalskiej tegoż imienia. Kraj żyzny w zboże, owoce i pastwiska. Miasto stołeczne Badajoz forteca od Portugallii. Inne miasta: Meryda, stolica niegdyś całej Luzytanii; Alcantara, stolica kawalerów tegoż imienia; Plasencya i inne.

14. Leon, kraj dosyć obszerny, lecz nie ze wszystkiém urodzayny. Miasto stołeczne Leon, w nim iest kościół katedralny, co do piękności na całą Hiszpanią sławny. Inne miasta: Salamanka, sławna Akademią; Ciudad Rodrigo forteca pograniczna przeciw Portugallii.

Wyspy na morzu śródziemném, na południe Katalonii leżące, pod imieniem balearskie, są:

- 1, Majorka ze stolicą tegoż imienia, w której rezyduie Wicekról.
- 2, Minorka, miasto Port-Mahon.

3, Iwika (Ivissa), miasto Porto-
m a g n o.

4, Formentera, dla iadowitych gadów,
niemieszkalna.

Rząd hiszpański był daw-
wniej iednowładny. W roku ^{4.} *Rząd. Re-*
ligiia.
dopiero 1808, w Czerwcu, Ce-
sarz Francuzów, ustąpiwszy praw swo-
ich do korony hiszpańskiej, (nabytych
przez rezygnacją domu burbońskiego
w r. 1808 dnia 10 Maia,) bratu swo-
iemu Józefowi, dawniejszemu Królowi
Neapolu, nadał w Baionie konstytucyją
temu królestwu: mocą którey władza
królewska została nieco ograniczoną. Ta
konstytucyia, przyjęta była przez Iuntę
baiońską, która się z Grandów i depu-
towanych z różnych stanów składała.
Później dla zamieszek dekretami Cesa-
rza Napoleona i Józefa Króla zmienio-
ną została. Czekać trzeba aż do uspo-
koienia Hiszpanii, iaki tam rząd osta-
teczny stanie.

Religiia katolicka iak była dawniej
wyłącznie panującą, tak i konstytucyją
baiońską przy swey powadze utwier-
dzoną została.

5. *Ludność.* Ludność Hiszpanii najmniey jest znaioma dzisiay. W roku 1787, po uczynionym rachunku, poka-zało się, że wynosiła prócz wysp i osad afrykańskich 10,268,150 dusz. S tych naywięcey mieszkańców żyło w mia-stach, których jest znacznieyszych 145, mnieyszych nazwanych villa 4,572. Szlachty liczono 480,589. W samey Asturyi liczba ich 100 tysięcy prze-chodziła. Osób duchownych, tak świe-ckich iako i zakonników liczono 256 tysięcy. Ludzi rękodzielami zatrudnio-nych było 270 tysięcy. Znayduią się pomiędzy mieszkańcami ukryci Maho-metanie i Zydzi, lecz tych liczba jest mała. Cyganów tułaiących się do 50 tysięcy dusz dochodzi. Szlachta dzie-li się na Grandów i zwanych Hidalgo, do ostatniey klasy każdy się liczy, kto nie ma w społeczności żadnego zatra-dnienia.

6. *Stopień o-
świecenia.* Po wypędzonych s kraiu Maurach i Zydach, rząd przy-iał systema ustanowienia in-kwizycyi duchowney: ta magistratura (w r. 1808 zniesiona) rozciągnęła s cza-sem władzę swoię do wszelkich dru-

ków i opinii. Mimo te przeszkody, Hiszpania ma swoją część wielką w literaturze. Od niejakiego czasu Historia naturalna, Chemia, przez wysyłanie młodzieży za granicę, stały się celem instrukcyi publiczney. Akademii madryckie: *real española, de la historia, i medica*, wstawione są uczynionemi postępkami w umiejętnościach. Akademii Malarstwa, Rzeźby, Architektury w Madrycie. Inne zaś w Sewilli, Walencyi, Barcellonie i Valladolid miały w kraju wielkie zalety. Biblioteki w Eskuryjalu, w Madrycie, Toledo, Salamance, Alkali, są liczne, wyborem i dawnych rękopismów, szczególnie arabskich, kolekcją zalecone.

W całej Hiszpanii jest 30 Uniwersytetów, które po większej części znaczne mają dochody. W Kadyx jest obserwatoryum astronomiczne, opatrzone w angielskie instrumenta. Przy szpitalu ieneralnym jest kollegium chirurgiczne s teatrem anatomicznym i ogrodem botanicznym, oraz fundusz królewski na utrzymanie 80 uczniów. W kraju liczą do 24 ogrodów botanicznych, w których krajowe i zagraniczne rośliny utrzymują. Między kunsztami wy-

zwolonemi naybardziej kwitnie Sztymcharstwo. Drukarnie dosyć porządne, lecz xięgarnie dla ostrości censury bardzo są ograniczone.

⁷
Produkta.
Handel. Wyiąwszy we śrzodku królestwa położone niektóre okolice, co są nie urodzayne, w powszechności kray mógłby we wszystkie pierwszey potrzeby i wygod obfitować płody; gdyby przemysł i pracowitość mieszkańca, umiały z darów przyrodzenia zyskiwać. Ale nie wchodząc w wyliczanie przyczyn, to pewna przez skutki, że Hiszpania corocznie obcym żywiona jest chlebem. To zaniedbanie zupełne rólництва w Europie, rozciąga się i do osad niezmiernych indyyskich, w których grunta do trzciny cukrowey, cynamonu, i innych roślin zdatne, odłogiem leżą.

Nayznaczniejsze produkta Hiszpanii są: wełna, która delikatnością i dobrocią swoją, wszystkie inne europeyskie przewyższa. Mimo iednak szacunku wysokiego tego produktu, chów owiec nie jest naylepszy. W całej Hiszpanii nie liczą więcey owiec iak: 1) zwanych Merino 5,150,000, 2) owiec podlejszych

3,100,000, których wełna zebrana corok wartnie 52 miliiony złotych polskich. Jedwabiu corok zbierają 2 miliiony funtów. Ma Hiszpaniia przednie wina, szczególnie Malaga, Xeres i Alicante wielce są zachwalone. Wywóz oliwy, szafranu, kaparów, i owoców jest znaczny. Góry zamykają w sobie bogate rudy żelazne, miedź, ołów, żywe srebro, wreszcie kruszce srebra i złota. Prócz tych i wielu innych płodów krajowych, ledwo zliczone bogactwa mogłaby mieć z osad swoich indyjskich, iakoto: złoto i srebro iey po całej rozchodzi się Europie, kamienie drogie, perły, drzewo farbierskie, kakao, wanilia, i tym podobne, są iey handlu obszerném źródłem; stém-wszystkiém nie czyni przewagi na iey stronę, i wydatki krajowe przechodzą dochody publiczne.

Hiszpaniia dowodzi tey prawdy najjawniey, że prawdziwém bogactwem kraiu, są płody rólnościwa.

Dochody Hiszpanii w dzisiejszym, iak jest stanie, nie mogą w pewney bydz oznaczone summie. W roku 1787

8
Dochody
krajowe.
Sila zbroyn-
na.

wynosiły, co do krajów w Europie będących, 616,295,657 real. (blisko 282,468,000 zł. pol.) Te wybierane bywały s podatków czynszowych, monopolium na pierwsze potrzeby życia, podatków z dóbr szlacheckich, dóbr skarbowych i cel. Te jednak na wydatki nie wystarczały; dla tego też dług narodowy przeszło 400 milionów zł. pol. wynosi. Siła zbrojna lądowa składała się w roku 1795 ze 119,833 żołnierzy.

Fortece znajduią się tylko na granicy, a te są: S. Sebastien, Fontarabia, Pampluna, Roses, Girona, Tuy, Zamora, Ciudad - Rodrigo, Badajoz i t. d. Fabryki broni i ludwisarnie są: w Owiedo, Plasenzji, Ripoll, Toledo, Barcelonie, Segowii i t. d.

Siła zbrojna morska wynosiła w roku 1802, 68 okrętów liniowych, 40 fregat. Porty obronne są: w Ferrolu, Kadyx, Maladze, Kartagenie, Alikante, Walencyi, Barcellonie, Korunnie, Bilbao, S. Sebastien, Port - Mahon, i t. d.

Osady zamorskie są:

W Azji, wyspy filipińskie i maryjańskie; W Ameryce południowej, Peru, Potosi, Chili i t. d.; W pół-

⁹
Possessye
zewnątrz.

nocney, M e x y k i t. d.; W Afryce, miasta obronne: C e u t a, P i g n o n i t. d.; Na oceanie zachodnim, wyspy kanaryyskie: Palma, Ferro (2), T e n e r y f a, na którey góra nazwana *le pic de Ténérife*.

Hiszpaniia pierwszy swój po-¹⁰czątek cywilny winna F e n i - ^{Dawne imie.} c y i a n ó m. Nastąpili potém C e l t o w i e z Gallii. Przeszła s czasem pod panowanie kartagińczyków, a s tego pod rzymskie. Grecy nazywali ją *Iberyią* od rzeki Iber dziś Ebro. Zwali ją takóž *Hesperyią*, s przyczyny, że była położona na zachód Grecyi. Rzymianie, przed któremi kraiu tego órzodek mało co był znany, podzielili ją na 5 prowincyje: B e t y k ę, L u z y t a n i ą i T a r r a g o n i ą.

Betyka, zawierała w sobie dzisieyszą Grenadę, Andaluzyą, Extremadurę i część nowey Kastylii. Liczyła za czasów Strabona więcey 200 miast piękných.

(2) Południk przez tę wyspę przechodzący powszechnie biorą za pierwszy.

Tarragonia, zawierała w sobie dzisiejszą Murcyę, Arragonię, Walencyę, Nawarrę, Gallicyę, Asturyę, Katalonię, część Leonu i część dwóch Kastylii. Resztę kraju zawierała w sobie Luzytania, iak się pod Portugalię powieździało.

Cesarstwo Francuzkie.

*Geograficzne
położenie.* **Territorium Francyi w Eu-**

ropie składa się:

Z dawniejszey Francyi;
Z Niderlandów i krajów położonych na lewym brzegu Renu, za które xiążęta rzeszy niemieckiej wynagrodzeni są krajami na prawym brzegu położonymi;

Ze Sabaudyi, Piemontu i Montferratu we Włoszech;

S territorium dawniejszey rzeczypo-
spolitey genueńskiej;

S Toskanii i xięstwa Parmy;

S państwa kościelnego.

Położone iest między 40° i 51° 30'

szerokości północney. Długości od południka paryzkiego jest 7° na wschód i tyleż na zachód.

Francya jest przetrzięta znacznemi górami w całej wschodniej części, a te są: poczynając od północy, Ardennes, Vosges, Jura, Alpy od jeziora genewskiego aż do morza śródziemnego; ku wschodowi, Mont-d'Or, Cantal, Puy-de-Dôme, Cévennes, i Lozère. W południowo-wschodniej stronie, Pirenejskie, które Francją od Hiszpanii oddzielają.

Rzeki głównejsze Francyi są:

1. W północnej stronie, Ren, Moza (Meuse) i Skalda (Escaut).

2. We środku jest Sekwana (la Seine) i Loara (Loire).

3. W stronie południowej, Garonna, Rodan (Rhône), Pół w dawniejszym Piemoncie, Arno w Toskanii i Tyber w państwie kościelnym.

W takiej przestrzeni fizycznego położenia, wszystko ma od natury Francyi, co potrzeby i wygody człowieka wymagać mogą. Oceanem, morzem śródziemnym i adryatyckim oblana, jest państwem wielce handlownym.

²
Granice. Francya graniczy na północ z Hollandyą, morzem północnym, i cieśniną Kale (Pas de Calais); na zachód z oceanem i Hiszpanią; na południe z Hiszpanią, morzem adryatyckim i królestwem neapolitańskim; na wschód z morzem adryatyckim, królestwem włoskim, Szwaycaryą i ligą reńską, od której po większą część oddzielona jest Renem.

³
Rozległość. Wedle krótkiego zbiornu Ieografii Mentella (3), Francya ma zawierać w sobie 35,574 mil kwadratowych francuzkich. Długość ma być 250 mil od południa ku północy, a szerokość 220 mil francuzkich.

⁴
Rząd i Religia. Francya za dni naszych przeszła przez wszystkie rodzaje rządów. W ciągu rewolucyi, dawała sobie pod różnemi postaciami rząd mniej lub więcej republikański, czyli, iak mniemała, gminowładny. Nakoniec R. 1804, 18 Maia Senat, Lud i Woysko wybrało Napoleona Bonaparte na godność cesarską Fran-

(3) Abrégé de Géographie par Mentelle 1er Paris, 1809.

cyi, dziedziczną w jego familii. Do utrzymania tey godności wyznaczono na rok 25 milionów franków.

Naywyższe kollegiium krajowe, iest Senat zachowawczy. Ten składa się s Xiążąt krwi cesarskiey, Xiążąt francuzkich, z 80 członków, w potrójney liście od kollegiy elekcyjnych Cesarzowi podanych i z osób wybranych przez Cesarza. Liczba tych Senatorów wynosi 200 osób, każdy z nich ma dożywotnie Senatoryią, wynoszącą roczney intraty do 30 tysięcy franków.

Ciało prawodawcze składa się z osób 300, które od kollegiy elekcyjnych wybrane, corok w 5tey części odnawiaią się.

Rada stanu wybrana przez Cesarza, tron iego otacza, skąd właściwie wypływa osnowa praw krajowych, które w tey radzie ułożone z rozkazu cesarskiego, ciału prawodawczemu do roztrząsania są podawane, a po przyięciu ich większością sekretnych głosów, idą po sankcyią do Senatu.

Ministryum stanu w pomoc władzy wykonawczey przydane, podzielone iest na 10 wydziałów.

Religiia katolicka, bez nazwiska pa-
nującey, iest religią większey części na-
rodu. Innym religiióm bez wyłączenia,
wolność sprawowania obrządków pu-
blicznych, iest konstytucyją zabezpieczo-
na. Naywyższy dozór nad wszystkie-
mi religiiami ma wydział duchowny
pod prezydencyją Ministra religijnego.

5.
*Podział poli-
tyczny.*

Francyia, kiedy była pod
panowaniem rzymskiém, na-
zwana Gallią, dzieliła się
na 17 wielkich prowincyy.

Pod dawnieyszemi Królami trzeciej
dynastyi, podzielona była na trzydzieści
dwie wielkie gubernie, których imio-
na długo ieszcze s pamięci nie wygasną.
A te były: ośm na północ: Flandryia
francuzka, Artois, Pikardyia, Nor-
mandyia, wyspa francuzka, Szampani-
ia, Lotaryngiia, Alzacyia. Trzynaście
we śródku: Bretaniia, Maine, Anjou (An-
żu), Touraine, Orléanois, Berry, Niver-
nois, Burgundyia, Franche-Comté, Au-
nis, Poitou, Marche, i Bourbonnois. Ie-
denaście na południe: Saintonge i Angou-
mois, Limosin, Auvergne, Lyonnois, Del-
finat, Guyenne i Gaskoniia, Béarn, Com-

té de Foix, Roussilon, Langwedocya i Prowancya.

Dziś całe territorium podzielone iest na departamenta, które zowią także prefekturami, dla tego, że naczelnik departamentu zowie się Prefektem i w stolicy departamentu rezyduje. Departament każdy podzielony iest na okręgi gminne (arrondissemens communaux), czyli podprefektury, na czele każdego okręgu zostaje Podprefekt i rezyduje w stolicy swego okręgu.

Departamentów francuzkich nazwiska, iako nazwiska własne, nie od miast, ale od położenia fizyczného nazwane, niemogąc bydź na ięzyk polski przetłumaczone, przyłączają się dla ich wiadomości po francuzku, s przyłączeniem miasta stołecznego, rozległości i ludności każdego departamentu.

1, de la Seine (Sekwany) najmniejszy, zawiera w sobie 23 mile fran. kw., ludności ma 629,765. d. Stolica tego departamentu i całego państwa miasto *Paryz*. Po opisanie tego miasta odsyłamy czytelników do dzieła w r. 1808 w *Paryzu* iu 12 wydanego, (*Paris et ses environs*).

2, de Seine et Oise. Miasto stołec-

ezne Versailles (Wersal). Zawiera w sobie 298 mil kwadr. francuz. i ludności 429,527 dusz.

3, de l'Oise. Miasto stołeczne Beauvais. Zawiera w sobie 307 m. k. f.

4, de la Somme. Miasto stołeczne Amiens. Zawiera w sobie 330 m. k. f.

5, du Pas-de-Calais. Miasto stołeczne Arras. Zawiera w sobie 352 m. k. f., ludności 566,000 dusz.

6, de la Lys. Miasto stołeczne Bruges. Zawiera w sobie 186 m. kwadr. fran.

7, de l'Escaut. Miasto stołeczne Gand. Zawiera w sobie 182 m. k. f., ludności 595,000 dusz.

8, de Jemape. Miasto stołeczne Mons. Zawiera w sobie 196 m. k. f., ludności 412,000 dusz.

9, des Deux-Nèthes. Miasto stołeczne Anvers, nad Skaldą. Zawiera w sobie 184 m. k. f., ludności 249,300 d.

10, de la Dyle. Miasto stołeczne Bruxelles. Zawiera w sobie 159 m. k. f., ludności 363,956 dusz.

11, de la Meuse-Inférieure. Miasto stołeczne Maestricht, nad Mozą. Zawiera w sobie 185 m. k. f., ludności 232,600 dusz.

12, de l'Ourthe. Miasto stołeczne Liége nad Mozą. Zawiera w sobie 203 m. k. f., ludności 315, 800 dusz.

13, de la Roër. Miasto stołeczne Aix-la-Chapelle (Akwisgran, Aachen). Zawiera w sobie 339 m. k. f., ludności 516,000 dusz.

14, de Rhin et Moselle. Miasto stołeczne Coblentz. Zawiera w sobie 246 m. k. f., ludności 203,000 dusz.

15, de la Sarre. Miasto stołeczne Trèves nad Mozellą. Zawiera w sobie 326 m. k. f., mieszkańców 219,000.

16, des Forêts. Miasto stołeczne Luxembourg. Zawiera w sobie 359 mil. k. f., mieszkańców 225,500. d. Departament ten górzysty i w lasach, mało ma uprawnych gruntów, ale za to znaczne kopalnie.

17, de Sambre et Meuse. Miasto stołeczne Namur. Zawiera w sobie 253 mile kw. fr., mieszkańców 165,000.

18, des Ardennes. Miasto stołeczne Mézières. Zawiera w sobie 316 m. k. f., mieszkańców 264,036 d.

19, de l'Aisne. Miasto stołec. Laon. Zawiera w sobie 376 m. k. f., mieszkańców 430,628 d.

20, de Seine et Marne. Miasto sto-
łeczne Melun. Zawiera w sobie 510
m. k. f., mieszkańców 298,815.

21, de la Marne. Miasto stołeczne
Chalons. Zawiera w sobie 429 m.
k. fr., mieszkańców 510,493.

22, de l'Aube. Miasto stołeczne
Troyes. Zawiera w sobie m. k. f. 316,
mieszkańców 240,661.

23, de la Meuse. Miasto stołeczne
Bar-sur-Ornain. Zawiera w so-
bie 320 m. k. f., mieszkańców 275,898.

24, de la Haute-Marne. Miasto sto-
łeczne Chaumont. Zawiera w so-
bie 331 m. k. f., mieszkańców 225,350.

25, des Vosges. Miasto stołeczne
Epinal. Zawiera w sobie 530 m. k. f.,
mieszkańców 308,052.

26, de la Meurthe. Zawiera w so-
bie 326 m. k. f., mieszkańców 342,107.
Miasto stołeczne Nancy.

27, de la Moselle. Miasto stołeczne
Metz. Zawiera w sobie 522 m. k. f.,
mieszkańców 553,788.

28, du Mont-Tonnerre. Miasto sto-
łeczne Mayence (Moguncya) nad Re-
nem. Zawiera w sobie 305 m. k. f., mie-
szkańców 342,000.

29, du Bas-Rhin. Miasto stołeczne Strasbourg. Nad rzeką Ill, blisko Renu. Zawiera w sobie 288 m. k. f., mieszkańców 444,859.

30, du Haut-Rhin. Miasto stołeczne Colmar. Zawiera w sobie 305 m. k. f., mieszkańców 382,285.

31, de la Seine-Inférieure. Miasto stołeczne Rouen. Zawiera w sobie m. k. f. 323, mieszkańców 642,773.

32, de l'Eure. Miasto stołeczne Evreux. Zawiera w sobie 314 m. k. f., mieszkańców 415,574.

33, d'Eure et Loir. Miasto stołeczne Chartres. Zawiera w sobie 312 m. k. f., mieszkańców 259,967.

34, du Calvados. Miasto stołeczne Caen. Zawiera w sobie 206 m. k. f., mieszkańców 480,317.

35, de la Manche. Miasto stołeczne Saint-Lo. Zawiera w sobie m. k. f. 349, mieszkańców 528,912.

36, de l'Orne. Miasto stołeczne Alençon. Zawiera w sobie 323 m. k. f., mieszkańców 397,951.

37, de la Sarthe. Miasto stołeczne Mans. Zawiera w sobie m. k. f. 328, mieszkańców 387,166.

38, de la Mayenne. Miasto stołeczne Laval. Rozległość 274 m. k. f. Ludność 328,397.

39, d'Ille et Vilaine. Miasto stołeczne Rennes. Rozleg. 364 m. k. f. Ludność 488,600.

40, des Côtes du Nord. Miasto stołeczne Saint-Brieuc. Rozległość 383 m. k. Ludność 499,927.

41, du Finisterre. Miasto stołeczne Quimper. Rozległość 369 m. k. f. Ludność 474,549.

42, du Morbihan. Miasto stołeczne Vannes. Rozleg. 358 m. k. f. Ludn. 425,485.

43, de la Loire-Inférieure. Miasto stołeczne Nantes. Rozległość 388 m. k. f. Ludność 368,000.

44. de Maine et Loire. Miasto stołeczne Angers. Rozległość 386 m. k. f. Ludność 376,033.

45, d'Indre et Loire. Miasto stoł. Tours. Rozleg. 527 m. k. f. Ludn. 278,758.

46, de Loir et Cher. Miasto stołeczne Blois. Rozległość 340 m. k. f. Ludność 211,152.

47, du Loiret. Miasto stołeczne Orléans. Rozległość 357 m. f. k. Ludność 289,728.

48, du Cher. Miasto stołeczne Bourges. Rozległość 574 m. k. Lud. 218,297.

49, de l'Yonne. Miasto stołeczne Auxerre. Rozl. 592 m. k. Ludność 533,278.

50, de la Nièvre. Miasto stołeczne Nevers. Rozległość 575 m. k. Ludność 251,188.

51, de la Côte-d'Or. Miasto stołecz. Dijon. Rozległość 465 m. k. Ludność 347,842.

52, de la Haute Saône. Miasto stołeczne Vesoul. Rozl. m. k. 283. Ludn. 287,461.

53, du Doubs. Miasto stoł. Besançon. Rozległość 270 m. k. Ludność 227,075.

54, de la Vendée. Miasto stołeczne Napoléon. Rozległ. 366 m. k. Ludn. 270,271.

55, des Deux-Sèvres. Miasto stołeczne Niort. Rozległość 521 m. k. f. Ludność 242,658.

56, de la Vienne. Miasto stołeczne Poitiers. Rozległość 572 m. k. Ludność 250,807.

57, de l'Indre. Miasto stoł. Chateauroux. Rozleg. 574 m. k. Ludn. 207,911.

58, de l'Allier. Miasto stołec. Mou-
lins. Rozległość 376 m. k. Ludność
276,600.

59, de Saône et Loire. Miasto stoł,
Macon. Rozległość 451 m. k. Ludn.
447,565.

60, du Jura. Miasto stoł. Lons-le-
Saulnier. Rozległość 265 m. k. Ludn.
289,865.

61, de la Charente-Inférieure. Mia-
sto stoł. Saintes. Rozleg. 367 m. k.
Ludność 402,105.

62, de la Charente. Miasto stołec.
Angoulême. Rozległ. 320 m. k. Ludn.
321,477.

63, de la Haute-Vienne. Miasto sto-
łeczne Limoges. Rozległ. 304 m. k.
Ludn. 259,795.

64, de la Creuse. Miasto stołeczne
Gueret. Rozległość 299 m. k. Ludn.
216,255.

65, de la Corrèze. Miasto stołeczne
Tulle. Rozl. 297 m. k. Ludn. 243,654.

66, de la Dordogne. Miasto stołec.
Périgueux. Rozległość 480 m. k.
Ludność 410,550.

67, de la Gironde. Miasto stołeczne
Bordeaux. Rozl. 571 m. k. Ludność
519,685.

68, de Lot et Garonne. Miasto stołeczne Agen. Rozległość 309 m. k. Ludność 552,908.

69, du Lot. Miasto stołeczne Cahors. Rozległość 576 m. k. Ludność 383,685.

70, du Tarn. Miasto stoł. Alby. Rozległość 380 m. k. Ludn. 272,163.

71, de la Haute-Garonne. Miasto stołeczne Toulouse. Rozległość 409 m. k. Ludn. 452,265.

72, du Gers. Miasto stołeczne Auch. Rozległość 557 m. k. Ludność 291,845.

73, des Landes. Miasto stołeczne Mont-de-Marsan. Rozległość 480 m. k. Ludność 228,889.

74, des Basses-Pyrénées. Miasto stołeczne Pau. Rozległość 409 m. k. Ludność 384,000.

75, des Hautes-Pyrénées. Miasto stołeczne Tarbes. Rozległość 250 m. k. Ludność 206,680.

76, de l'Arriège. Miasto stołeczne Foix. Rozległość 256 m. k. Ludność 191,693.

77, des Pyrénées-Orientales. Miasto stoł. Perpignan. Rozległość 220 m. k. Ludność 117,764.

78, de l'Aube. Miasto stołeczne
Carcassonne. Rozległość 381 m.
k. Ludność 226,198.

79, du Puy-de-Dôme. Miasto sto-
łeczne Clermont. Rozległość 428 m.
k. Ludność 508,444.

80, du Cantal. Miasto stołeczne
Aurillac. Rozległość 500 m. k. Lu-
dność 257,224.

81, de la Loire. Miasto stołeczne
Montbrisson. Rozległość 260 m.
k. Ludność 292,588.

82, du Rhône. Miasto stołeczne
Lyon. Rozległość 149 m. k. Ludność
545,654.

83, de l'Ardèche. Miasto stołeczne
Privas. Rozległość 289 m. k. Ludność
267,525.

84, de la Haute-Loire. Miasto sto-
łeczne Puy. Rozl. 267 m. k. Ludność
257,901.

85, de la Lozère. Miasto stołeczne
Mende. Rozległość 273 m. k. Ludność
155,936.

86, de l'Aveyron. Miasto stoł. Rodez.
Rozległość 480 m. k. Ludność 328,195.

87, de l'Hérault. Miasto stołeczne
Montpellier. Rozległość 350 m. k.
Ludność 291, 957.

88, du Gard. Miasto stołeczne Nîmes, Rozległość 318 m. k, Ludność 309,052.

89, de l'Ain. Miasto stołeczne Bourg, Rozległość 287 m. k. Ludn. 284,455.

90, du Léman, Miasto stołeczne Genève, Rozległość 198 m. k. Ludn. 215,884.

91, du Mont-Blanc. Miasto stołeczne Chambéry, Rozległ. 391 m. k, Ludn. 283,106 d.

92, de l'Isère, Miasto stoł. Grenoble, Rozległość 453 m. k, Ludność 440,238 d.

93, de la Drôme, Miasto stołeczne Valence. Rozl. 351 m. k. Lud. 231,188.

94, des Hautes-Alpes, Miasto stoł. Gap. Rozległość 286 m. k, Ludność 118,322 d.

95, des Basses-Alpes, Miasto stoł. Digne, Rozległość 375 m, k, Ludność 140,121 d.

96, de Vaucluse, Miasto stołeczne Avignon, Rozległość 187 m. k, Lud. 190,180 d.

97, des Bouches-du-Rhône, Miasto stołeczne Marseille. Rozl. 269 m. k. Lud. 320,072 d.

98, du Var. Miasto stoł. Draguignan, Rozległ. 380 m. k. Lud. 269,142 d.

99, de la Doire. Miasto stoł. J v r é e.
Rozl. 241 m. k. Ludn. 224,127 d.

100, de la Sesia. Miasto stołeczne
Vercel. Rozl. 147 m. k. Ludn. 214,445 d.

101, du Pô. Miasto stołec. Turin,
piękne i luźne, było stolicą królów
sardyńskich. Rozległość 264 m. k. Ludn.
595,193 d.

102, de Marengo. Miasto stołeczne
Alexandrie. Rozległość 182 m. k.
Ludność 522,854 d.

103, de la Sture. Miasto stołeczne
Coni. Rozległość 554 m. k. Ludn.
411,669 d.

104, des Alpes-Maritimes. Miasto
stołeczne Nice. Rozległość 175 m. k.
Ludn. 87,071 d.

105, de Montenotte. Miasto stołecz.
Savone.

106, des Gênes. Miasto stołeczne
Gênes. Ludność 80 tysięcy dusz.

107, des Apennins. Miasto stołeczne
Chiavari.

Departamenta 108, 109, 110, składają
się s kraiu, który Rzymianie nazywali
Etruryią, a który długo nosił w późniey-
szych wiekach imie Toskanii. Trakta-
tem lunewillskim odzyskał znowu imie
starożytne s tytułem królestwa. Teraz

ostatecznie przyłączony został do państwa francuzkiego.

Kray ten iest bardzo górzysty szczególnie na wschodzie. Powietrze iego iest iednak zdrowe i przyjemne; ziemia żyzna; najznaczniejsze rzeki w tym kraju są: Arno, Chiana, która do Tybru wpada; Ombrone, która równie z Arno do morza śródziemnego wpadaia.

108, Arno. Miasto stołeczne *Florence*, dobrze zbudowane, bruki kamieniem ciosanym ma wykładane. Pałac dawniejszy *WW. Xiążąt* iest pyszny, w którym się znayduie wiele szacownych pamiątek starożytności.

109, Ombrone. Miasto stołeczne *Siene*.

110, Méditerranée. Miasto stołeczne *Livourne*. Miasto to bardzo bogate, wielki handel prowadziło dawniey, port ten podczas pokoju otwarty iest dla wszystkich narodów.

Departamenta 111 i 112, składały dawniey panstwo kościelne. Kray ten mało ma uprawnych gruntów, i po oderwaniu lepszych prowincyy, do królestw, Neapolitańskiego i Włoskiego, nieznaczny prowadził handel. W roku 1809 dekretem cesarskim, w Wiedniu wydanym, przy-

łączony jest do państwa francuzkiego. Papiężowi zaś dawniejszemu iego panu, wyznaczona roczną pensyją dwa miliiony franków ($3\frac{1}{3}$ miliiony zł. pol.)

111, Tybre. Miasto stołeczne R z y m, stolica chrześcijaństwa. Miasto to starożytne, wiele przywodzi na pamięć pamiątek historycznych. Dziś ieszcze zawiera w sobie rżwzwaliny monumentów dawnych, i kościół najpiękniejszy w świecie, iaki tylko chrześcijaanie kiedy zbudowali. Jestto gmach obszerny i wspaniały, znany każdemu pod imieniem kościoła S. Piotra.

112, Trasimene. Miasto stołeczne S p o l e t o.

W kraju tym na drodze do Ankony, jest na pagórku miasteczko Loretto, sławne pielgrzymką pobożnych chrześcijaan. Tu w kościele wisiała dawniej chorągiew Mahometa, którą Król Sobieski oswobodziwszy Wiedeń, zdobył na Turkach, i na wieczną pamiątkę kościołowi ofiarował.

Wyspa Korsyka położona na południe zatoki genueńskiej, na śrzódziemnym morzu, między 41° do 45° szerokości, a 6° - 8° na zachód południka paryzkiego. Dzieli się na dwa departamenta, tojest:

115, du Golo. Miasto stoł. Bastia portowe. Rozległość dep. iest 165 m. k. f. a ludność 103,466 mieszk.

114, du Liamone. Miasto stołeczne Ajaccio, pamiętne urodzeniem dziś panującego Cesarza Francuzów. Dep. ma rozległ. 150 m. k. a mieszkańców 63,347 liczy.

Wyspa ta obfituje w wyśmienite owoce, oliwki, morwowe drzewo, służące do żywienia robaczków iedwabnych(1).

Francya, we względzie woyskowym, podzielona iest na 27 dywizyy. Naczelnikiem kaźdey iest albo Marszałek państwa, albo Generał dywizyi, i mają sobie po departamentach główne stanowiska wyznaczone.

We względzie duchownym, Francya dzieli się na 11 Arcybiskupstw, i na 58 biskupstw, składając razem 69 dyecezyy.

Francyi dają dziś ludności ^{6.} Ludność: najmniey 35 miliionów mieszkańców, co wypada cokolwiek

(1) To drzewo zaprowadzone tam zostało przez Bonaparte, oycy panującego Cesarza Napoleona.

więcey, niż tysiąc ludzi na iedną milę kwadratową francuzką.

7.
*Stopień
oświece-
nia.*

Od początków oświecenia Europy, Francya z jnuými narodami w naukach w równi była; później w niektórych umiejętnościach i sztukach miała pierwszeństwo. Wiek Ludwika XIV przyniósł wiele chluby ich literaturze i sztukóm wyzwolonym. Duch ostatniey rewolucyi, nie zdał się tchnąć, tylko zapałem oświecenia całej massy: stąd różnego rodzaju powstały szkółki i szkoły ku publiczney instrukcyi. Odmieniło się znowu wszystko z mieniającą się opinią, tak, iż ostateczna organizacya, inną instrukcyi publiczney nadała postać. Tym czasem Paryż ieden wszystkich rodzajów nauk i wiadomości zawiera źródła. Ma 4 Licea, 46 szkół mniejszych, 22 szkół wyższych, i szczególnych, iakoto: College de France, muzeum historyi naturalney, ogród botaniczny, szkołę lekarską, Mineralogii, Chemii, języków oryentalnych, Malarstwa, Architektury, rysunku, starożytności, Muzyki, szkołę politechniczną, i t. d. Ma 17 towarzystw uczonych. Drukarni liczą w Paryżu 250, Xiegarni 500.

Nayszczególniey w dzisiejszym stanie oświecenia, uczeni francuzcy, umiętności matematyczne, Chemii i Mineralogii, w wysokim postawili stopniu. A zwycięstwem nabyte obrazy i rzeźby nayspierwszych mistrzów, zamieniły Paryż w Ateny.

Natura niczego nie odmówiła Francyi do płodów ziemi; 8.
Produkt.
Handel. wszystkich niemal klimatów na iey powierzchni zgromadziła bogactwa, które tak są rozmaite, że niepodobna ie tu wszystkie wyliczyć.

Francyja ma wielki dostatek zboża: naysławniejsza z urodzaiów Pikardyja; z win Burgurdyja i Szampaniia; z oliwy Prowancyja; z owoców Langwedocyja; s konopi i lnu Bretaniia i Flandryja; s tabaki Alzacyja; s pastwisk Normandyja; nie braknie iey równie na soli i wszelkich kruszczach.

Przed rewolucyją handel francuzki, zbliżał się do Angielskiego. Długo Francyi rękodzieła były nayspierwsze w Europie, tak, iż w r. 1788 rachowano wywóz, czy exportacyją roczną do 400 milionów liwrów, a dowóz czyli importacyja nie przechodziła 500 milionów li-

wrów; a więc przewaga zysku na rzecz Francyi, była w handlu 80 milionów. Ale odtąd stan się rzeczy odmienił. Przewaga na morzu Anglików, odpadła w wielkiej części kolonii od Francyi, uczyniły prawie iey handel tylko we-
wnętrznym.

9.
*Podatki. Si-
ła zbrojna.*

Dochody publiczne z różnego źródła podatków wybierane, są znaczne. W r. 1806 potrzebował rząd do swojej dyspozycji 894,240,559 franków (blizko 1,500 milionów zł. pol.), a to na następujące wydatki:

Dla ministerium	woyny	220,000,000
- - - - -	morskiego	166,000,000
- administr.	woienney	161,000,000
- minist.	sprawiedliw.	235,000,000
- - - - -	zagranicz.	10,000,000
- - - - -	wewnętrz.	34,000,000
- - - - -	duchownego	36,000,000
- - - - -	finansów	34,000,000
- - - - -	skarbu	10,000,000
Negoocyacyie i policyia		16,394,445

Dług narodowy wynosi przeszło tysiąc milionów franków. Rząd terazniejszy zrobił tylko 60 milionów długów. Prowizyia roczna od długu 72 mil. fran. wynosi.

Wojsko w r. 1805 wynosiło 586,890 głów różnego żołnierza. Nie licząc w to żandarmów, którzy są podzieleni na 27 legiionów, i gwardyi narodowej, do której każdy Francuz jest obowiązany.

Wojsko to podzielone jest na 9 wielkich korpusów. Naczelników liczą następujących: trzech Namiestników Cesarza, 14 Marszałków państwa, 4 Senatorów s tytułem Marszałków, 7 Generałów - półkowników (General - colonel), 155 Generałów dywizyi, 259 Generałów brygad, 131 Generał - adiutantów.

Siła zbrojna na morzu, bardzo jest różną od tey, która była za Ludwika XIV. Upadła nawet prawie w ostatney rewolucyi, a osobliwie bitwy morskie pod Abukir i Trafalgar mocno ją nadweryły. Stémwszystkiém powstanie znowu: i lubo w tym momencie nic pewnego o niej stanowić nie można; iednakże już do wielkiej potęgi przyszła; a zatem ukończona chyba woyna z Anglią, wówczas coś pewnego w tey mierze do wiadomości leografii poda.

10.
Possessyie
zewnątrz.

Francya przez ostatnią rewolucyą posiadłości swoje zamorskie w wielkiej części utraciła. Ma iednak ieszcze następujące:

Guadeloupe dep. 1, Martynikę d. 1, Guiane i Cayenne. d. 1, St. Lucie et Tabago dep. 1, Isle de reunion dep. 1, Isle de France dep. 1, Indes orientales dep. 1, Isle de S. Domingue dep. 5. Wszystkie zamorskie osady, wynoszą departamentów 12. S tych niektóre przez Anglików zajęte.

11.
Tytuł.
Herb.
Ordery.

Od roku 1804, wziął panujący, iako szcep nowej dynastyi, Bonaparte, tytuł Cesarza Francuzów i Króla włoskiego; od r. 1806 Protektora ligi reńskiej; a od r. 1809 Pośrednika konfederacyi szwajcarskiej. Herb państwa, iest złoty orzeł. Ordery: Legii honorowej i 3 złotych run, wojskowy.

12.
Dawne
imie.

Francya nazywała się dawniej Gallią. Część mieszkańców nazywała się Gallami a część Celtami. Dzsieysze nazwisko ma od Franków, którzy z Germanii wyszli, w zamiarze założenia siedziby w Galli.

Prowincyje Illiryyskie.

Illiryia u dawnych, rozciągała się aż do uścia rzeki Sawy do Dunaju. Dzielono ją na 3 części, to jest: na Liburnią, Dalmacyją i Pannonią.

Liburnia, miała na wschód Dalmacyją a na północ Pannonią. Lud tej prowincyi, nazwany Iapodami i Liburneńczykami, był bitny. Cnejus Fulvius, pierwszy zwyciężył ich Królową Teutę. Ze zaś mieszkańcy tego kraju naywięcej się bawili łupieztwem, Cesarz August sprzykrzywszy sobie częste na to skargi sąsiadów, zamienił ich w prowincyją rzymską. Ten kraj zajmował dzisieyszą Kroacyją i Istriją.

Dalmacyia, zaczynała się od rzeki Titiusz, która na wschód zamykała półwysep None, i ciągnęła się aż do granic Macedonii. Dalmatowie prowadzili wiele woien z Rzymianami, i mieli wedle Strabona do 50 twiárdz.

Pannonia dzieliła się u dawnych na dwie części. Pierwsza położona na zachód drugiey, miała za granice Norycyją i Liburnią, i rozciągała się do Dunaju. Dru-

ga stykała się na wschód z Mezyią, na południe z Dalmacją, i kończyła się przy uściu Sawy do Dunaju. Te obiedwie części zawierały w sobie część wschodnią dzisiejszego arcyksięstwa austriackiego, całe niższe Węgry, ziemię słowiańską, i część Kroacyi, Bośni i Serwii.

Dzisiejsza Illiryja, którą Napoleon I w r. 1809 po traktacie wiedeńskim wskrzesił, składa się:

- 1, Z hrabstwa Gorycyi ;
- 2, S terytorium Montefalcone ;
- 3, S terytorium i miasta Tryestu ;
- 4, S części Karyntyi, w której cyrkul willachski ;
- 5, S całej Karnioli i wszystkich krajów leżących na prawym brzegu rzeki Sawy, zaczawszy od miejsca, gdzie ta rzeka wychodzi s Karnioli, wzdłuż iey biegu, aż do granicy Bośni, toiest część prowincjonalnego terytorium Kroackiego, i 6ciu banatów wojskowych Kroacyi ;
- 6, S terytorium i miasta Fiume ;
- 7, Z nadbrzeżnych okolic węgierskich ;
- 8, Z Jstryi austriackiey, czyli dystryktu Castua ;

9, Ze wszystkich wysp należących do ustąpionych krajów;

10. I ze wszystkich krajów na prawym brzegu rzeki Sawy położonych.

Rozległość Illiryi teraz wynosić może 594 m. k. Ludności zaś liczą do miliona dusz. Mieszkańcy po większej części rodu sławiańskiego, są bitni i mężni.

Kraj cały w bogate obfitunie kopalnie, iakoto: w ołów, żelazo, żywe srebro, srebro, i inne kruszce.

Miasta znakomitsze w tym kraju są:

Willach, nad Drawą, wielce handlowne;

Laybach, które 20 tysięcy mieszkańców liczy;

Gorycya (Goerz);

Gradiska;

Tryest nad morzem adryatyckim z ważnym portem;

Fiume nad morzem, ma port do handlu bardzo sposobny.

Włochy.

Kraie włoskie, w powszechności, odwiecznym podległe rewolucyjom politycznym, zupełnie swoją w dzisiejszym stanie rzeczy odmieniły postać. Większa ich część wcielona jest do Francyi, tak, iż położenie ieograficzne właściwych Włochów trudno dziś ustanowić.

Pozostałe reszty kraiu są następujące:

1, Królestwo Włoskie.

^{1.}
Położenie ieograficzne. Xięstwo medyolańskie; czyli dawniejsza Lombardia, xięstwo modeńskie, Mantuy, Massu, Karrary, różne części państwa kościelnego i rzeczypospolitey weneckiey, składały od roku 1797 rzeczpospolitą cyzalpińską, w roku zaś 1805 w miesiącu Marcu w królestwo dziedziczne zamienione zostały.

Kray jest powszechnie górzysty, szczególnie w północney stronie, a z resztą bardzo żyzny.

^{2.}
Granice. Królestwo to graniczy na północ ze Szwaycaryją i Tyrolem;

na wschód z morzem adryatyckim; na południe i zachód s cesarstwem francuzkiem. Dalmacyia zaś graniczy na południe i zachód z morzem adryatyckim; na północ z Illiryją; na wschód z Illiryją i Turcyją.

Z Dalmacyją daią mu rozległości mil kwadratowych 1672, ^{5.} *Rozległość.*

Rząd w tém królestwie jest monarchiczny, tak, iż pierwszemu s królów Napoleoni, wolność jest dana przez konstytucyją, wybrania sobie następcy, ale s płci męzkiej. Iakoż dekretem 20 Grud. 1807 r. na zgromadzeniu 3 kolegiy w Medyolanie przeczytanym, przysposobił sobie za syna Eugeniusza Napoleona, Wicekróla włoskiego, z warunkiem, że ten nigdy nie może mieć prawa do korony francuzkiej: a w przypadku, gdyby Cesarz francuzki umarł bez potomstwa płci męzkiej, wtenczas korona włoska na Wicekróla spadać będzie. ^{4.} *Rząd. Religia. Miasto stołeczne.*

Dla umiarkowania zaś iednowładztwa monarchy, zostały się z rządu republikańskiego, trzy kolegiia, ciało prawodaw-

cze składające: 1, kollegium właścicieli, 2, kollegium uczonych, 3, kollegium handlujących. Król atoli, zwołuje to ciało prawodawcze, wyznacza mu miejsce obrad, i te podług swej woli odracza. Król wybiera sędziów i tłumaczy znaczenie i myśl prawa i t. d.

Religiia katolicka jest religią stanów.

Miasto stołeczne królestwa jest *Medyolan* (Milan), leży między Addą i Tessynem, liczy 120 tysięcy mieszkańców, ma wiele pięknych publicznych gmachów i liczne fabryki.

⁴
Podział polityczny. Królestwo włoskie prócz Dalmacyi, zostaiącey pod władzą *Prowedytora* ieneralnego, dzieli się na 24 departamenta, a te są:

1, *Agogna* (*Agona, Gogna*). Miasto stołeczne *Novarra*, liczy 11 tysięcy mieszkańców. W tym departamencie leżą rokoszne wyspy *boromeyskie*, nazwane: *Isola Bella*, i *Isola Madre*.

2, *Lario*. Miasto stołeczne *Comenad* ieziozem tegoż imienia położone, liczy 18 tysięcy mieszkańców i ma znaczne fabryki.

5, Olona. Miasto stołeczne Milano (Medyolan). W tym departamencie leżą miasta: Pawia nad rzeką Ticino, które liczy 25 t. mieszkań. i Lodi nad rzeką Addą.

4, Serio. Miasto stołeczne Bergamo, liczy 22 t. miesz.

5, Adda. Miasto stołeczne Sondrio nad Addą,

6, Mella. Miasto stołeczne Brescia nad rzekami Mella i Sarza, liczy 40 t. miesz.

7, Alto Pô. Miasto stoł. Cremona nad Pô. Liczy 24 t. miesz.

8, Mincio. Miasto stołeczne Mantua nad jeziorem, które rzeka Mincio uformowała. Do miasta tego, które w historyi terazniejszey bardzo jest sławne, prowadzą tylko dwie drogi. Liczy mieszkańców 24 t. Mantua dawniej miana była za twierdzę niedobytą.

9, Panaro. Miasto stołeczne Modena.

10, Crostolo. Miasto stołeczne Reggio,

11, Basso Pô. Miasto stołeczne Ferrara nad Pô, liczy 50 t. mieszkań.

12, Reno. Miasto stołeczne Bolo-

g n a (Bononiia) nad rzekami Reno i Sarrona, liczy 76 t. miesz.

13, Rubicone. Miasto stołeczne C e s e n a.

W tym departamencie na urwisku nagey skały, leży rzeczpospolita San-Marino, w której zgromadzenie narodowe nazwane Arringo, naywyższą sprawuje władzę. S tego zgromadzenia wybierają dwa razy do roku dwóch Kapitanów, którzy władzę wykonawczą sprawują. Naywyższy Sędzia (Podesta) wybierany bywa s cudzoziemców na ten urząd. Ludność tey rzeczpospolitey wynosi 7,000 dusz. Obszerność składa się z jednego miasta i utwierdzonego zamku. Siły zbroyney nie utrzymuje, lecz każdy obywatel iest żołnierzem.

14, Adiga. Miasto stołeczne V e r o n a nad Adigą, liczy 54,700 miesz.

W tym departamencie iest 15 zgromadzeń gminnych, różnym od Włochów ięzykiem mówiących, które nad granicą tyrolską mieszkają. Ludność ich 50 t. dusz wynosi.

15, Bacchiglione. Miasto stołeczne V i c e n z a nad rzekami Bacchiglione i Recone, liczy 50 t. miesz.

W obrębie tego departamentu znajduje się siedm zgromadzeń gminnych, innego od Włochów rodu, którzy zajmują 17 mil kwadratowych, i 15 osad. Ludność ich wynosi 50 t. dusz.

16, Brenta. Miasto stołeczne Padua ze sławną Akademią.

17, Tagliamento. Miasto stołeczne Trevigi (Treviso).

18, Adryatycki. Miasto stołeczne Wenecya. Stolica b. sławney w świecie rzeczypospolitey. Miasto wspaniałe na 60 wysepkach zbudowane, które 500 mostów iedne z drugimi łączy. Most zwany Rialto naydowcipnieyszym jest wynalazkiem Architektury.

19, Passeriano. Miasto stołeczne Udino.

20, Istrii. Miasto stołeczne Capod'Istria.

21, Piave. Miasto stołeczne Belluno.

22, Metauro. Miasto stołeczne Macerato.

23, Musone. Miasto stoł. Ancona.

24, Tronto. Miasto stoł. Urbino.

Dalmacyia dzieli się na 14 dystryktów. Miasto stołeczne Zара.

Dekretem Cesarza Francuzów 24 Ma-

ia 1806 r. przyłączone jest do królestwa włoskiego księstwo Guastalla. Xiężna Paulina siostra Cesarza Francuzów, a małżonka Xcia Borghese, zatrzymała tytuł księstwa przy sobie, a skarb włoski płaci iey co rok 6 miliionów liwrów medyolańskich (8,800,000 zł. pol.). Miasto stołeczne tego księstwa jest Guastalla.

6. *Stopień oświecenia:* Oddawna kraj ten słynął naukami. Akademiie bonońska i w Padwie, już roznosiły po Europie światło, gdy reszta ieszcze krajów w pomroku ciemności zostawała. Biblioteki w Medyolanie i Wenecyi sławne są ze swoich zbiorów.

7. *Produkta. Handel.* Kraj ten obfity w zbożu i pastwiska. Handelięgo szczególny jest w płodach rolnictwa, s przemysłem połączonego, iakoto: w ryżu, pszenicy, winie, serach, iedwabiu, i w. i. r.

8. *Podatki. Sita zbroyna.* W czasie rzeczypospolitey, podatki wynosiły przeszło 60 miliionów liwrów, ale te znacznie powiększyły się. W r. 1807, potrzebował rząd do dyspozycyi

swoiej mil. liwrów 126 $\frac{4}{7}$. Francyi samey za protekcyą oplaca co rok 30 miliionów. Ze zaś podatki, do uzupełnienia tey summy nie wystarczały, uchwalono sprzedaż dóbr narodowych weneckich, za 40 miliionów liwrów. Dług narodowy wynosi 75 mil. liwrów:

Siła zbroyna składała się dawniej ze 60 tysięcy ludzi, dzisiay iest znacznie powiększona. Prócz tego konwencyą zawartą r. 1806 z Mają s Francyją, wojsko francuzkie przez 6 lat stać będzie w królestwie włoskiém. Twierdze zaś Mantua i Peschiera mają załogę francuzką.

Napoleon I wziął tytuł ^{9.} *Tytuł. Ordery.* z woli Bozkiej i konstytucy Cesarz Francuzów i Król włoski. Do herbu wciągnięte są herby dawniej do różnych udzielnych państw włoskich należące. Order ustanowiony iest korony żelazney z napisem Dio me la diede, quai a chi la tocca (Bóg mi ją dał, biada temu kto się iey dotknie). Order ten zawiesza się na wstążce koloru pomerańczowego, z brzegami zielonemi.

Lombardowie weszli w r. ^{10.} *Dawne imię krajui.* 568 pod przewodnictwem Al-

boina, do tej części włoskiego kraju, i utrzymywali się w nim przez dwa wieki. Karol wielki zwyciężywszy w r. 774 ostatniego króla Lombardów nazwanego Didier, zmienił królestwo Lombardyi na włoskie, i koroną nazwaną żelazną, ukoronowany został.

2, Xięstwo Piombino i Lucca.

Należy prawem dziedzicznem do Xiężniczki Elizy siostry Cesarza Francuzów, a małżonki Xcia Felxa Bacciochi. Leży nad morzem śródziemnem, ma w sobie 52 mile kwadratowe, ludności 135 tysięcy dusz. Ci mieszkańcy są pracowici i pilni. Niektóre dobra narodowe wynoszące 100 tysięcy franków intryaty, zatrzymał Cesarz Francuzów, dla wynagrodzenia żołnierzy wysłużonych.

Miasto stoł. Lucca, liczy w sobie 20 tysięcy mieszkańców, była dawniej stolicą rzeczypospolitey lukiejskiej.

Produkta tego kraju składają się ze zboża, wina, owoców, oliwy, kawy, bawełny, iedwabiu i bydła.

Murzyni, którzy ze St. Domingo tu się wynieśli, bawią się uprawą kawy.

3, Królestwo Neapolitańskie.

To królestwo zajmuje część południową państwa włoskiego.
1. Geograficzne położenie.

Kraj we środku jest górzysty. Lecz klima w nim przyjemne i zdrowe. Wiele okolic widać spustoszonych przez lawę Wezuwiuszu. Leży między $37^{\circ} 50' - 42^{\circ} 50'$ szerokości północnej, a między 11° do 16° długości wschodniej od południka paryzkiego.

Rząd w tym kraju jest monarchiczny, konstytucyją nadaną przez Króla Józefa dzisiaj w Hiszpanii panującego, wielce złagodzony.
2. Rząd, Religia. Miasto stołeczne.

Miasto stołeczne *Neapol*, nad zatoką morską zbudowane, jest jednym z najprzyjemniejszych rezydencyi europejskich. Port ma wspaniały i obszerny. W mieście znajdują się pyszne pałace, wspaniałe kościoły. Przechadzka nad morzem, jest najpiękniejszą w świecie. W roku 1806 liczyło 500,000 mieszkań, między temi rachowano 20 tysięcy duchownych, 19 tysięcy adwokatów i 40 t. ubogich. W starożytności nazywało się to miasto *Parthenope*.

3.
*Podział poli-
tyczny.*

Cały kray podzielony iest
na 4 wielkie prowincyje, a
te są:

1, Terra di Lavoro, nayżyznieysza i
nayprzyjemnieysza prowincyia we Wło-
szech, w niey leży Neapol. Okolice mia-
sta, widzenia godne, są: grotta Pauli-
lipe, kąpiele San Germano, Psia
grotta, Solfatare, iezioro Lucrin,
Monte nuovo, miasto Puzzuolo.
Pałac Portici, tu w bliskości leży
miasto Herculannum, zalane lawą,
którą Wezuwiusz wyrzucał. Nie da-
leko tego leży miasto Pompeianum
zasypane, które teraz odkopują.

Nad brzegami morza, dają się widzieć
pyszne rozwaliny starożytnego miasta
Poestum.

2, Abbruzo. W niey miasta piękne:
Aquila, Chieti, Molisse.

3, Apuglia. W niey miasta: Man-
fredonia, Bary, Otrante.

4, Calabria. W niey miasta: Re-
gio, Cosenza, Cirenza.

W królestwie tém leżą dwa księstwa:

1) Benewentu, należy do Xiążę-
cia Karola Maurycego (Talleyrand)
znanego w Europie Ministra. Zawiera
w sobie 10 m. k., ludności liczy 34 ty-

siące mieszkańców. Oddane jest temu Xiążęciu prawem dziedziczném r. 1806 d. 5 Czerwca.

2) Pontecorvo, należy do Xiążęcia Jana (Bernadotte) Marszałka państwa francuzkiego, od roku 1806, ode dnia 5 Czerwca.

Produkta tego kraju, pod tak łagodném niebem, są li-
 czne: a szczególnie: pszenica, ryż, konopie, len, szafran, figi, granaty, migdały, kasztany, oliwki, cytryny, manna, bawełna, kapary, pomerańcze, melony, wina, wełna. Ma liczne trzody owiec, piękne konie, osły, muły, bawoły, robaczki iedwabne, które do roku dają million funtów iedwabiu, pszczoły. Lecz ma równie zwierzęta drapieżne, iako i gady iadowite; z minerałów zaś: siarkę, hałun, kwas siarczany, żelazo, nieco srebra i złota, marmury, alabastr, i wiele innych. Handel cały jest w ręku cudzoziemców, iakoto: Francuzów, Hollendrów, Duńczyków, Wenecyjanów i t. d. Fabryki są nieznaczne, i te tylko w stolicy się znajdują.

Rozległość królestwa wynosi 1,260 mil kwadr. Ludności było 1803 r. dusz 4,965,502

4.
Produkta.
Handel.
 5.
Rozległość.
Ludność.

Między temi liczą 22 Arcybiskupów, 16 Biskupów, 50,313 księży świeckich, 31,200 mnichów, i 23,300 mniszek, którzy $\frac{1}{3}$ dóbr ziemskich królestwa posiadają, i mają rocznego dochodu 9 milionów dukatów neapolitańskich.

6.
Podatki. Siła zbrojna.

Dochody skarbu, po odciążeniu kosztów na wybieranie ich, (który ledwie co nie drugie tyle wynosi) dochodzą do 5 milionów dukatów. Te wybierane bywają z dóbr narodowych, czynszu, monopolium na oliwę, iedwab, sól i t. d., ceł, pozwolenia na rybołówstwo, i tym podobnych. W ogóle dotyczą tylko rolnika i handlującego. Siła zbrojna ma wynosić 30 tysięcy żołnierza lądowego i 6 tysięcy morskiego.

7.
Tytuł. Dawne imie kraiu.

Panujący dziś Król Joachim (Murat), pisze się Królem oboiej Sycylii, panuje od roku 1808, dn. 3 Września.

Kray ten nazywany był u starożytnych wielką Grecyją.

4, Królestwo Sycylii.

Naywiększa wyspa na śródziemném morzu, leży na zachód i południe Neapolu, od którego cieśniną tylko, sławną dwiema wirami, jest oddzielona. Powierzchnia ziemi wynosi 576 mil kwadratowych, a ludność 1,176,000 dusz.

Grunta tey wyspy tak są żyzne, że ją Rzymianie szpichlerzem swoim zwali.

Dzieli się na 3 prowincyje :

1, Val di Mazzare. Miasto stołeczne *Palermo*, liczy 140 tysięcy mieszkańców.

2, Val di Demona. Miasto stołeczne *Messina* nad cieśniną *Faro di Messina*, w r. 1783 przez trzęsienie ziemi mocno uszkodzone, dziś ieszcze ledwie 30 t. mieszkańców liczy.

3, Val di Noto. Miasto stołeczne *Siragossa*, w starożytności nazywało się *Syrakuzy*, i liczyło 1,200,000 mieszk., dziś tylko się w niém mieści 14 tysięcy.

Sławną w tym kraju jest góra wulkaniczna *Etna*, która w roku 1693 więcej 40 wsi lawą swoją zniszczyła.

Król *Ferdynand IV* po utracie Neapolu, przy tey się tylko wyspie utrzymał.

5, Królestwo Sardyńskie.

Królestwo to składa się z jednej wyspy, położoney na południe Korsyki, od której ją cieśnina ś. Bonifacego oddziela. Kray cały bagnisty, powietrza ma niezdrowe: a lubo powierzchnia wyspy wynosi 430 mil kwadratowych; przecięż liczą na niey tylko 520,000 mieszkańców.

Dochody całej wyspy wynoszą 2,800,000 zł. pol.

Miasto stołeczne *Kagliary*. Po utracie Sabaudyi i Piemontu, przy tey się tylko wyspie utrzymał Król Karol Emanuel IV.

6, M a l t a.

Między Sycylią a Afryką położone wyspy: Malta, Gozo i Comino, zawierają powierzchni blisko 8 m. kw., ta po większey części s twardey i nieużytey skały składa się, mieszkańcy iednak pokrywając owe skały ziemią s Sycylii przywiezioną, uczynili ją tak dalece żyzną, że zasiane ziarno do 20 w żniwie oddaie. Produkta tych pracowitych wyśpiarzy, których r. 1798 liczono 114 tysięcy, są ze zboża, bawełny,

i t. d. Należała do r. 1798 do zakonu kawalerów s. Jana ierozolim. Wielki mistrz miał z niej dochodu 136,114 f. s. ($5\frac{1}{2}$ mil. zł. pol.). Teraz trzyma ją Anglicy od r. 1800.

Miasta są: W a l e t a z dwoma portami twierdza. M a l t a rezyd. Biskupa.

7, Wyspy Jońskie.

Leżą na brzegach Liwadyi, Albanii i Morei, między $37^{\circ} 55'$ - $39^{\circ} 20'$ długości wschodniej, i $37^{\circ} 36'$ - $40'$ szerokości północnej. Zawierają w sobie 7 wysp, s których Korfu, Paxo, Santa-Maura, Cefalonia, Zante, Theaki, na morzu jońskim; a Cerigo z wielą mniejszemi na egejskim. Wszystkie razem mają powierzchni 66 mil kwadratowych.

Wyspy te po oderwaniu ich od Wenecyi, składały rzeczpospolitą federacyjną, pod protekcyą Rosyi i Turcyi, i za nią 75 tysięcy twardych piastrow płaciły. Traktatem tylżańskim r. 1807 Francyi ustąpione, zatrzymały z nieiaka odmianą dawniejszą formę rządu; lecz wszędzie załogę francuzką przyeły. Ludność tych wysp wynosi 166 tysięcy.

mieszkańców, naywięcey Greków, Słowianów, Włochów i Żydów.

8, Rzeczypospolite

Raguza i Poglizza.

Raguza położona iest między Turecką Dalmacyią i Poglizzą nad morzem adryatyckiem, między 35° - 36° długości, a 42° $40'$ 43° $10'$ szerokości północney. Powierzchnia iey wynosi mil kwadratowych 22, Ludność 56 tysięcy mieszkańców, z Greków, Słowian, Turków i Żydów. Dochody rocznie wynoszą 500,000 cekinów. Siła zbroyna 1,200 ludzi. Zostaje pod protekcyą Cesarza francuzkiego.

Poglizza, składa się s kilkunastu wsi rozległych 9 mil kwadratowych. Mieszkańcy ich czynią rzeczpospolitą gminną. Na równinach Gatta zbierają się corok, i tam sobie wybierają urzędników.

Mieszkańców tych liczą do 20 tysięcy dusz.

(S z w a y c a r y ,

a l b o

Rzeczpospolita Helwecka.

Szwajcaryaia jest kraj nay- *leogr. po-*
wyżey wyniesiony co do fi- *łożenie.*
zycznego innych krajów Europy po-
łożenia. Jest między 27 i 53 stopniem
długości, a między 45 i 48 stopniem
szerokości północney.

S położenia swego górzystego, jest
źródłem rzek wielu. Tam swóy biorą
początek: R e n, R h o n, A a r, T e s-
s i n i t. d. Góry Alpy zajmują kra-
iu na mil 70. Góra Jura niższa jest
od nich, góra St. G o t a r d a wchodzi
w łańcuch gór innych, ma wysokości
od powierzchni morskiej 8,587 stop
francuzkich. W powszechności kraj gó-
rzysty, ma twarde nieużyte skały, o-
kropne przepaści, ale nie schodzi mu
razem na żyznych i przyjemnych doli-
nach, obfitych paszach i łąkach, polach
oromych i lasach.

Podług różności położenia, różni się

odmiana powietrza, w powszechności przecię bardzo zdrowe. Tam gdzie lody i śniegi wierzchy gór okrywają; panuje zimno: gdy pod ich nogami, a bardziej niemi od północy zasłonięte doliny, doznają przyjemnego ciepła.

2. *Granice.* Szwaycaryia graniczy na północ z Niemcami, na zachód s Francyją, na południe s Francyją i Włochami, na wschód z Niemcami.

3. *Rozległość.* Szwaycaryi przyznają w jey rozległości mil kwadr. 930.

4. *Podział polityczny.* Dzielila się dawniey na 13, dziś dzieli się na 19 kantonów, iakoto: Basel, Solothurn, Bern, Freyburg, Waatlandyia, Argowia, Lucern, Szafhausen, Zurich, Zug, Schwitz, Glaris, Unterwalden, Uri, Tesyn, Turgowia, Saint-Gall, Appenzel, Gryzonów.

5. *Rząd. Religia.* Przed ostatnią rewolucyją, każdy kanton Szwaycaryi, czynił iednę w sobie rzeczpo-

spolitą; a 15 kantonów s sobą złączonych, składały rzeczpospolitą jednę federacyyną: gdzie w niektórych kantonach rząd był mniej lub więcej demokratyczny (g m i n n o w ł a d n y).

Przez terażniejszą nową konstytucyją, każdy kanton, równie iest rzecząpospolitą oddzielną, które sobie nawzajem, zaręczają ich wolność, niepodległość i całość kraiu. Zaden kanton oddzielnie, ani z drugim kantonem, ani z mocarstwem iakiém obcém, nie może zawrzeć traktatu. Seym pospolity, odmienia corocznie miejsce obrad, i na przemian w sześciu miastach głównych odbywać się będzie: we Fryburgu, w Bernie, Soloturnie, Bazylei, Zurych i Lucernie. Burmistrz czyli *Advoyer* kantonu, gdzie się seym walny odprawia, iest iego Prezydentem, a razem i *Landammanem* Szwajcaryi, któremu ministrowie zagraniczni składają listy swe kredensyjalne i odwoływające. Rząd w kantonach mniej lub więcej gminnowładny.

Religiia katolicka panująca w niektórych kantonach, w jnych reformowana czyli kalwińska.

6.
Ludność.

W najpomyślniejszych czasach wynoszono ludność Szwajcar do 2,000,000 dusz, ale po wielu emigracyjach, ledwie iéy dziś 1,841,500 mieszkańców rachuią, coby jednak wynosiło do 1,900 dusz na milę kwadratową.

7.
Stopień oświecenia.

W różnych umiejętnościach i sztukach wyzwolonych Szwajcaryia wydała wielce sławnych mężów. Kollegiia akademickie, biblioteki, gabinety osobliwości naturalnych, towarzystwa ekonomiczne i fizyczne w Zurich, Bernie, Lozanie i t. d. przykładały się od dawnych czasów do rozprzestrzenienia światła krajowego, sprzyiał mu iednak szczególniey rząd republikański, przez który, każdy obywatel wolny, do nabycia wiadomości mu potrzebnych, był nękany. Iakoż cała massa ludu iest tam oświecona, w miarę każdego stanu i powołania; a mimo napływu nieobyczajności obcych, ieszcze tam starożytney nieskazitelności obyczajów, pozostały się wzory.

Szwajcary, ani z obfitych
 płodów swej ziemi, ani z zy-
 skownego handlu chlubić się
 nie mogą. Położenie fizyczne, odmówi-
 ło im te wielkie korzyści. Stémwszy-
 stkiem, rząd, pracowitość, skromność,
 życia wolnego człowieka charakter,;
 nie tylko ich zasłoniły od niedostatku;
 ale i dostarczających wygod, kiedy nie
 wielkich bogactw, stały się źródłem.
 Zyzne pastwiska są ich obfitością, sery
 stały się ważną rzeczą handlu, tudzież
 skóry, płótna i t. d. Wreszcie rozkrze-
 wione po całym kraju rękodzieła, prze-
 myśl, fabryki, zewnętrzny zyskowny
 dały im handel, i rozmaite kruszce są
 gałęzią ich bogactwa.

S.
Produkt.
Handel.

Podatki Szwajcar, nie mo-
 gą być tak uważane, jak
 podatki innych krajów. Nie
 będąc w potrzebie utrzymywania świe-
 tney i kosztowney reprezentacyi naro-
 dowey; wolni od nawału płatnych urzę-
 dników; a rodząc się każdy żołnie-
 rzem; niepotrzebując opłacać siły swo-
 iej zbroyney; podatki ich mają cechę
 skromności narodowey. Bardzo mało, i
 to każdy kanton u siebie opłaca na do-

g;
Podatki. Si-
ła zbroyna.

chód i obronę publiczną: ale za to każdy obywatel od roku 16 swego wieku, do 60 lat jest żołnierzem, czyli obrońcą swojej oyczyzny. Stémwszystkiém ostatnia konstytucyia, liczbę regularnego woyska, dla każdego kantonu, do 200 ludzi zakreśliła.

^{10.}
Dawne imie. Szwaycarowie byli dawniey częścią Gollow i Recyi (Rhaetia). Ludzie, którzy ten kray zamieszkali, nazywali się Helwecyanie. Szwaycar nazwisko od kantonu Schwitz, gdzie początek wolności, pochodzi.

Neuszatel i Kraina Wallis.

Xięstwo Neuszatel, część Szwaycar, na północ kantonu Fryburg, położone, należące do Xiążęcia Alexandra (Berthier), leży między 25 i 26 stop. długości, a 40 i 41 szerokości. Ma 16

mil kw. lud. 46,430 Miasto słoł. *Neuschatel*.

Kraina Wallis, która leży na południe kantonu Bern, jest niby kraiem czy rzecząpospolitą, w sobie zamkniętą. Rząd iey ma bydz gminnowładny. Miasto *Sien* kapitalne.

Hollandyia.

Hollandyia leży między ^{1.} *Jeograficzne* 20° 48' - 29° długości, a *położenie.* 51° 20' - 55° 20' szerokości. S położenia swego fizycznego, Hollandyia ma sobie prawie wszystko odmówioné od natury. Na zatopach i bagnach, nad brzegami morza położona, musiała z nieurodzaynością ziemi i wód zalewem, swym przemysłem walczyć. Jakoż rozpostarłszy całą dzielność przymiotów człowieka; wszystko sobie dała, nic od natury nie mając. Nie masz w niey gór, pagórków, ani lasów, a gruntów oromych bardzo mało. Handel zgromadził wszystkie produkta pierwszej potrzeby, wszystkie żywioły wygod i bogactw: odmienić tylko nie mógł powietrza, często mglistego.

2. *Granice.* Hollandyia graniczy na zachód i północ z morzem północnym; na południe s Francyją; na wschód ze związkiem czyli ligą reńską.

5. *Rozległość i Ludność.* Powierzchnia Hollandyi składa się s 513 mil kwadratowych, s tych $\frac{5}{6}$ sama woda zajmuie.

Ludność Hollandyi codzien się zmniejsza, przyczyny tego są, zupełne zatamowanie handlu, a stąd częste wychody; ostatnia też rewolucyia, wielu do emigracyi zniewoliła. W roku 1806 rachowano dusz 1,881,881.

4. *Rząd. Religia. Miasto stołeczne.* Hollandyia dawniey była rządzoną przez rzeczpospolitą, naywyższą iey władza kraiowa była w osobie Statudera, który razem ze stanami, miał sobie poruczony rząd. Rewolucyia francuzka pociągnęła za sobą i w tym kraiu odmiany. A wiele razy Francyia zmieniała formę rządu i konstytucyie; zawsze w Hollandyi takież następowały odmiany. Z upadkiem dyrektoryiatu we Francyi, i powstaniem władzy Konsulów; upadł dyrektoryiat w Hollandyi, i naywyższą wła-

dzę po nim piastował Wielki Pensyjonarz Pan Schimmelpennik.

W roku 1806 d. 24 Maja stanął dopiero traktat s Francyją, który raz nazawsze utwierdził rząd w osobie Króla, teraz Ludwika Napoleona, brata Cesarza francuzkiego. Z warunkiem iednak, iż korona ta nigdy s koroną francuzką, na iedney głowie znaydować się nie może. Królowi wyznaczono na utrzymanie godności, gotowemi $1\frac{1}{2}$ miliona zł. hollenderskich, i z dóbr stołowych $\frac{1}{3}$ miliona tychże złotych intraty roczney czyniących.

Król każdy hollenderski iest wielkim Hetmanem (connétable) państwa francuzkiego; lecz może sobie za pozwoleniem Cesarza Francuzów, wybrać zastępcę. Teraźniejszy Vice-connétable iest X. nefszatelski Alexander (Berthier).

Ciało prawodawcze składa się ze 38 członków, którzy się dwa razy do roku na seymy zbierają; lecz prócz tego Król zwołać ich każdego czasu może.

Ministrowie odbywają radę stanu. Rada ta składa się ze 13 członków.

W Hadze iest najwyższe forum spra-

wiedliwości, *ultimae instantiae* dla całego królestwa.

5. *Podział polityczny.* Hollandyja podzielona jest na iedenascie departamentów.

1, Amstel. Miasto stołeczne, oraz całego teraz królestwa *Amsterdam* nad rzekami *Amstel* i *Y*, bogate, handlowne i ludne, liczą w niém 217,024 mieszkańców. Naokoło miasta widać wiele pięknych domów wiejskich.

2, Maas. Miasto stołeczne *Haga*, dawniej stolica rzeczypospolitey, zaszczycona była rezydencyją stanów i *Statu-dera*.

3, Zelandyi. Departament ten, rzeka *Skalda*, na dwie dzieli części: połowa z miastem *Flessyngą* (*Vliessirgen*) *Francyi* odstąpiona. Składa się z wielu żyznych wysp. Wyspa *Walcheren* z miastem stołeczném *Middelburg*, wiele w r. 1809 przez wylądowanie *Anglików* ucierpiała.

4, *Fryieslandyi*, z miastami: *Lieverden*, *Harlingen*, *Bolswerd*, *Workum port*, *Sloten*.

5, *Greningi*. Miasto stołeczne *Groningen*.

6, Overyssel, z miastami: Deventer, Kampen, ZwoU, Hardemburg.

7, Drenthe, z miasteczkami Assen i Meppen.

8, Geldryi. Miasto stołeczne Nimegen.

9, Utrecht. Miasto stołeczne Utrecht, nad rzekami Ren i Vecht.

10, Brabancki. Miasto stołeczne Herzogenbusch, leży na równinie ze wszystkich stron kanałami przetrzynięty.

11, Wschodniej Fryzyi. Departament ten w r. 1808, 29 Styczn. ustanowiony, należą do niego majątności: Iever, Varel i Knyphausen, traktatem tylżańskim r. 1807 przez Cesarza Francuzów nabyte i Hollandyi w zamian za Flessyngę i majątności inne ustąpione.

Między najoświecześniejsze narody, liczy się w Europie zdawna Hollandya. Stopień oświecenia, zapewnił iey był aż dotąd wolność polityczną w pośród potężnych sąsiadów; exystencyją fizyczną pomiędzy wylewami morza, i ledwie pojęte rozprzestrzenienie handlu we wszystkich częściach świata. Pomiedzy licznemi instrukcyi publiczney zakładami, sławna

6.
Stopień oświecenia.

Akademiia w Leyden, którey tyle blasku nieśmiertelny przydał B ö r h a v e, była płonnikiem we wszystkich rodzajach oświeconych obywateli. Wreszcie, ile, nie powiem miast, ale gminów się liczy, tyle publicznych szkół i szkółek rachować można. Hollandyia z małą liczbą krajów w tey mierze porównana bydz może: cała bowiem massa mieszkańców iest oświecona w miarę swego stanu i powołania.

7. Produkta. Produkta krajowe s położenia fizycznego bardzo są szczupłe. *Handel.* Moznaby je tylko w urobionych paszach, a stąd w dostatku masła i séra zamknąć. Ale siłą przemyślu i handlu, stała się Hollandyia składem produktów całego świata. Z nich jedne na swoich przerabia warstatach, drugie w naturze przedaie.

Cały kray ma postać wielkiego portu, do którego zewsząd rznięte prowadzą kanały, a Amsterdam iest iego śrzednicą. Tu kompanie Indyy wschodnich i zachodnich założyły stolice.

Do utrzymania ogromnego swojego handlu, liczyła Hollandyia 25,000 wielkich okrętów kupieckich, a przeszło

300 tysięcy różnego kształtu i wielkości statków. W całym swym handlu, zachowując ducha ekonomiki nayscisłej, przysła w miarę swej rozległości i sposobów, do największych w Europie bogactw. Wszystkie niemal mocarstwa są iey ogromne summy dłużne. Dziś ieszcze Hollandyia odbiera prowizye od summ pożyczonych, które do 40 miliionów złotych hollenderskich dochodzą. Angliia sama roku 1765 płaciła od 400 miliionów złotych hollend. 12 miliionów corok prowizyi.

Po Amsterdamie, Roterdam pierwsze trzyma miejsce do handlu, oyczyznato jest sławnego Erazma.

Ułatwiają ieszcze handel liczne rzeki, kanałami s sobą połączone. Między innymi Ren, Moza i Skalda. Ma 3 większe jeziora wśród kraiu, takimi są: 1, Zuydersee, którego powierzchnia najmniej 60 m. kwadr. wynosi; 2, Haarlemskie, złączone s pierwszym wodą, nazwaną Het Y, i Het Pampus; 3, nazwane Dollart.

Hollandyia w miarę swej rozległości, jest kraiem w świecie naybardziéy podatkami obar-

8.
Podatki. Sita
zbroyna.

czonym. Powiększyła ten ciężar rewolucyia ostatnia, w której posiłkowemu woysku francuzkiemu, znaczne summy wyliczać musiała, i dziś jeszcze wylicza. Dochody na te wydatki wpływają do skarbu s ceł, gruntów, okrętów, akcyzy, szlęplów, rzeczy zbytkowych i t. d. i wynosiły r. 1806, 55 mil. zł. hol. (220 mil. zł. pol.). Wydatki zaś wynosiły 90 mil. złotych hol. (360 milionów złot. polsk.). Dla zastąpienia niedostatku, uchwalono pożyczkę 40 mil. zł. hol. Dług narodowy wynosi 1,162,827,252 złot. hol.

Siła zbroyna wynosi dziś 4 regimenta gwardyi, 6 kawaleryi, 12 infanteryi i dwa regimenta Artylleryi. Woysko to podzielono na 4 dywizyje, i zostaje pod rozkazami 3 Marszałków. Siła zbroyna morska wynosi 16 okrętów liniowych i 15 fregat pod rozkazami 3 Admiratów. Utrzymanie siły lądowej wynosi 6,379,000 zł. hol., a 1,451,981 zł. hol. siły zbroyney morskiej.

9.
*Possessye ze-
wnątrz.*

W czasie nieukończoney morskiej wojny, nie pewnego o possessyjach holenderskich w jnnych częściach świata

powiedzieć nie można. Utraciła wiele krajów handlownych, i dotąd między boiaźnią nowych ofiar, i nadzieią odzyskania jest położona. Stémwszystkiém kompaniia Indyy wschodnich i zachodnich, posiada tam ieszcze niektóre kraie. Na wyspie Jawa, mają miasto *Batavia*. W Ameryce nowy *Middelburg*, *Guianę*, pobraża rzeki *Surinam*, wyspy *S. Eustachiego*, *Kurasso* i inne mniejsze. W Afryce mają różne osady, osobliwie w *Gwinei*. A szczególniej w Afryce południowej przylądek *Dobrey Nadziei* w kraju *Hottentotów* (*Cap de Bonne Espérance*).

Napoleon Ludwik, brat *Cesarza Francuzów*, tytuł^{19.} *Ordery*, *Herb*,
 ie się *Królem hollenderskim*. *Herb* królestwa iest *lew złoty*,
 trzymający w jednej łapie *miecz*, a
 w drugiej *pek strzał*. W roku 1808 u-
 tworzył *Król* *order zasługi*, i ten na
 trzy klasy podzielił.

Hollandyia była niegdyś ^{11.} *Dawne imie.*
 częścią *Gallii belgickiej*.
 Między różnemi narodami, *Batawowie*
 posiadali nadbrzeża *Renu*, czyli część
 dzisiejszey *Hollandyi*, *Utrechtu* i *Gel-*

dryi. Na pobrzeżu północném Mozy mieli miasto Batavia (dziś Batenbourg). Julius Cezar kray ten, pierwszy raz, iako prowincyją Belgów, przyłączył do państwa rzymskiego.

Cesarstwo Austryiackie.

^{1.}
Jeografi-
czne po-
łożenie.

Państwo to wielkie, prócz właściwego mu arcyksięstwa austryiackiego, biorąc razem s królestwem węgierskiém, czeskiém, Morawią, Śląskiém i Gallicyją, leży między $44^{\circ} 10'$ - 51° sz. pół. a $29^{\circ} 50'$ - $44^{\circ} 15'$ dł. w.

S takiego położenia, kray cały pod umiarkowaném powietrzem zostaje, a wielą płodami i bogactwy naturalnemi swej ziemi, inne części Niemiec przewyższa.

Austryia ma wino, lecz szczególniey Węgry sławne ze swego gatunku. Ma dostatek zboża, buynych pastwisk, skąd tak liczne i piękne stada wołów. Góry węgierskie zawierają w sobie kruszce złota, srebra, i t. d. Czeskie dają uży-

teczne i kosztowne kamienie. Wreszcie wstęp do Wieliczki, i tyle innych kopalni soli w Gallicyi i Węgrzech, zapewniają w dostatku soli, niewyczerpany produkt pierwszej potrzeby. Ma obfitość drzewa, tak, że niemal $\frac{1}{2}$ lasów bez pożytku niszczeie. Nakoniec liczne i mniej lub więcej splawne rzeki, ułatwiają komunikacyą w kraju, szczególniej jednak Dunaj i Wisła, do wywozu za granice państwa produktów, wielkiej są dla handlu wagi. Stemszystkiem nie można mówić, aby cały kraj był powszechnie zaludniony, ledwie dwie trzecie powierzchni do orania zdatney, są uprawne, resztę zabierają mieszkania i grunta leżące odłogiem.

Cesarstwo austryackie wzięte razem ze wszystkiemi sobie podległemi prowincyami, oraz s królestwami węgierskiem i czeskiem, graniczy na wschód s Turcyą i Rosyą; na południe s Turcyą i królestwem włoskiem (Dalmacyą); na zachód z Illiryą, Bawaryą i Saxonią; na północ s Saxonią, Śląskiem pruskim, i Xięstwem Warszawskiem.

^{2.}
Granice.

5. *Rozległość.* Cesarstwo austriackie było przy końcu wieku ósmnastego jeszcze najogromniejszą potencją i liczyło powierzchni ziemi 15,689 mil kwadratowych. Od r. 1795 w ciągłej, z małą przerwą, s Francją wojnie, więcej nad trzecią część swej powierzchni utraciło; z bogacając i powiększając codziennie swoich sąsiadów, tak, iż dzisiejsza przestrzeń państwa nie wynosi nad 9,644 m. k.

4. *Rząd.* Rząd jest monarchiczny czyli jednowładny. Każda prowincya rządona jest przez wielkorządcę nacyi niemieckiej, któremu przydani są do boku konsyliarze gubernscy. Wszystkie administracyja w niemieckim odbywa się języku. A ponieważ w całym państwie s trudnością trzy i ćwierć miliona liczą Niemców; ledwie więc dwa miliony są handlem, przemysłem i rolnictwem zajęci, reszta zaś sprawuje po prowincyach i w woysku urzędy. W każdej prowincyi są stany prowincjonalne, które do rządu najmniejszego wpływu nie mają. Reprezentanci tych stanów na seymach, co dwa lata w miastach stołecznych każdej pro-

wincyi zebranych, wybierani bywają. Na takich seymach posłowie, w żadnym przypadku, głosu zabierać nie mogą; lecz w cichém milczeniu, po podaniu kandydatów, elekcyia reprezentantów odbywa się: potém następuje przez Prezydenta stanów zalecenie do indygenatów, które samże z reprezentantami podpisuje, i na tém się zwyczajnie seym jednodzienny zawsze kończy. Sessyie reprezentantów stanów raz w tydzień bywają. Na tych sessyiach podane projekta od dworu roztrząsają, i to, co postanowiono do Wiednia, do naywyższej rady, do potwierdzenia odsyłają, która takowe ustawy przyjąć lub odrzucić może.

Urzędy dygnitarskie, bez władzy, bez dochodów, *sine auctoritate*, iak dyploma opiewa, składają się z magnatów każdej prowincyi.

Sądy pierwszej instancyi znaydują się w każdym cyrkule, a appellacyjne w stolicy każdej prowincyi. Naywyższa instancyia dla wszystkich prowincyi iest w Wiedniu, od której, w pewnych zdarzeniach, można się ieszcze udawać do wyższej, nazwaney *via gratiæ ad majestatem*.

Monarcha austriacki, w żadnym przypadku, nie dzieli władzy wykonawczej i prawodawczej z obywatelami, wyjąwszy w Węgrzech i ziemi siedmiogrodzkiej, gdzie zebrani na sejm reprezentanci, podane od rządu projekta odrzucić lub przyjąć są mocni. Na czele państwa stoi dziś Franciszek I, n. 12 Lut. 1768 r., panuje od r. 1792, dziedzicznym Cesarzem austriackim ogłosił się 11 Sierpnia 1804. Przy nim do wszystkich interesów państwa zasiada tajna rada. Ta dzieli się na ośm departamentów. Kodexa austriackie są: 1, kodex Józefa II, 2, kodex cywilny r. 1786 ustanowiony, 3, kodex kryminalny od r. 1781, 4, proces sądowy (*processus iudiciarius*) od roku 1781 wprowadzony.

4.
Religiia. Religiia panująca w całym państwie austriackim, jest rzymsko-katolicka. Lecz i inne chrześcijańskie, s pewnym obostrzeniem względem posiadania urzędów krajowych, są cierpiane. I tak liczą w państwie trzy miliony i pół religii greckiej, tyleż wyznania helweckiego, milion wyznania auszpurskiego, w ziemi siedmio-

grodzkiej znajduie się 32 tysiące dusz religii grecko-unickiej.

Wiedeń nad Dunaiem, sto-
lica rządów wszystkich pro-
wincyy, berłu austryackiemu
podległych, i Arcybiskupa. Liczą w nim
50 przedmieścia, 22 placów, zamek ce-
sarski w mieście samém twierdzą opa-
saném, (tę r. 1809 Francuzi zburzyli),
6,500 domów, 1,000 pałaców. R. 1803
znaydowało się tu d. 242,462 obywa-
telów. Są w mieście rozmaite gabineta
historyi naturalney i kunsztów, bibliio-
teki, Akademia, towarzystwo sztuk i u-
miejętności, szpital dla głuchoniemych,
obserwatoryium astr., klinika dla chorych
i wiele innych instytutów publicznych.
Widzenia godne bydź mają: kościół ś.
Stefana ze wspaniałą gotyckiej archi-
tektury wieżą; fabryki, a szczególnie, kar-
tunu, iedwabne, axamitów, i t. d.; rę-
kodzieła: porcelany, broni, instrumentów
muzycznych. Z resztą handel Dunaiem
ma bydź znaczny. Okolice Wiednia, są
ozdobione letniemi pałacami. Nayzna-
komitszy iest w Schoenbrun, gdzie Na-
poleon Cesarz francuzki przy dwukro-

5.

*Miasto
stoleczne.*

tném zawoioowaniu Wiednia, r. 1805 i 1809 rezydował.

5.
*Podział
polityczny.*

Uważając zawsze cesarstwo austriackie w całości, wypada podział jego polityczny z natury oddzielnych od siebie krajów.

1, Arcyksięstwo Austriackie.

Leży między $30^{\circ} 12'$ - $34^{\circ} 40'$ wschodniej długości i od $47^{\circ} 26'$ - $48^{\circ} 56'$ szerokości północnej. Dzieli się na Austrią, leżącą niżej Enns rzeki na wschód, która w sobie zawiera 4 cyrkule, stolica tej części jest w Wiedniu; na Austrią, leżącą powyżej rzeki Enns na zachód, i ta w sobie zawiera 4 cyrkule, stolica tej części jest w Linz nad Dunajem. S tej prowincyi nastąpiła Austrią traktatem wiedeńskim r. 1809; część Austrii powyżej Enns, leżącą stamtęj strony linii wychodzącej od Dunaju, przy wsi Strass, i zajmującej w sobie Weizenkirch, Widersdorf, Michelbach, Greiss, Muckenhofen, Helft, Geding, Schwanstadt, aż do granicy Salzburga.

2, Xięstwo Styryi.

Leży między $31^{\circ} 11'$ - $34^{\circ} 4'$ długości wschodniej, i $45^{\circ} 54'$ - $47^{\circ} 50'$ północnej szerokości. Zawiera w sobie 20 miast, 3,501 wsi i 165,800 domów, ludności 825,000 dusz. Powierzchnia jego wynosi 411 i pół m. k., dzieli się na 5 powiatów. Miasto stołeczne xięstwa *G r a e t z*, nad rz. *Muhr*, w którym rachują do 40 tysięcy mieszkańców.

5, Xięstwo Karyntyi.

Leży między $46^{\circ} 20'$ - $47^{\circ} 6'$ północnej szerokości. Zawiera w sobie 11 miast, 2,801 wsi, 51,513 domów, ludności 500 tysięcy. Powierzchnia jego 250 mil kwadratowych wynosi. Dzieli się na dwa powiaty: na *Klagenfurcki*, w którym miasto *Klagenfurt*, oraz i całego xięstwa stolica; i na *Willachski* z miastem tegoż imienia: lecz ten ostatni cyrkul całkiem *Francyi* traktatem *Wiedeńskim* r. 1809 odstąpiony.

Xięstwo Salzburskie i *Berchtesgaden*, odstąpione traktatem wyżej wzmiankowanym, *Cesarzowi francuzkiemu*, a ponieważ niewiadomo komu są przeznaczone,

umieszczone zatem będą pod kraiami niemieckimi, których przeznaczenie ieszcze nie wiadome.

4, Królestwo Czeskie.

Leży między $29^{\circ} 59' 20''$ - $34^{\circ} 26' 45''$, długości wschodniej, a od $48^{\circ} 53' 53''$ - $51^{\circ} 2' 59''$ szerokości północnej. Położone jest między Śląskiem, Saxonią i Bawaryją. Góry olbrzymie (Riesengebürge), sosnowe (Fichtenberge), kruszcowe (Erzgebürge) i las czeski otaczają je ze wsząd. Ma powierzchni ziemi 951 i pół mil kwadrat., ludności 3,112,000. Zawiera w sobie 315 miast, 11,546 wsi, 468,664 domów, miast spustoszonych 41, rozwalonych zamków 516. Dzieli się na territorium miasta Pragi i 16 cyrkułów. Miasto stołeczne *Praga* nad Mołdawą, utwierdzone. Liczą w niem 80 tysięcy mieszkańców, między temi znajduje się 8 tysięcy Żydów; rezyduje w mieście Arcybiskup i Prymas. W samym mieście jest 92 kościołów, 68 wspaniałych pałaców, zamek królewski, 8 bożnic żydowskich. Widzenia godny most na Mołdawie, pięknej architektury, 1,790 stop długi. Znaczne fabryki, iakoto: ie-

dwabne, bawełniane, tabaki, rękodzieła, farfury, i inne.

Cały kray górzysty, obfituje: w torf, kamienie drogie, żelazo, granaty, węgle ziemne, cynę, zboże, chmiel, drzewo, bydło domowe, zwierzynę, ryby, perły, kopalnie, płótno, koronki, bawełniane rękodzieła, szkło. Sławne w kraiu kąpiele mineralne są: w Teplic (Cieplice), Karlsbad (Károlowe wary). Twierdze kraiove są: Jozefstadt (Pless) nad Elbą, Teresienstadt, Egra nad rz. Egrą (Okrą). Rzeki znaczniejsze są: Elba, Mołdawa, Morawa, Okra, Nissa.

Korona czeska dostała się r. 1526 domowi austriackiemu.

5, Morawia.

Leży między $30^{\circ} 50'$ - $36^{\circ} 10'$ długości wschodniej, i $48^{\circ} 35'$ - $50^{\circ} 4' 30''$ północnej szerokości, na wschód królestwa czeskiego. Zawiera w sobie na powierzchni ziemi 468 mil kwadratowych, ludności 1,407,000, miast 97, wsi 3,171 i 189,241 domów. Dzieli się na 6 powiatów. Miasto stołeczne *Ołomuniec* nad rzeką Morawą, utwierdzone, liczy do 11 tysięcy mieszkańców, jest stolicą

margrabstwa morawskiego i Arcybiskupa: W mieście jest Liceum i Akademia. Inne miasta: Brün, w bliskości którego wieś Austerlic, wslawione bitwą 2 Grudnia 1805 r., Iglau (Gihlawa), Znaym, bitwą 1809 r. d. 11 Czerwca sławne.

Kray obfituje w marmur, kwas siarczany, ołów, kryształy, drogie kamienie (zwane kamienie czeskie), fabryki: sukna, płótna, tabaki i t. d. Rzeka Morawa, od której, iak twierdzą, kray imie swoje bierze.

6, Śląsk Austriacki.

Leży między $54^{\circ} 30'$ - $56^{\circ} 46'$ długości wschodniej i $49^{\circ} 20'$ - $50^{\circ} 21'$ półn. szerok., między hrabstwem glackim, Śląskiem pruskim i Morawią pod górami karpackimi. Ma na powierzchni ziemi 85 i pół mil kwadratowych, ludności 286 tysięcy, 25 miast, 576 wsi i 41 tysięcy domów. Dzieli się na 2 powiaty, to jest: opawski i cieszyński. Miasta znaczniejsze są: Karnów (Jägerndorf) nad rz. Opawą, Opawa (Troppau) nad rz. tegoż imienia, Cieszyn (Teschen) s księstwem tegoż imienia, które jest

dziedziczném Xcia sasko-cieszyńskiego królewica polskiego. Rzeki Odra i Wisła w tym kraju swój początek biorą, a przebiegłszy, pierwsza cały Śląsk pruski, w Pomeranii za Szczecinem wpada do morza bałtyckiego; druga równie płynąc śródkiem księstwa warszawsk., do tegoż pod Gdańskiem wpada morza.

7, Gallicyja.

Leży między 37° - $44^{\circ} 20'$ długości wschodniej, a od 48° - 50° szerokości północnej. Graniczy na południe z Węgrami i Mołdawią; na północ z księstwem warszawskiem; na wschód z Rosyą; na zachód ze Śląskiem austriackim. Powierzchnia iey wynosi 1,220 mil kwadratowych, ludności ma 2,740,000, miast 107, wsi 5,895, dymów 505,526. Dzieli się na 17 powiatów czyli cyrkułów, to jest: 1, myślenicki z miastem Myślenice; 2, bocheński z miastem Bochnia, żupami solnemi sławném. W tym powiecie jest miasto Wieliczka równie żupami solnemi w sławioné miejsce, dziś w połowie do księstwa warszawskiego należy; 3, sądecki z miastem Nowy Sącz; 4, tarnowski z miastem Tarnów; 5, du-

kielski z miastem *D u k l a*; 6, przemyski z miastem *P r z e m y ś l* nad rzekami *S a n i W i a r* położoném; 7, rzeszowski z miastem *R z e s z ó w*; 8, żółkiewski z miastem *Z o ł k i e w*; 9, sanocki z miastem *S a n o k* (1); 10, samborski z miastem *S a m b o r*; 11, stryjski z miastem *S t r y y*; 12, lwowski z miastem *L w ó w*, stolicą rządu Gallicyi, oraz biskupów rzymsko łacńskiego i unickiego, greckiego i ormiańskiego. Tu się znajduje *L i c e u m* główne, *G i m n a z y i u m*, *S e m i n a r y i u m*, szkoła normalna, fabryki skór, płótna, sukna, żelaza i t. d. Liczą w mieście murowanych domów 2,850, mieszkańców bez wojska 38,670; 13, brodzki z miastem *B r o d y*, sławném handlami. Liczą w niem 16 tysięcy Żydów, a 4,000 Chrześcian; 14, tarnopolski z miastem *T a r n o p ó l*; 15, brzeżański z miastem *B r z e z a n y*; 16, stanisławowski z miastem *S t a n i s ł a w ó w*; 17, zaleszczykowski z miastem *Z a l e s z c z y c e* nad *D n i e s t r e m*.

Prowincya ta jest częścią zaboru Polski, która się w roku 1772 domowi

(1) W tym powiecie w Dubiecku, urodził się X. Ignacy Krasicki, sławny Autor.

austryjackiemu dostała. Utraciła Austria s tey prowincyi traktatem Wiedeńskim r. 1809: 1, zaokrąglenie naokoło Krakowa, na prawym brzegu Wisły, s połową territorium i żup solnych Wieliczki; 2, cyrkuł zamoyski. Co uczyni ogółem 65 mil kwadratowych, ludności 165 tysięcy dusz, które do księstwa warszawskiego odeszły. 5, Dla Rossyi 400 tysięcy dusz, poniżej miasta Brodów, niezajmując w to samego miasta.

Kray ten bardzo wiele ma rzek, licząc ich przeszło 60, między znaczniejszymi są: Wisła, Sola, Kosa, Raba, Skawina, Dunaiec, Biała, Ropa, Wisłoka, Siarka, Dębowka, Jasiołka, San, Wiar, Ulisna, Bug, Swica, Czarna, Osława, Oppir, Orzwa, Stryy, Bystrzyca, Dniestr, Lepa, Połtew, Strypa, Podhorce, Złota, Mizunia, Pilnicza, Szczeczwia, Czeremosz, Limnica, Bystra, Prut i t. d. Płody tego kraiu są i szacowne i liczne: prócz zboża wszelkiego gatunku, nad potrzeby nawet kraiu, ma drogie kruszce, kopalnie soli w bryłach i warzonki, marmury, kamienie wapienne i ciosowe, węgle ziemne, bursztyn, żelazo, ołów, drzewa rozmaitego gatunku, szczególnie masztowego, roślin użytecznych wiele, między

innemi obfitość rhabarbarum. Znaczne fabryki, iakoto: sukna, płótna, najsławniejsze podgurskie, drelichów, obrusów, serwet, rąbków, i tabaki. Bydła rogatego obfitość, sławne woły pokuckie. Liczne stada owiec, koni wybornych, chów pszczół, wiele zwierzyny, obfite stawy i rzeki w ryby różnego rodzaju i t. d.

Dawniejsze imię tego kraiu miało być Lodomeryia. Niemcy niewiadomi prawdziwego znaczenia słowa Lodomeryi z Węgierska zepsutego, na wielu mappach kładą Lodomeryią, w krakowskim i sandomirskim za Wisłą, albo w bełzkim; gdy tym czasem stolica tego królestwa miała być we Włodzimierzu na Wołyniu. W tytule cesarskim austriackim zachowuje się tytuł królestwa Lodomeryi, lecz w żadney leografii nie można się doczytać granic, obszerności i ludności tego królestwa.

7, B u k o w i n a.

Leży na wschód Gallicyi, zawiera w sobie 183 mil kwadratowych, ludności 130 tysięcy, 3 miasta, 263 wsi, dymów 32,846. Dzieli się na 2 powiaty.

Miasto stołeczne Czernowice nad Prutem. Kray ten należał dawniey do Multan, oblewają go rzeki Dniestr i Prut. Obfituje w sól, ołów, żelazo, bydło rogate i t. d.

8, W ę g r y.

Królestwo węgierskie graniczy na południe s Turcyją; na wschód z Multanami i Bukowiną; na północ z Galicyją i Morawią; na zachód z Austryją i Illiryją. Leży między $53^{\circ} 10'$ - $42^{\circ} 33'$ długości wschodniey, a 45° - $49^{\circ} 20'$ szerokości północney. Ma powierzchni mil kwadratowych 3,851, ludności 7,149,165. Zawiera w sobie 66 miast, 557 mieysc targowych, 10,970 wsi, 883 zamków. Dzieli się na Węgry wyższe i niższe. Wszystkie ogółem zawierają w sobie 48 Komitatów.

W Węgrzech niższych: a) za Dunaiem miasta znaczniejsze: E d e n b u r g, ma mieszkańców 12 tysięcy, fabryki sukna, rafineryją cukru, i wino; R a a b nad rzeką tegoż imienia i Dunaiem, rezydencyją Biskupa katolickiego zasezycone; K o m a r n o (Komorn); G r a n (Ostrychom), liczy 27 tysięcy mieszkańców.

W bliskości miasta są cieplice; *B u d a* (Ofen) twierdza nad Dunaiem. b) Przed Dunaiem: *N e u s o l* (Bańska Bystrzyca). W bliskości są kopalnie miedzi; *K r e m n i c a*, ma kopalnie złota; *S t a w n i c a* (Schemnitz) liczy mieszkańców 22,200. W bliskości są kopalnie złota i srebra. Te dwa miasta dostarczają rocznie srebra i złota za 4 miliony reńskich (16 mil. zł. pol.); *L e o p o l s t a d t* twierdza; *Prezburg* nad Dunaiem stolica królestwa, miasto wolne, liczy 27 tysięcy mieszkańców, najwięcej Niemców. Zaszczyczone Akademią, i arcybiskupstwem; *P e s t* nad Dunaiem, pierwsze miasto handlowne, w niem jest wiele fabryk; *S z e n t M a r i a* (Marien-Teresienstadt, Szabatka) liczy 20 tysięcy mieszkańców.

Węgry wyższe czyli wschodnie: a) stey strony Cissy miasta znaczniejsze: *K i e s m a r e k* (Käsmark) w hrabstwie śpiskim; *K o s z y c e* twierdza Akademią zaszczyczone; *M i k o l c z*; *A g r i a* (Erlau, Jagier) Akademią sławną; *T o k a y* miasteczko naydelikatniejszém winem sławną; *M o n k a c z* twierdza i stolica greckiego Biskupa. b) Za Cissą: *D e b r e c z y n* 50 tysięcy liczy mieszkań-

ców, ma wiele fabryk i jest handlowne; Wielki Waradyń twierdza. W bliskości miasta są cieplice; Szegiedyn twierdza nad Maroszą i Cissą; Bekiesz; Nowy aradi Temeszwar dwie twierdze,

Kray cały węgierski jest obfity, wyjąwszy niektóre banaty bagniste. Obficie mianowicie w złoto, dyamenty, srebro, którego rocznie do 260 tysięcy grzywien wydobywają, żelazo, magneś, miedź, ołów, żywe srebro, arszenik, saletrę, marmur, sól, którey corok do 3 milionów centnarów wykopują, alkali, węgle ziemne, alun, oley ziemny, wino, zboże, owoce, migdały, tabakę, konopie, bydło rogate, bawoły, konie, liczne stada owiec, zwierzyne, pszczoły, iedwabnice, ryby, ptastwo domowe i t. d. Rękodziela znakomitsze w Węgrzech są: płótna, sukna, wyprawy skór, porcelany, farfury i t. d. Wywóz za granicę składa się z wina, zboża, wołów, koni, świń, skór, kruszców, tabaki, po-
tazu, wosku. Cały handel jest w ręku Greków, Ormianów i Zydów, których do 75 tysięcy w całym kraju liczą.

Rzeki znaczniejsze płyną: Dunaj, Ra-

ab, Drawa, Wag, Gran, Cissa, (Theis, Tysza), Samosz i kanały liczne.

Powietrze w górach północnych jest przykre, we śródku wolniejsze, w okolicach piaszczystych częstokroć gorące, na południe przyjemne i ciepłe.

9, Ziemia Sławiańska.

Leży między $54^{\circ} 44'$ - $58^{\circ} 18'$ długości wschodniej i od $44^{\circ} 50'$ do $46^{\circ} 12'$ północnej szerokości. Ma mil kwadratowych 159, ludności 280 tysięcy. Zawiera dwa miasta, 20 miejsc targowych, 618 wsi. Dzieli się na 3 banaty. Miasta Essek (Osik) nad Drawą; Karłowicz nad Dunajem, stolica Arcybiskupa greckiego.

Kraj górzysty; obfituje w wino, olej, owoce południowe. Mieszkańcy tego kraju są górale mężni.

10, Królestwo Kroackie.

Leży między $52^{\circ} 10'$ - $54^{\circ} 44'$ długości wschodniej i $44^{\circ} 22'$ - 46° szerokości północnej. Ma 160 i pół mil kwadratowych powierzchni, ludności 400 tysięcy. Zawiera w sobie 7 miast, 18 miejsc

targowych, 2,480 wsi. Dzieli się na 4 banaty.

Miasta znakomitsze: *Agram* (*Sagrab*), nad *Sawą*, liczy 18 tysięcy mieszkańców, stolicą jest *Wicekróla* i *Biskupa*, ma *Akademiją* i *Gimnazyjum*; *Warasdin* nad *Drawą*, w bliskości są *cieplice*; *Fiume* nad morzem *adryatyckim*, wielki ma handel.

Większa część tego królestwa, odstąpioną jest, traktatem wiedeńskim, *Francyi*, i ma składać z jnnemi *provincyiami*, *Illiryją*. Oddział ten ma być przez *kommissyją*, od obu *dworów*, wyznaczoną, wkrótce uregulowanym.

11, Ziemia Siedmiogrodzka (*Transilvania.*)

Leży między $40^{\circ} 26' 54''$ do $45^{\circ} 47' 30''$ długości wschodniej a $45^{\circ} 33' 55''$ do $47^{\circ} 37' 32''$ szerokości północnej. Ma powierzchni 730 mil kwadratowych, ludności 1,500,000. Zawiera w sobie 11 wolnych miast królewskich, 63 miysc targowych, 2,611 wsi. Dzieli się na 3 narody, które tu mieszkaia, a te są: 1, *Węgrzy*; 2, *Sykulowie*; 3, *Niemcy*. Te trzy narody,

są uprzywilejowane, i posłowie z nich na seym wybierani bywają; zaś Grecy, Rusini, Wołochy, Cyganie, Bułgarowie, Ormianie i Żydzi, tylko cierpieni. Mieszkańcy ci, mówią pospolicie językami: węgierskim, niemieckim, wołoskim, i zepsutą łaciną.

Podział 1, Kray Węgrów. Miasto stołeczne **Klauzenburg** nad rzeką Szamosz, w którym jest cytadela na górze, Akademia katolicka i Gimnazyum. Inne miasta: **Torda** (Thorenburg); **Mala Zlatna**, gdzie się sądzi trybunał górnictwa. Tu są kopalnie kwasu siarczanego, złota i żywego srebra; **Offenburg** (Schwendburg). Tu dobywają ołów, złoto, srebro, antymonium.

2, Ziemia Sykulów. Miasto **Neumarkt** (Marktstadt) nad Maroszą. Mieszkańcy są religii katolickiej i kalwińskiej.

3, Ziemia Sasów (Niemców). Miasto **Hermanstadt** (Cibinium) nad rzeką Cybiniem.

Kray ten obfituje w sól, alun, kwas siarczany, huty żelazne i t. d.

12, Banaty.

Banaty wojskowe pograniczne w wieku 16 wdluż Węgiei do poskromienia napadów tureckich ustanowione, zawierają w sobie mil kwadratowych 585, lud. 800 t. S tych, 6 kroackich, Francyi traktatem wied. ustapione, mają należeć do Illiryi. Banaty te dzielą się na sławiańskie, kroackie, węgierskie i siedmiogrodzkie. Zostają pod władzą Generał-komendantów, którzy po miastach pogranicznych główne kwatery mają. Sławna austryiacka lekka kawaleryia, składa się s tego walecznego ludu.

Wszystkie płody natury, 6.
Produkta
i Handel. iakie tylko umiarkowana stręfa Europy wydaie, są produktami krajów Austryi. Na niczém iey zbywać nie powinno, albówiem niedostatek iednych prowincyy zastępują drugie. Handel w ogóle wzięty, iest teraz nieco ścieśniony, kiedy wszystkich rzek uyscia, ułatwiające handel z obcemi, są w ręku sąsiadów. Austryia teraz ze wszystkich stron zamknięta, żadnym punktem do morza nie dotyka. Przed

woyną Austryia na wywozie policzywszy dowóz, zyskiwała 4 miliiony reńskich.

⁷
Podatki. Siła zbrojna.

W kraiu, gdzie rząd nad tém tylko myśli, iak można podatek nałożyć bez widocznego ucisku, podatki muszą być i liczne i rozmaite. Iakoż twierdzą, że wynoszą 100 miliionów reńskich; iednak na potrzeby krajowe, w dzisiejszym, po wojnie zniszczonych krajów, stanie, nie wystarczają, tém bardziej, kiedy Austryia ma więcej 1,000 miliionów reńskich, długów.

Siła lądowa była zwyczajnie 300 tysięcy wszelkiego rodzaju zbroynego żołnierza. Lecz w terażniejszey wojnie widziano, że ją do 450 tysięcy, prócz pospolitego ruszenia podnięta.

^{8.}
Possessyie zewnętrz.

Austryia miała kolonie: 1, w Azyi faktoryie na brzegach Sumatry, i 2, w Afryce wyspę w wybrzeżu de la Goa. Lecz te po utracie wszystkich portów, zapewne opuszczone będą.

Franciszek II, panujący, straciwszy wpływ wszelki do Niemiec, przyjął tytuł Cesarza dziedzicznego austriackiego, i jako Franciszek I Cesarz austriacki, koronował się 11 Sierpnia r. 1804. Herb państwa iest orzeł czarny o dwóch głowach w złotém polu. Orderów liczy się pięć: złotego runa; gwiazdy dla dam; Elżbiety dla Generalów i Półkowników; wojskowy Maryi Teressy, s pensyją: dla kawalerów wielkiego krzyża, których iest 20, po 1,500 reńskich; dla komandorów, których iest 100, po 600 reńskich; dla kawalerów, których iest 100 po 400 reńskich; ś. Stefana, bywa dawany za zasługę bez różnicy stanu.

Stolica cesarstwa austriackiego Wiedeń, była znana Rzymianóm pod imieniem *Vindobona*. Od uścia rzeki Inn, nad brzegami Dunaju, aż do góry dawniey Cetins, dziś Kalenberg, ta część księstwa austriackiego, jako prowincya rzymska, nazywała się *Noricum*. Kraje przerzniete biegiem rzek Drawy i Sawy, do czego należały i

^{9.} Tytuł. Herb.
Ordery.

^{10.} Dawne imie kraiu.

Węgry, podbite szczególnie przez Tyberjusza, miały imię Pannonii. A ponieważ największa część cesarstwa austriackiego, składa się z narodów słowiańskich; należy więc do historyi starożytnej tego wielkiego szepu.

Angliia,

czyli

Wielka Brytania.

Wielka Brytania, składa się dziś ze trzech królestw, w jedno ciało polityczne s^{1.} bą połączonych: Anglii, Szkocyi i Irlandyi. Państwo to, jest położone między 12 i 20 stopniem długości, a 50 i 60 stopniem szerokości północney. Przez takie położenie, zbliżone ku biegunowi arktycznemu, lubo powietrze w Anglii wilgotne i mgliste; umiarkowanie iego atoli, jest skutkiem rozszerzonego po całym kraju rolnictwa, przemysłu i utrzymywanej policyi. Zarosłe lasy i stojące zatopy, co zarażają powietrze i trują mieszkańca, są nieoddzielnemi od krajów nieucywilizowanych. Prócz Szkocyi, która jest krajem górzystym, Angliia powszechnie jest krajem równym; ziemia wydaie wszelkie rodzaje zbóż i drzew owocowych; pastwiska i łąki

*1. Jeografi-
czne po-
łożenie.*

uprawne i żyzne; wielki wychów bydła, owiec liczne trzody, których wełna naylepsza po Hiszpańskiej, i koni tak chwalnych wielkie stada.

2. *Granice.* Angliia, Szkocyia i Irlandyia składają razem naywiększą wyspę w Europie, którą naokoło od zachodu morze atlantyckie, od północy i wschodu morze niemieckie oblewa, na południe dzieli ją od Francyi odnoga la manche nazwana. A że Irlandyia znowu oddzielną jest wyspą, przedziela się więc od Anglii kanałem ś. Ierzego zwanym.

3. *Rozległość.* Rozległość całej Anglii, w ogóle ze Szkocyią i Irlandyią wzięta, przechodzi nieco 6,000 mil kwadr. Ta szcypła rozległość, porównana z ogromem potęgi angielskiej, zastanawiać powinna.

4. *Rząd. Religia. Miasto Stot. i t. d.* Rząd jest mieszany, czyli Monarchiczno-republikański. Tron dla następców dziedziczny, tak, iż i na płeć żeńską spada. Król jednak nie ma władzy iednowładney, albo-

wiem naywyższa kraiowa zwierzchność, w parlamencie jest konstytucyją narodową osadzona, składa się s Króla i reprezentantów ludu.

Parlament wyobraża się w dwóch izbach: górney, gdzie Król i Lordowie czyli Parowie, dolney, gdzie posłowie czyli reprezentanci hrabstw i miast, zasiadaia.

Do Lordów liczby należą dway Arcybiskupi i 26 Biskupów, inni świeccy mają tytuły różne: Xiążąt, Hrabiów, Baronów i t. d. Liczba ich jest nieokreślona, ponieważ od Króla na tę godność wynoszeni bywaią: blisko 300 osób można ich liczyć. Reprezentantów ludu jest w ogóle wszystkich do izby niższej 558. Wybierani są od 52 hrabstw, od miast, miasteczek, portów i Akademiy. W liczbę tych 558 tylko 45 wchodzi reprezentantów szkockich.

Obie izby mają swych oratorów czyli Marszałków. W obudwóch stanowi większość głosów. Wszystkie projekta do prawa Bill nazwane, ażeby powagę i moc ustawy wzięły, muszą od dwóch izb być przyjęte i od Króla potwierdzone.

Parlament ieden wybrany trwać powinien lat siedm, który Król zwołnie, rozpuszcza i odracza. Izba niższa, tę ma sobie własną, a wiele znaczącą powagę, iż wszystkie od niey ustawy wychodzić muszą, i bez niey stanowione bydz nie mogą.

Król w swoiey osobie ma moc zupełną wykonawczą. Jest głową kościoła; naywyższym naczelnikiem wojsk lądowych i morskich; wysyła i przyy muie posłów; wypowieda wojnę, pokóy, i wszelkiego rodzaju związki zawiera.

Co do władzy sądowey, lubo wszystkie wyroki są pod Króla imieniem, w jstocie przecię, literalne tylko brzmienie prawa, jest prawidłem dla sędziów. Król naymnieyszego nawet postępk w sądownictwie odmienić nie może. Naywiększy występki nawet karany bydz nie może, gdy go nie przeyrzało prawo i kary nań nie ustanowiło. Sędziowie są tylko narzędziem ustaw, a potępionym, obwiniony bydz nie może, tylko za iednomyślnością przysiężnych (jury), których przyać lub odrzucić może s powodów sprawiedliwych. Te i inne zabezpieczenia wol-

ności osobistej, stanowią wolność narodową angielską, konstytucyją polityczną zastrzeżoną.

Miasto stołeczne całego państwa i rządu *London*, leży ponad obudwoma brzegami rzeki *Tamizy*. Jedno z największych miast w Europie i najbardziej handlowe, mieszkańców przeszło 700,000 zawiera. Są, którzy w porze zimowej do miliona ich rachują.

Anglija ma religią sobie właściwą, nazwaną anglikańską, którą i Król wyznawać musi. Dzieli się na episkopalną czyli biskupią, i prezbiteryjalną czyli więźą. Innych religij obrządki są cierpiane.

Anglija właściwa połączona s księstwem *Wallii*,
dzieli się na 52 *Shires*
czyli hrabstw krajowych. Szkocya na 31 hrabstw i dwa powiaty *Stewartries*, albo iak zwykle dzieli się na Szkocyją południową i północną, (gdzie kray dawny *Caledonia*). Irlandyja dzieli się na cztery główne prowincyje: *Leinster*, *Ulster*, *Mounster* i *Konaght*, te znowu na hrabstw i baronij 32.

5.
Podział polityczny.

Szkocyi miasto stołeczne Edimburg, Irlandyi Dublin. Rzeki: w Anglii najsławniejsze: Tamiza, Sauerana; w Szkocyi: Tay, Klida; w Irlandyi: Shannon i Barrów.

6. *Ludność.* Ludność Anglii różnie jest rachowana: powszechnie iednak między 15 i 14 milionami dusz się stanowi, toiest: Angliia sama ma mieć 8 milionów; Szkocyia 2 miliony; Irlandyia 4 miliony mieszkańców.

7. *Stopień oświecenia.* Angliia, oyczyzna Bako-
nów, Newtonów, wszystkie umiejętności i nauki użyteczne, tudzież sztuki wyzwolone i wszelkie rękodzielne, nie tylko do stopnia doskonałości u siebie przywiedła; ale iednych światło, drugich wiadomość, do wszystkich ucywilizowanych narodów przeniesła. Już na początku wieku 13, przywilejami od tronu, pod imieniem karty wielkiej, pozyskanemi, założył był naród grunt wolności swej polityczney i cywilney, która oświecenia publicznego strzeże, sprzyia mu, i nawet potrzebę iego stanowi. Każdy

przez osobistą wartość i talenta, mając sobie do pierwszego znaczenia w kraju zabezpieczone nadzieie, chwały i szczęścia swego szuka w nabyciu światła. Cała masa ludu, dla znania swobód swych osobistych, jest mniej lub więcej oświecona. Sprzyjają temu rozprze- strzenione po całym kraju, w różnych rodzajach instrukcyi publiczney, zakła- dy. Sam Londyn przeszło 166 szkół li- czy, w których darmo uczą. Są trzy kollegia wielkie, piętnaście kollegiy szczególniej nauce prawa przeznaco- nych. Nadto, sławna Akademia wszel- kich umiejętności, i liczne towarzystwa, zajęte, z niepojętą gorliwością użyte- cznym oświeceniem publicznym pracu- ją. Mają i różne inne prowincjonalne miasta, swoje kollegia i Akademiie, mię- dzy któremi pierwsze miejsce trzyma Akademia w Oxford, ze 25 kolle- giy, składająca się.

Przez moc oświecenia po-
wszechnego, przyprowadzono
w Anglii do najwyższego sto-
pnia doskonałości róltnictwo, we wszy-
stkich jego gałęziach. Prócz wina, wszy-
stkie ma produkta: a naznaczoną na-

8.
*Produkta,
Handel.*

grodą za wywóz zboża, stały się żniwa tak obfite, iż szczególniej w pokoiu potrzeby krajowe przechodzą. Co się tycze wielu rękodzieł, handlu i żegluga, Angliia ma dziś pierwszeństwo w całym świecie. Do tey jednak wyższości przyprowadziły ją nieźmierzone prawie possessyie w Indyiach, i handel tak właśnie iak wyłącznie przywłaszczony sobie na wszystkich morzach. Stąd bogactwa i przewaga na stronę Anglii w zyskach handlu, jest trudna do wyrachowania.

Dowodzą statystycy, że iey handel od r. 1783 więcej jest iak podwoiony. W r. 1783 8,000 potrzebowała okrętów do rozwoju handlu artykułów, dziś ich przeszło 19,000 potrzebuje, i maytków więcej niż 143,000.

Przedaż zaś manufaktur ledwie nie w tróynasób większa. W r. 1783 wywóz Angielskich rękodzieł, miał krajowi przynosić summę 9,000,000 fun. szter., dziś przeszło 24,000,000 korzyści w exportacyi daie. Te zyski powiększać się mogą, iak długo Angliia wyłącznie panować morzu koloniióm będzie.

Angliia na morzu jest do-
 tąd najpotężniejszą przez
 ducha handlu, a przez du-
 cha narodowego, siła iey zbroyna lądo-
 wa, ledwie nie ze wszystkich obywateli,
 broń nosić sposobnych, składa się.

9.
*Podatki. Si-
 ta zbroyna.*

Podług ostatniego podania w parla-
 mencie, było okrętów wielkich liniio-
 wych w czynności 120, okrętów mniey-
 szych różnych aż do 50 armat 111,
 fregat 218, szalup 455 i t. d. zgoła róż-
 nych statków woiennych liczono prze-
 szło 1200, a maytków zbroynych nay-
 mniej do 120,000 rachowano.

Kiedy kray zagrożony jest niebez-
 pieczeństwem, z łatwością da swoiey o-
 brony wystawia woyska liniowego
 100,000. Woluntaryuszów czyli milicyi
 widzieliśmy w dniach naszych przeszło
 100,000, których duch narodowy stwo-
 rzył i utrzymywał. Takowa siła zbroyna
 lądowa i morska do żadnych prawideł
 ludności kraiovéy przyrównywaną byź
 nie może, do iakich pospolicie inne kraie
 stósować się muszą.

Dochody skarbu, czyli podatki publi-
 czne, równie są nadzwyczajne, w przy-
 stósowaniu do rozległości i ludności kra-
 iu. Przeszło 133,641,690 talerów, to-

jest do 800,000,000 zł. pol. i coś dochodzą nakłady publiczne. Stémwszystkiém winien jest ieszcze skarb publiczny summy, które się ledwie wyrachować dadzą. Już mają 558 milionów funtów szterlingów wynosić, to jest, około 3,300,000,000 talerów. Na opłatę procentu od takowego długu, i wydatków publicznych, szczególniéy w czasie wojny, nigdy zwykłe, a wyżej wspomniane podatki nie wystarczaia; dla tego na prośłożenia Króla, skłania się zwykle parlament na ustanowienie podatków nadzwyczajnych, które często w ogóle wzięte, summę 240 milionów talerów wynoszą, co się równa summie 1,440,000,000 zł. pol.

10.
*Possessye
 zewnatrz.* Angliia od dawnych czasów w jnych trzech częściach świata, rozległe miała kraie: ale od lat kilku, tak ich rozprzestrzeniła granice, iż obszérność większą jest nad Europę.

W Indyach wschodnich, nad i za Gangesem, są iéy nayznakomitsze osady. Składaią się szczególniéy s krajów Benares, Behar, Bengal i Orissa, które szczególniéy po zwyciężonych Mara-

tach, więcéy niż 7000 mil kwadrat, mają rozległości.

W Afryce iuż nie tak obszerne są Anglii osady, równie iak i w Ameryce o czém się wspomni, gdy o tych częścicach świata mówić się będzie.

Król angielski pisze się ^{11.} Królem wielkiéy Brytanii, *Tytuł. Herb. Ordery.* w co wchodzą królestwa Szkocyi i Irlandyi. W Herbie używa 3 angielskich lampartów, szkockich lwów, i irlandzką arfę Dawida. Order pierwszy iest podwiązkowy, ustanowiony od Edwarda III. Kawalero- wie noszą podwiązkę niebieską na ko- lenie lewém; drugi łązienny, ustano- wiony od Henryka IV; 3ci szkocki św. Iędrzeia od Iakóba V ustanowiony.

Brytanii czyli Anglii wyspa od ^{12.} naydawniejszych czasów znana, *Dawne imie.* miała imie Albion, Cezar ją był podbił i do państwa rzymskiego przyłączył. Szkocyi dawano imie Caledonia, którą naród Szkotów, wyszły z Hibernii, był zawoiował. Irlandyi nazywała się u dawnych Hibernia. Mieszkańcy pochodzą od Gallów, Cel-

tów, Piktów. Poźniéy zwyciężeni od Rzymian, Saxonów, Duńczyków, Normandów, pomieszali się ze krwią swoich zwycięzców, tak, że ślady tylko takiego napływu różnych narodów w jch się ięziku zostały.

Wyspy Szkockie

(*Thule*).

Wyspy, które należą do Szkocyi, są: Orkady, Hebrydy, i Szetlandzkie. Mniemają, iż mieszkańcy tych wysp zachowują ieszcze zwyczaje Celtów i ich ięzyk, a uczeni, są niby owi starożytni Bardowie, dosyć sławni w dziejach dawnych.

Tu wypada uważać, iż *Thule* albo *Thyle*, miejsce wzięte w starożytności za koniec świata ku północy, zgadzałoby się ze wszystkich opisów z wyspą *Schotland* o dziesięć mil od wysp Orkad położoną.

Daniia z Norwegią.

Danii połączoney z Norwegią położenie ieograficzne jest między 24 i 50 stopniem długości, a między 54 i 71 stopniem szerokości północney. Części przeto Norwegii kraiu, przechodzące koło bieguna północnego, są pod strefą mroźną, i pod klimatami miesięcznymi: ale Daniia sama w sobie bardziéy ku południowi położona, używa powietrza umiarkowanego.

^{1.}
*Ieograficzne
położenie.*

Daniia, niewciągając tu Norwegii, na południe tylko styka się z Niemcami, z jtnych stron jest dwoma oblana morzami niemieckim i bałtyckim. Kray ten jest półwysep, połączony z wielą wyspami; morza, które go oblewają, łączą się s sobą trzema cieśninami: B e ł t e m ma ł y m, co Fiionią od Jutlandyi dzieli; B e ł t e m wielkim, między wyspami Zelandyją i Fiionią; nakoniec Sundem, który Danią od Szwecyi przy Helsingor odłącza. Jestto cieśnina, blisko półtoréy mili szé-

^{2.}
Granice.

rokości mająca, która służy ku przechodowi okrętów płynących na morze bałtyckie.

3. *Rozległość.* Zdaie się, iż względem'żadnego kraiu rozległości tak się nie różnią leografowie, iak względem rozległości Danii. Przyczyna tego iest iasna, iż to państwo samo w sobie z wielkich i małych wysp się składa, a bardziéy, że królestwo Norwegii i Islandyia są do niego wcielone: Oddzielnie przeto tych kraiów licząc przestrzeń, wypada zamieszanie.

Pospolicie iednak samey Danii daią mil 974 kwadratow., Norwegii cały mil 5,250, Islandyi mil 2,650, wyspóm Faröer 315, w ogóle przestrzeń państw Danii wynosić ma mil kwadratowych 9,189.

S tey różnicy kraiów, wypada wielka różnica względem ich położenia fizycznego, i gatunku gruntów: Sama Daniia ma do obfitości zboża i produktów pierwszéy potrzeby; Norwegiia po więkzszy części górami okryta, bogata iest w kamienie, kruszce i drzewo; a Islandyi zdaie się wszystko natura odmówiła.

Rząd jest monarchiczny, czyli iednowładny, Królowie bowiem od roku 1660 samowładnie panują, nie dzieląc z nikim władzy naywyższey prawodawczey, i władzy wykonawczey. Tron jest dziedziczny, na płec nawet żeńską spadający. Miasto stołeczne *Kopenhaga*. Religia panująca luterska.

4.
Rząd.

Dania, prócz Norwegii i Islandyi, dzieli się na 7 guberniy: 1, na gubernią *Zelandyi*, która obeymuie tegoż imienia wyspę, na której jest stołeczne miasto *Kopenhaga*; 2, na gubernią *Fionii*, która w sobie zawiera wyspy: *Fien*, *Langenland*, *Falster*, *Laaland*, *Femern*, *Mone*; 3, na gubernią, *Aalborg*; 4, *Wiborg*; 5, *Aarhuus*; 6, *Rippen*; 7, *Sud-Jutland*, które obeymuie księstwo śleświckie i holsztyńskie.

5.
Podział polityczny.

Królestwo niegdyś norwegskie, dziś prowincya królestwa duńskiego, podzielona jest na cztery gubernie: 1, na gubernią *Aggerhuus* albo *Chrystyanią*, gdzie stolica *Norwegii Chrystyanią*, dawniej znana pod nazwi-

skiém Opslo albo Anslo; 2, na guberniä Chrysiandsand; 3, na guberniä Bergen; 4, Drontheim. Kray ten przerzyna łańcuch gór Dovrefield.

Podział ten ściąga się do suchego łądu Norwegii, która prócz tego ma wysp wiele, szczególnie zwane Faröer, których iest 25, lecz z nich 17 tylko zamieszkanych: nayznaczniejsza z nich nazywa się Stre모e.

Islandyia wyspa, w dziewiątym wieku dopiéro odkryta, położona między brzegami Norwegii, Anglii, Grenlandyi, na cztery części iest podzielona. Ale ten kray dla zimy długiéy i ostréy, dla ciągłych gór, w reszcie wulkanów, można mówić, że ledwie nie pusty i dziki względem swéy obszerności: bo ludność iego s trudnością 50,000 dusz dochodzi: a Króla duńskiego dochód z niego, iest 16,000 talerów tylko, który podatek nędzni mieszkańcy rybami wypłacają. W roku 1809, Anglicy ią wojskiem swém obsadzili.

Sławny wulkan w Jslandyi nazywa się Hekla, lecz tam często na wielu innych miejscach wybuchają wulkany.

Zważając, ile krajów bez-
 ludnych do Danii należy, nie
 można stosownie do iéy roz-
 ległości o liczbie mieszkańców sądzić.
 Wedle popisu r. 1796, ma wynosić
 2,459,724, toiest: w Danii 1,490,384,
 w Norwegii 897,874, na wyspach Fa-
 røer 5,265, w Islandyi 46,201 d.

6.
Ludność

Mimo rząd iednowładny,
 ścisła sprawiedliwość i pra-
 wdziwie oycowska Królów
 władza, uczyniła ten kray bardzo kwi-
 tnącym i oświeconym. Handel się bardzo
 rozkrzewił; przemysł się pomnaża; sztuki
 i umiejętności przy zupełnéy wolno-
 ści druku wzrost biorą.

7.
*Stopień
 oświecenia.*

W Kopenhadze iest iedna Univer-
 sitas, dwa kollegiia, szkół mniejszych
 kilkadziesiąt, gdzie młódź bez wszelkiéy
 opłaty oświecenie bierze. Prócz tego,
 iest Akademiia artyleryi i marynarstwa,
 Akademiia Rzeźby, Malarstwa i Archi-
 tektury. Wreszcie Akademiia ięzyków
 różnych i wszelkiéy literatury. Wieża
 wspaniała przy kościele Akademii, słu-
 ży za bardzo dokładne obserwatoryium
 astronomiczne.

W Norwegii, równie w Bergen
 i Drontheim są kollegiia, szkoły

marynarstwa, rysunku i t. d. i różne towarzystwa uczonych. W Kongsberg jest szkoła Mineralogii i rolnictwa.

8.
*Produkta.
Handel.*

Co do samey Danii, ma nawet zboże do wywozu. Sławny zaś iey handel składa się s sprzedaży koni, wołów i mięsa solonego. Ma prócz tego produkta swych fabryk, szczególniey zaś towary s koloniy i Indyi, tak dalece, że lubo Daniia ma potrzebę dowozu obcych produktów i towarów, wszelako szala handlu na stronę się iey waży.

Norwegii ieżeli zbywa na zbożu, przystarcza Danii różne kruszce, iakoto: srebro, miedź i żelazo; a lasami swemi w masztowe i budowne drzewo obfitemi, opatruie flotę i okręty kupieckie.

9.
Podatek. Siła zbroyna.

Dochodu publicznego w Danii rachuią teraz do 8,000,000 talerów. Siła zbroyna lądowa ma wynosić 70,000 żołnierza, morska składa się z dziewiętnastu okrętów liniowych, piętnastu fregat, wielu szalup i t. d.

Daniia ma w Niemczech, w Saxonii dolnéy xięstwo holsztyńskie; w Azyi Trankebar (*T r a n q u e b a r*) na pobrzeżu koromandelskiém: to miasto iest składem kompanii duńskiej; w Afryce ma szczególniey fortecę *C h r i s t i a n s b u r g* na brzegach Gwinei; w Ameryce wyspy ś. Tomasza i ś. Krzyża, (te Angli- cy zdobyli w roku 1808). W reszcie od pólshesnastego wieku usiłują Duń- czycy wprowadzić swoje kolonie do Grenlandyi. Jestto kraj w ziemiach arktycznych, czyli zupełnie północnych, między ciążninami *D a v i s* i *F o r b i s h e r* tudzież Islandyją. Część iego pół- nocna iest nieznaną. Na niektórych przy- stępniejszych brzegach, rachuje się prze- szło 12 osad duńskich.

10.
*Possessye ze-
wnątrz.*

Król się pisze Królem duń- skim, wandalskim, gockim, Xiążęciem holsztyńskim i t.

ii.
*Tytul. Herb.
Ordery.*

d. Herb królestwa trzy korony, przy herbach innych xięstw. Orderów liczą kawalerskich dwa: order słonia, na wstędze błękitnéy, i order *Dannebrog*, na wstędze białéy krzyż złoty dyamen- tami obsadzony.

12.
*Dawne imię
Danii.*

Dania równie jak Szwecya, jest częścią kraiu w dawnych Ieografiach Skandynawiią lub Cymbryią zwanego. Szczególniey, że Iutlandyją właściwie Cymbryją nazywano, stąd Chersonesus Cimbrica.

Szwecya.

1.
*Ieograficzne
położenie.*

Położenie ieograficzne tego kraiu, jest między 29 i 49 stopniem długości, a między 55° 20' i 68° 50' szerokości północney. Przechodzi przeto biegun północny, w której stronie zimno jest mroźne, i klimata miesięczne, tak, iż są miejsca, w których nocy przeszło dwa miesiące trwają. Części przecię Szwecyi, przed biegunem, a zatem bardziéy południowe używają klimatu umiarkowańszego. W powszechności kray ten ma tylko dwie pory roku, to jest zimę i lato. Zima trwa zwykle miesiący dziewięć, lato miesięcy trzy. Upał słońca nagradza

krótkość lata, w przyspieszeniu dójrza-
łości wszystkich roślin.

Szwecyia graniczy na północ ^{2.}
z Laponią norweską; na *Granice.*
wschód z Rosyją; na południe
z morzem bałtyckim; na zachód z Nor-
wegią i zatoką Kategat i Zund.

Od południa ku północy ^{5.}
miała długości mil 240, szer- *Rozległość.*
kości ze wschodu na zachód
mil 150. Rozległość Szwecyi przecho-
dziła mil 14,000 kwad., ale po odpadnie-
niu Finlandyi rozległość ta bardzo się
zmniejszyła. Góry, jeziora, lasy i ba-
gna, wielką część zabierają rozległości.
Grunta nieurodzayne, rzadko wydanem
zbożem wyżywią mieszkańca. Wielkie
trzy łańcuchy gór nazywają się *K o u l-
l e n*, które przecinają część północną
Szwecyi. Naywiększa rzeka nazywa się
D a l - E l f v e. Jeziora naywiększe są:
W e n e r i *W e t t e r*. Są i doliny
z równinami, które wydają obfite żniwa
i pasze.

Szwecyia, lubo się nazywa kró- ^{4.}
lestwem, władza jednak naywyż- *Rząd.*
sza jest nietylko przy Królu, ale

ale i stanach, przez ostatnią konstytucyą roku 1772 przyiętą, zawarowana. Stany państwa składają się ze szlachty, duchownych, mieszczan i wieśniaków wolnych. Szlachta wysyła na seym starszych s familii, duchowni Biskupów, miasta swych obywatelów, rólnicy wolni właściciele gruntów s parafii nayoświećeńszych. Każdy stan ma swego mówcę czyli naczelnika.

Prawo zwoływania na seymy, należy się Królowi, dla których, ani mieysca, ani czasu pewnego wytkniętego nie ma; deliberować zaś na nich stanóm niewolno, tylko nad propozycyami od tronu podanemi. Do wszystkich wielkich urzędów królestwa, Król wybiera osoby. Królestwo iest dziedziczne, ale tylko dla płci męzkiey. Miasto stołeczne *Sztokolm*. Religia panująca luterska.

5. Składa się państwo ze 4
Podział głównieyszych części: 1, ze
polityczny. Szwecyi właściwéy; 2, Gocyi;
Ludność. 3, Nordlandyi; 4, Laponii
szwedzkiéy.

Szwecyia właściwa graniczy z górami Norwegii, odnogą botnicką, Gocyią i Nordlandyią: składa się s pięciu powiatów:

Uplandyi, Sudermanii, Westermanii, Nirycyi, Dalekarlii. W Uplandyi jest *Sztokolm* i *Upsal* miasto starożytne, katedra Arcybiskupa i Prymasa.

Gocya na wschód i południe oblana morzem bałtyckim, na zachód Zundem, na północ styka się ze Szwecyją właściwą. Prowincya ta nayżyźniejsza, dzieli się na wschodnią i zachodnią. Pierwsza zawiera w sobie powiaty: Ostrogocyją i Smalandyją, druga Westrogocyją i Wer-melandyją.

Nordlandyia od północy styka się z Laponią, od wschodu z golfem botnickim, od południa z Uplandyją, od zachodu z Dalekarlią. Powierzchnia téy prowincyi okryta jest górami i skałami, grunta w powszechności nieurodzayne.

Laponia w której podziale między panowania Rosyi i Danii, Szwecyia ma część znaczną. Kray cały śniegiem i lodami okryty, lub bagnami zalany. Dla swego położenia ieograficznego, w zimie ma trzy miesiące wciąż nocy, w lecie tyleż dnia. Naywięcéy utrzymują się z wyżywienia bydła, a naywiększém ich bogactwem jest.

zwierz do ielenia podobny ranifer (renue), oswoiony żywi, odziewa i do zaprzęgu służy. Lapończykowie mogliby być uważani ze swego wzrostu iak w dawnych bajkach Pigmeyczykowie, nieco nad cztery stopy wysokiey są postawy. Mimo klima tak przykre i żywności niedostatek, przywiązania swego do oyczystey ziemi, nad zwy- czayne przykłady dają Lapończykowie. Ludności w tych wszystkich prowincy- iach liczy się teraz do 1,859,170 dusz.

6. *Stopień o-
swiecenia.* Szwedzi w powszechności wiele skłonności mają do nauk. Literatura Europy szczegól- niey w historyi naturalney i Chemii, wiele temu narodowi iest winna. Mają Akademiie główne w Upsalu i w Lund. Prócz tego różne mnieysze szkoły, to- warzystwa uczone, i Akademią pięknych nauk w Sztokolmie, tudzież Akademią umiejętności, historyi i starożytności w Drottingholm, Akademią rzeźby, ma- larstwa i t. d. w Laponii nawet zało- żone są szkoły.

7. *Produkta.
Handel.* Naybcgatszym produktem kraiovym iest żelazo, miedź, i inne kruszce. Prócz tego

drzewo rozmaite, maszty, i t. d., potasz, smoła, ryby, a szczególniej śledzie, futra. S tego wywozu, ma wielkie artykuły pierwszégó potrzeby do życia, iakoto: zboże, które od obcych zakupować musi, tudzież wino, tabakę, wełnę, różne korzenie, cukier, kawę, wreszcie to wszystko, co służy do zbytku. Co się tycze rękodziel, te dla niedostatku materyałów rozmnożone bydź nie mogą, i dla tego mniemają, iż tylko 14,000 osób jest przy warstatach wełnianych, bawełnianych i jedwabnych. W Sztokolmie jest manufaktura porcelany i robienia cukru.

Podatków rodzaje są liczne, ale massa ich w dochodzie skarbowym zaledwie wystarcza na potrzeby publiczne. Jakkóż ledwie dochodzą summy 7,000,000 talerów, które teraz po utracie Finlandyi bardzo się zmniejszyły, dla czego długów narodowych było 30,000,000 talerów.

8.
Podatki. Siła zbrojna.

Siła zbrojna wojskowa lądowa dwoiakiego jest zaciągu. Są żołnierze komputowi, rekrutowani w wielkiej części za granicą, zawsze w służbie i żołd ze

skarbu biorą: są naródowi, których lenności żołnierskie przystawiają, i ci mało skarb kosztują. Woyska takiego wespół i s siłą morską rachuje się do 50,000. Flota s potrzebą wojny się pomnaża, zwykle składa się z ośmiu okrętów liniowych, dziesięciu fregat, wielu szalup i t. d. Karlskrona jest najlepszy port dla wielkiéy floty.

9.
*Possesye
zewnątrz.*

Szwecyia ma część Pomera-
nii w Niemczech; w Indyach
zachodnich wyspę małą św.
Bartłomieia nazwaną.

10.
*Tytul. Herb.
Ordery.*

Król się pisze Królem
Szwedów, Gotów i Wanda-
łów. Herb państwa trzy ko-
rony złote w polu niebieskiém. Ordery:
mieczowy, serafinów, gwiazdy żeglar-
skiéy i Wazy.

11.
*Dawne
imie.*

Kray ten nazywany był u sta-
rożytnych Skandynawiią. Zwano
go także Baltia, zapewne od mo-
rza bałtyckiego.

Państwo Tureckie.

Państwo, które na ruinach wielu mocarstw odwiecznych, mocą oręza niegdyś powstało, tak dziś przez niedołężność rządu i wojen domowych zaburzenie, utraciło cechę swego iednowładztwa; że leografia nic pewnego o iego całości podać nie może, i tylko w ogólnym ogranicza się opisie.

Turcyia, czyli właściwie mówiąc, państwo ottomańskie, zawiera w sobie, równie jak i Rossyia, kraie w Europie i w Azyi. Turcyia europeyska graniczy na północ z Rossyią, ziemią siedmiogrodzką, Węgrami i Gallicyją; na zachód z Dalmacyją, morzem adryatyckiem, śródziemném i iońskim; na południe z morzem śródziemném; na wschód z Rossyią, morzem czarném, ciążną konstantynopolską, morzem Marmory, ciążną dardanelską i Archipelagiem.

Prowincyje azyiatyckie, graniczą na północ z morzem czarném i Ieorgiją; na wschód s Persyją; na południe z zatoką perską i Arabiją; na zachód s ciążną Suez, morzem śródziemném, dą-

danelską, ciąsniną, morzem Marmory i ciąsniną konstantynopolską. W tey obszerności leży między 34° - 68° długości a 29° - 48° $30'$ szerokości. Roku 1787 miało powierzchni 40,890 mil kwadratowych, a licząc s kraiami w Afryce położonemi, toiest: Egiptem, Algier, Tunis i Trypolis, 64,590 mil kwadratowych. S tego na prowincyie w Europie położone, przypada 10,906 mil kwadratowych.

Ludność dochodzi do trzydziestu milionów dusz: s tych na Europę liczą 10, na Azyią 15, a na Afrykę 3 mil. dusz.

Narody żyjące pod panowaniem tureckim, są rozmaite. W Azyi po większey części Turcy, a w Europie Sławianie i Grecy.

Rząd w tym kraju iest samowładny, tak, że Sultán iest każdego poddanego panem życia, i nayıpierwszym iego majątku dziedzicem. Nayglównieyszy kraju urzędnik i wielki Hetman woysk zowie się Wielki Wezyr. Naywyższa rada przy boku Sultána, zowie się Dywanem: ta składa się z Wezyra, Mustego, Agi Ianczarów i kilku Baszów. W prowincyiach rządcy nazywają się Beglerbegowie i Baszowie.

Religiia panująca mahometañska, tak nazwana od iey wynalazcy Mahometa, którego Turcy czczą pod imieniem wielkiego Proroka. Naywyższym kapłanem tey religii iest Mufty. Gmachy poświęcone obrządkóm religii zowią się meczety. Kady iest w każdym mieście, i sprawuje urząd sędziego.

Siła zbrojna lądowa składa się z dwoiakiego rodzaju: jedna ma sobie wydzielone grunta; druga iest płatna przez skarb, takimi są: lanczarowie i Spahowie.

Siła zbrojna morska iest w naygorszym stanie. Turcy mając wzgardę dla naszych umiejętności i kunsztów, nie staraią się poznać europeyskiej taktyki i Architektury morskiej.

Rękodziela ich są nayszczególniey: materye bawełniane, kobierce i kurdywan. Handel prawie cały wewnątrzny w ręku Greków, Ormianów i Żydów.

Klima w tym kraiu po większey części iest umiarkowane, i ziemia nadwyzczayney płodności: ieżeli iednak w okolicach nayobficiey przez naturę ubogaconych, postrzegaią się dzikie stepy; sąto skutki okrutnego despotyzmu tureckiego, i częstych woien domowych,

Prowincyje tureckie w Europie są:

1, Mołdawia, czyli Multany. Stolica ich Jassy. Chocim twierdza nad Dniestrem. Obszerność tey prowincyi wynosi 1,600 m. k. a ludność 420 tysięcy dusz.

2, Wołoszczyzna albo Valachia, leży nad Dunaiem. Miasta: Tergowisko (Tervis) i Bukarest. Obszerność iey wynosi 1,025 mil kwadratowych. Ludność 950,000 dusz. Leży między $40^{\circ} 38'$ do $45^{\circ} 20'$ długości, a 44° do $45^{\circ} 52'$ szerokości.

Obie te prowincyje są teraz zajęte przez woyska rossyyskie, które już i na prawym brzegu Dunaiu w głąb innych prowincyi tureckich, swoje posunęły zwycięstwa.

3, Bułgaria, rozciąga się aż do morza czarnego. Miasta w niey znaczniejsze: Sophia, Nicopoli, Siliustria, Warna sławna batalią i śmiercią Władysława III Króla polskiego i węgierskiego. Twierdze w tey prowincyi są: Widolin nad Dunaiem, Ternowa, Chiprowacz, Mangalia albo Tomis-Wara, nad morzem czarném, pamiętne, iak twierdzą, wygnaniem Owidyusza.

4, Romeliia albo Romaniia, u dawnych Tracyia. Stolica tey prowincyi, oraz całego państwa ottomańskiego *Carogród* albo *Konstantynopól*, *Stambuł*, u dawnych *Bizantium*. Miasto między największemi w Europie liczące się, s przedmieściami ma milion mieszkańców. Inne miasta tey prowincyi są: *Adryianopól*, *Gallipoli* forteca, *Dardanelli* zamki przy cieśninie tegoż imienia.

5, Serwii (Serbia) niegdyś królestwo słowackie. Miasto stołeczne *Belgrad* (*Białogrod*). Inne miasta: *Nissa*, *Widdyn*, *Orsowa* i t. d. Prowincyi ta wybiwszy się mocą oręża s panowania tureckiego, nie uznaje iey zwierzchnictwa nad sobą.

6, Bośniia, tey stolica *Banialuka*.

7, Grecyi, ta dzieli się na 6 części:

a, Macedoniia, miasto stołeczne *Tesalonika* albo *Saloniki*.

b, Albaniia położona na zachód *Macedonii*. Miasto stołeczne *Skutary*.

c, Epir albo Albaniia niższa. Miasto stołeczne *Larta* czyli *Delvino*. W bliskości miasta *Chimery* jest gay znany w starożytności, pod imieniem *Dodony*. Niedaleko *Figalo* czyli *Promontorium Actium* odniósł zwycięstwo

August Oktawiiusz nad Antoniuszem i Kleopatrami.

d, Tessaliia, miasto Ianna. Farsa czyli Pharsalia sławna zwycięstwem Juliusza Cezara nad Pompeuszem.

e, Liwadyia, z miastem tegoż imienia. Tu były sławne w starożytności rzeczypospolite: ateńska i tebańska. Delfy wstawione wyrokami Apollina. O dwie mile od Aten leży Maraton, gdzie Milcyades zwyciężył Persów. Tu się znajdują: Parnas, Cyteron, Helikon i sławne Termopile, dziś Bocca di Luppo między Liwadyją i Tessalią.

f, Morea, dawniej Peloponnesus. Miasta: Korynt, Malwazyia, Napoliddi - Romania, Mayna. Tu była sławna rzeczpospolita spartańska.

Wyspy na Archipelagu i morzu śródziemnym są: Kandyia, dawniej Kreta, Nigrepont dawniej Eubea. Innych wysp jest około 200.

Prusy.

Królestwo pruskie leży między 28° - 41° wschodniej długości, a 49° - 56° północnej szerokości. Cały kraj przez położenie takie, pod powietrzem umiarkowanym zostający, równa się co do zakwitłego rolnictwa i obfitości płodów ziemi, z najpiękniejszymi częściami Niemiec. Przez wojnę, ten kraj wprawdzie 1806 i 807 wiele ucierpiał; lecz ścisła ekonomika, która jest duchem rządu, wkrótce go do pierwszej obfitości doprowadzi. A lubo w Marchii i Pomeranii, tam piaski, tu bagna wielką okryły przestrzeń; praca przecięż z przemysłem, pokonały przyrodzenia niełaski. Śląsk, lubo przerznięty w części górami olbrzymiemi (Riesengebürge); wszelako w nizinach jest szpichlerzem prowincyy pruskiej, a w górach kwitnie przemysł i rękodziela. Śląsk górny dostarcza miastóm i nizinóm buynym, drzewo na opał i budowę, a rudy jego niewyczerpane żelaza, s przyprowadzonemi do najwyższego

1.
*Teografi-
czne po-
łożenie.*

stopnia doskonałości kuźnicami, opatrzenie kraj cały we wszelkie tego kruszcu potrzeby.

2. *Granice.* Prusy graniczą na północ z Meklenburgiem, szwedzką Pomeranią, morzem bałtyckim i Rosyją; na wschód z Rosyją i księstwem warszawskim; na południe s księstwem warszawskim, cesarstwem austriackim, królestwem saskim i księstwem Anhalt; na zachód Elbą s król. westfalskim, Meklenburgiem i szwedzką Pomeranią.

3. *Rozległość.* Prusy w roku jeszcze 1806 miały powierzchni ziemi 6,700 mil kwadratowych wynoszącej, po pokoju tylżańskim w r. 1807, zostało im się jeszcze 2,954 m. k., to jest marchia brandeburska 576, nowa marchia 189, część księstwa magdeburgskiego 45, księstwo śląskie 730, Prusy wschodnie 704, Prusy zachodnie z dystryktem Noteci 406, Pomerania 506 mil kwadratowych wynosi.

Królestwo pruskie jest dziedziczne, rząd w niem monarchiczny, czyli jednowładny, umiarkowany jednak pewnemi ustawami; które Królowie uroczyście zachowując, nieomyłney sprawiedliwości i wolności cywilney, zapewniają dla kraiu prawidła. Wszystkim religióm jest dopuszczone wolne wyznanie. Protestancka reformowana, jest religią rodziny panującej. *Berlin* nad rzeką *Spre* miasto stołeczne całego kraiu.

4.
Rząd. Religią. Miasto stołeczne.

Królestwo pruskie dzieli się: 1, na Brandenburgią: a) marchią elektoralną, licząc w to część starey marchii (3 m. k.), leżącej na prawym brzegu *Elby*, a tey stolica *Berlin*; b) nową marchią, a tey stolica *Kostrzyn* (*Küstrin*), przy ńyściu *Warty* do *Odry*; 2, na Xięstwo *Magdeburskie*, t. i. tę część, która się na prawym brzegu *Elby* przy *Prusach* pozostała, z miastem powiatowém *Burg*, w którym jest osada kolonistów francuzkich; 3, na *Pomeranią*, a tey stolica *Szczecin* nad *Odrą*; 4, na xięstwo *śląskie*. To znowu dzieli się: a) na

5.
Podział polityczny.

górnny i dolny Śląsk; b) na hrabstwo Glatz; c) na księstwa leune pod opieką Króla pruskiego zostające. Stolica całego Śląska Wrocław (Breslau) nad Odrą, wielce handlowne miasto. W Śląsku znakomitsze miasta są: Brzeg (Brieg) nad Odrą; Swidnica; Lignica; Głogowa twierdza nad Odrą; Oleśnica (Oels) s księstwem tegoż imienia, należącym do Xiążęcia brunświcko - oleśnickiego; Głac; 5, na królestwo pruskie. To znowu podziela się na Prusy wschodnie i zachodnie. Wschodnich stolica Królewiec przy uściu Pregla do Hafy, miasto handlowne. Tu sławny Kant dawał lekcye Filozofii w Akademii. Zachodnich stolica Kwidzyn (Marienwerder). Druga połowa Prus zachodnich prawie całkiem odpadła do księstwa warszawskiego. Ze trzech zaborów na Polsce w r. 1772, 1795 i 95 zyskanych, zostały się tylko przy Prusach: część województwa chełmińskiego, z miastami: Grudziądz (Graudentz) nad Wisłą; Kowalewo (Schoensee); Nowe miasto (Neumarck); województwo malborskie; całe księstwo warmińskie z miastami: Heilsberg, Fra-

umburg, w którym nieśmiertelny Kopernik swoje obserwacye czynił, i tam r. 1543 życia dokonał; całe województwo pomorskie. Prowincyje te wynoszą blisko 300 mil kw. i 500,000 dusz.

Pod Fryderykiem I, r. 1713, ^{756.000} liczyły Prusy ludności 1,620,000. *Ludność.* W roku 1806 było ludności 10 milio-
nów. Dziś jest następująca:

Marchiia brandeburska	liczy	685,527
Nowa marchiia	- -	284,310
Xięstwo magdeburgskie	- -	52,000
Śląsk	- - - -	2,019,651
Pomeraniia	- - -	493,160
Prusywschodnie	- -	967,725
---zachodnie	- -	524,575
Ogół ludności		5,027,048

Państwo to, lubo siłą zbroj-
ną powstało, i na tey grun-
towało swoją trwałość; oświe-
cenie przecię publiczne, z maxymy pań-
stwa nieoddzielném od swey wielkości
mieć chciało. Zaświadcza tę prawdę
nad wszystko wolność druku, rządową
opieką zasczycona. Akademiie liczne.
Uniwersytety w Królewcu i Frankfor-

^{7. 1838}
*Stopień o-
świecenia.*

cie (ma bydź i w Berlinie założony); rozszerzają światło publiczne: a ile im nowego blasku przydał Kant, sławny Filozof, wiadomo jest nayodleglejszym kraiom, gdzie tylko literatura kwitnie. Ma i Śląsk obfite źródła instrukcyi publiczney, prócz licznych kollegiy i gimnazyy.

8.
*Produkta,
Handel.* Oyciec Fryderyka II, przyjąwszy Hugenotów wypędzonych ze Francyi, kraj nie-ludny, piaszczysty i bagnisty, osadził ludem przemyślnym, i założył fundamenta następney wielkości i świetności tego królestwa. Z dobrego systematu ekonomiki rólniczey, doszły kraje pruskie obfitości powszechney w produktach wszelkiego rodzaju, iakie tylko klima tego kraju wydadź może. Nadto mieszkańcy utrzymują liczne stada i trzody wybornego bydła. Lasy, prócz drzewa okrętowego, dostatkem dostarczają na opał i budowy lądowe. Rzeki, jeziora i morze, zbogacają i żywią ryb połowem. W różnych górach śląskich, różnego gatunku znajdują się kruszce, a szczególniey żelazo, iuż nie tylko po-

trzebóm krajowym wystarcza, ale i handlem s kraiu wychodzi.

Do tak licznych produktów, gdy się przyłączył przemysł, i różne rękodzieła, handel obszerne znalazł w nich żywioły. Zboża rozmaitego wywóz, potasze, woski, sukna, płótna, porcelany, i liczne exportacyi artykuły, miały handel zewnętrzny z obcemi do 25 milionów talerów. Z jednego Śląska exportacyia wynosiła szacunek w przedazy do 11 milionów talerów.

Tytuł panującego iest: Król pruski, Margrabia brandeburski, W. Xiążę śląski i t. d.

^{9.}
Tytuł, Herb. Ordery.

W herbie narodu orzeł czarny. Ordery: 1 orła czarnego nayznakomitszy, 2, orła czerwonego, podzielony na 3 klasy, 3, zasługi, i ten nosi się na szyi.

Królestwo pruskie, złożone w swoiey całości z różnych narodów, do różnych szczepów pierwiastkowych ludów historyi należy. Pomerania czyli Pomorze, w części wielkiej siedzibą Wandalów była. Wreszcie starożytni niektórzy Prus mieszkańcy, powinowatymi Germanóm byli.

^{10.}
Dawne imię kraiu.

Związek Reński,

Roku 1806, dnia 1 Sierpnia, oddzieliło się wielu członków dawniejszey rzeszy niemieckiey od seymu ratyzbońskiego, utworzywszy wprzód w Paryżu 12 Lipca t. r. akt związkowy, do którego później więcey Xiążąt przystąpiło. I tak traktatem, poznańskim 11 Grud. 1806 r. Król saski, s pięcią tego domu Xiążętami. Obszerność tego związku wynosiła do r. 1809 s księstwem warszawskiem, 6,555 mil kwadratowych, ludności 14 milionów dusz. Stósownie do aktu, wszyscy członkowie są u siebie ndzielnymi. Wielcy Xiążęta mają s Królami iednę prerogatywy i zasiadają w kollegiium królewskiem. Interesa związku załatwiane będą w Frankforcie, na seymie, który się z dwóch kollegiy królewskiego i xiążęcego składać powinien. Związkowi, żadney obcey, do związku nienależącey monarchii, nie podlegają, ani przyymować mogą służby gdzieindziej, iak u sprzymierzeńców. Przechód woysk obcego państwa przez kraie konfederacyjne, w żadnym przypad-

ku dozwolony bydz nie może. Zatargi między członkami rozstrzyże seym, pod prezydencyą Xiążęcia Prymasa, który, gdy się oba kollegiia razem zgromadzią, prezydnie wtenczas w królewskiej, a Xzę Nassau, w xiążęcey izbie. Oddzielny statut oznaczyć ma sposób zwoływania tych seymów, i naradzania się. Cesarz francuzki jest protektorem tego związku. W przypadku śmierci na Xcia Prymasa, nominuje drugiego na iego miejsce. Członkowie sprawują u siebie władzę monarchiczną, którą mają i nad będącemi w jch kraiach lennemi rycerstwami dawniejszey rzeszy niemieckiey. Władza ta monarchiczna ściąga się do prawodawstwa, władzy wykonawczej, naywyższej policyi, konskrypcyi i podatków. Mnieysi Xiążęta, Hrabiowie i Baronowie, udzielni niegdyś w rzeszy niemieckiey, zatrzymują prawo do dóbr tak ruchomych iako i nieruchomych; lecz zwierzchność naywyższą nad nimi mieć będzie ten panujący, którego opiece oddanymi będą. Dóbr tych zbydz komu innemu nie mogą, iak tylko panującemu, którego zwierzchności są podlegli, lub też członkowi związku. W żadnym iednakże przypadku skonfiskować

dóbr tych nikt nie ma prawa, i za przestępstwo może tylko panujący dochody zatrzymać. Równie wolno im, gdzie chcą, założyć sobie rezydencyą, (rozumie się w krajach związku,) a dochody z dóbr bez żadney opłaty dochodzić ich powinny. Dla rozsądzania spraw związku, ustanowione będą dwa trybunały, jeden w Monachium, a drugi w Dreźnie. Miedzy Cesarzem francuzkim a związkiem reńskim, stanęło wieczne przymierze, mocą którego, każda wojna na lądzie, do której ktokolwiek ze sprzymierzeńców wchodzi, jest sprawą powszechną. Kontyngens Francyi wynosi 200 tysięcy woyska, a związkowi w proporcyi swej wielkości, przykładać się mają. Względem religii, ustanowiono i to, aby wyznawcy religii: katolickiej, luterskiej lub kalwińskiej, równych praw i opieki rządowej używali.

Związek czyli liga reńska, składa się: a) s królestw: bawarskiego, wirtemberskiego, saskiego, westfalskiego; b) s krajów Xiążęcia Prymasa; c) z wielkich księstw: badenckiego, bergskiego, heskiego, wircburskiego; d) s księstw: nassauskiego, Hohencollern, Hechingen i Sigmaringen, salm-samlskiego, salm-kir

burskiego, Isenburg-Birstein, aremberskiego i w. i.

1, Królestwo Bawarskie.

Króla bawarskiego kraie leżą między $45^{\circ} 10' - 50^{\circ}$ północney szerokości, i $28^{\circ} - 33^{\circ} 30'$ długości wschodniej. Graniczą na wschód z Austryją; na północ s tąż Austryją, księstwem Baireuth, Würzburg i król. wirtemberskiem; na zachód s księstwami: wircburskiem, badeńskim, królestwem wirtemberskiem i Szwaycaryją.

^{1.}
*Geograficzne
położ. Granice.*

Cały kray leży pod umiarkowaném powietrzem, wyiawszy góry na południe i północ, szrodek kraiu iestokiem niezmierną płasczyną.

Z ostatnie nabytemi kraiami, ma Bawaryia rozległości 1700 i pół mil kwadratowych, ludności 3,181,588: a pod opieką będący Xiążęta, mają rozległości mil kwadratowych 119, ludn. 296,250

^{2.}
*Rozległość i
ludność.*

dusz. Na swoiey powierzchni liczy Bawaryia następujące rzeki: Dunay, Lech, Iser, Inn, Men, Brenta.

3. *Rząd. Religii.* Królestwo bawarskie iest dziedziczne, rząd w niém monarchiczny. Przy boku Króla tajna rada, na 4 departamenta podzielona. Minister wewnętrzny ma prócz interesów administracyi, poruczony sobie dozór nad duchowieństwem i policyą. Kodex Napoleona ma bydź napotém xięgą cywilną praw w Bawaryi. Religii iest szczególniey katolickiey.

4. *Podział polityczny.* Bawaryia z nowo nabytymi prowincyiami, podzielona iest na 25 xięstw, s których każde ieszcze dzieli się na klucze. Lecz ma bydź teraz urządzona na departamenta, na wzór Francyi.

Miasto stołeczne iest *Monachium* nad Izerą, w którym liczą do 48 t. ludności. Mieści w sobie wiele pięknych, publicznych domów i różne instytuta. Inne znaczniejsze miasta Bawaryi są: Passawa, Auszpurg, Ulm, Inspruk, stolica Tyrolu Norymberga.

Produkta krajowe nie są tak liczne, iakby się po takim pięknym kraju spodziewać należało. Wiele gruntów leży odłogiem. Zapuszczone pastwiska, zarosłe dziczyzną lasy, rozwalone miasta, smutny przejeżdżającemu stawiają widok. Brak ludności, oświecenia, przytém niedbalstwo mieszkańców, są tego widoczną przyczyną. Stémwszystkiém wyprowadza Bawaryia za granice do 50 tysięcy wia-der wina. Ma na potrzeby własne, sól, żelazo, zboże, bydło rogate i t. d. Fabryki po wielkich miastach znaczne, ułatwiają zamianę obcych produktów.

Dochody królestwa s podatki, czynszów, cla, ak-
cyzy, przewozu, (bo cały handel Niemców z Włochami przez Tyrol bawarski odbywa się,) wynoszą 15 milionów reńskich. Rozchód wynosi 10 milionów, reszta idzie na opłatę prowizyi od długów, których teraz 75 milionów reńskich liczą.

Siła zbrojna wynosi teraz 46 tysięcy woyska, między którym znajduje się 6 tysięcy kawaleryi.

5.
Produkta.
Handel.

6
Podatki. Si-
ła zbrojna.

^{7.}
*Tytuł panują-
cego. Ordery.*

Bawaryia do roku 1805 była godnością elektorską rzeszy niemieckiej, dopiero 26 Grud. 1805; Cesarz francuzki nadał Bawaryi tytuł królestwa, która godność od Maksymiliana Józefa I zaczyna się. Roku 1806 d. 1 Stycznia ustanowił Król order wojskowy Max. Józefa, s pensyją dla kawalerów wielkiego krzyża 1500 reńskich, dla komandorów 500, a dla kawalerów 300.

2, Królestwo Wirtemberskie.

^{1.}
*Geograficz. po-
łożenie.*

Królestwo wirtemberskie z należnemi do niego prowincyami, leży między 48° 54' do 29° 24' północney szerokości, a między 25° 50' do 27° 50' wschodniej długości. Graniczy na północ i wschód z Bawaryją; na zachód i południe z W. X. badeńskiem.

Kray w ogólności górzysty, przerznięty obszernemi i urodzaynemi dolinami. Klima ma przyjemne i zdrowe. W gó-

rach tylko, to jest w Alpach i tak nazwanym czarnym lesie, jest zimne i ostre.

Właściwe królestwo i prowincyje nowo nabyte mają rozległości mil kwadratowych 248 i ćwierć. Główniejsze rzeki w kraiu: Dunaj i Necker. Dunaj dotyka się tylko południowych granic. Ludność całego królestwa wynosi 952,340 dusz. Pod opieką Króla zostaje 19 Xiążąt i Hrabiów, których obszerność 42 i trzy czwarte mil kwadratowych, a ludność 78 tysięcy dusz dochodzi.

Królestwo wirtemberskie jest dziedziczne, rząd w niem monarchiczny. Przy boku Króla jest ministeryjum stanu, na 6 departamentów podzielone. Rząd i obywatele są szczególnie religii luterskiej.

Całe królestwo podzielone jest na 12 powiatów, a te są: Heilborn, Ludwigsburg, Stuttgard, Maulbronn, Schörendorf, Urach, Rotenburg, Calw, Rote

tweil, Tuttlingen, Zwiefalten, Ellwangen. Miasto stołeczne *Stuttgard*, w bliskości rzeki Necker, liczą w nim mieszkańców do 20 tysięcy.

5. Produkta krajowe są: zboże, (na potrzeby kraju nie wystarczające). Wino, (zbiór całoroczny wynosi 64,800 wiader) len, konopie, tabaka, drzewo (do wywozu nawet), miedź, żelazo, płótno i bydło rogate.

Handel odbywa się tylko zamianą produktów, a te są: wino, owoce suszone, konie, owce, sadze, potasz, sól, porcelana, fajans, gips, len, bawełna, skóry, płótno, proch, zegarki, i t. d. Dówóz s Francyi, Szwaycar, Bawaryi, Austryi, składa się ze zboża, chmielu, jedwabiu, sukna, kawy, cukru, alunu, oliwy, ołowiu, stali, miedzi, cyny, towarów norymberskich i t. d.

6. Dochód i wydatki królestwa niewiadome. Siła zaś zbroyna wynosiła r. 1806, 6,800 głów; lecz miała być wedle aktu związkowego do 12 tysięcy podniesiona. Konskrypcya jest do całego kraju wprowadzona.

Wirtemberg było dawniej księstwem, przy demnizacji w Niemczech otrzymało godność elektorską. R. 1805 19 Grud. Napoleon Cesarz nadał mu tytuł królestwa. Fryderyk I, został pierwszym Królem wirtemberskim, narodził się 7. List. 1754. Następca jego Frydrych Wilhelm, narodzony 27 Września 1781. 4 Kwietnia r. 1806 ustanowił Król order zasługi, który na 16 klas podzielił. Drugi order tegoż roku ustanowiony, ma służyć za nagrodę zasłużonym obywatelóm cywilnym, ten składa się z jednego Kanclerza, 6 wielkich krzyżów, 6 komandorów i 36 krzyżów kawalerskich. Do tych orderów żadney pensyi nie przyłączono.

3, Królestwo Saskie.

Królestwa saskiego położenie ieograficzne jest między $50^{\circ} 10'$ - $52^{\circ} 33'$ szerokości północney, a od $28^{\circ} 30'$ - $35^{\circ} 9'$ szerokości wschodniej. Na

północ graniczy s królestwem pruskiém i księstwem Anhalt; na wschód s księstwem śląskiém; na południe s królestwem czeskiém i księstwem Baireuth; na zachód s kraiami Xiążąt saskich i królestwem westfalskiém.

Saxoniia w ogólności ma kray górzysty, otaczaia one góry Sudety, a góry kruszcowe (Erzgebürge) przerzynaia; w północno-zachodniej Turýngii, są góry hercyńskie (Harz); w henneb. hrab. las turyński. Nieznacznie góry te zniżaią się, i zupełnie na półnoey i wschodzie giną w niezmierney płasczyźnie. Klima w całej Saxonii przyjemne i łagodne.

^{2.}
Rozległość. Rozległość całej Saxonii
Ludność. mil kw. 732. Xiążęta pod opieką Króla saskiego zostaiący maią powierzchni 16 mil kw. Najgłówniejsza w tym kraju rzeka iest (Laba) Elba, do niej wpada Sala. Kanałów do spławu drzewa rzniętych 7, które do miliona sążni corok dostarczaią drzewa.

Ludność królestwa wynesi 2 miliony, a Xiążąt pod opieką będących 61,000 d. Są powszechnie religii luterskiej,

mało między niemi liczy się katolików, a ieszcze inniey kalwinów.

Królestwo saskie iest dzie-
dziczne, na płeć męzką tylko
spadające. Rząd w niem iest
monarchiczny, nieco stanami kraïowemi
ograniczony. Stany kraïowe składają się
s Prałatów, Hrabiów, Szlachty, deputo-
wanych od miast i 2 Akademii.

3.
Rząd.
Religiia.

W pomoc władzy wykonawczej iest
przy boku Króla tajny gabinet. Kodex
cywilny i kryminalny zowie się *Corpus
Juris Fridericianum*.

Familiia panująca iest od czasu, kiedy
tron polski posiadała, religii katolickiey,
stany zaś królestwa religii luterskiey.
Dawniey stany żadney religii w kraïu nie
cierpiały, zabronione im były publicznych
obrządków sprawowanie, i do wszelkich
własności nieruchomych, iako też do u-
rzędów tak cywilnych iako i woysko-
wych drogę miały zamkniętą. W roku
dopiero 1806 d. 11 Grud. traktatem po-
znańskim, wszystkim religiióm chrze-
ściiańskim nietylko wolne obrządków
sprawowanie; lecz posiadanie dóbr ziem-
skich, prawo do urzędów iako i do
rangi woyskowej szczególnie zawarowa-

ne. Prócz tych trzech religii, innych tam nie masz. Żydów dla handlu po niektórych tylko miastach utrzymują, ale liczba ich 100 familiy nie przechodzi.

4. *Podział polityczny.* Królestwo saskie dzieli się na powiaty, powiaty zaś na klucze. I tak księstwo saskie ma powiatów 7; hrabstwo Mansfeld 10 kluczów; kapituła merseburska 16 dekanatów i 4 klucze; część hrabstwa henneburskiego 5 klucze; wyższa Lużacya 2 powiaty, 16 kluczów; niższa Lużacya 6 powiatów. Traktatem wiedeńskim ustąpił Cesarz austryjacki Królowi saskiemu wsi czeskie, znajdujące się w okręgu królestwa saskiego.

Miasto stołeczne *Drezno* nad Elbą, na niéy stoi piękny i wspaniały most na 710 łokci długi, a na 18 szeroki. Miasto liczy 2,540 domów, i 48,742 mieszkańców, króm wojska i przybywających cudzoziemców. Widzenia są godne: pałac królewski s kaplicą obrządku katolickiego, w pałacu znajdują się gabinety kosztowne tak historyi naturalney, iako i kunsztów. Sławne są zielone apartamenta (*grüne Gewölbe*), galeryia obrazów, biblioteka liczna i wyborna.

W mieście znajdują się piękne koszary, arsenał i inne publiczne budynki. Rzeka Elba na dwie części dzieli miasto, z mostu daią się widzieć łańcuchem ciągnące się winnice ponad brzegami Elby. Za mostem naprzeciw pałacu królewskiego zaczyna się druga część miasta, nazwana Fridrichstadt, wcale piękne ze szerokimi ulicami. We śródku rynku stoi statua bronzowa połączana Króla polskiego Fryderyka Augusta II.

Inne miasta znaczniejsze są: Misnia nad Elbą. Na wysokiej górze zbudowano niegdyś ogromny zamek, w którym się znajduje fabryka porcelany, w niczem pierwszeństwa żadnej w świecie nieustępująca. W niej corok pracuje 600 ludzi. Utrzymanie roczne tej fabryki kosztuje 120 tysięcy talerów; Lipsk, miasto piękne i ludne, sławne iarmarkami, na które kupcy prawie się z całego świata zjeżdżają. Zասчыcone jest Akademią, w Niemczech bardzo słynącą, z gabinetem historyi naturalnej, obserwatoryjum astronomiczném i piękną biblioteką. Jest tu także labłonowski towarzystwo umiejętności.

5. *Produkta.* Saxoniia ma do wywozu
Handel. wełniane materyie cienkie, które
 naywięcey kupują do Anglii,
 Hiszpanii, Westfalii, Hollandyi, Rossyi i
 Turcyi, tych szacunek wynosi do 3
 miliionów zł. pol. ; płótno i koronki, za-
 kupujące się do Włoch, Anglii, Hiszpanii
 i Hollandyi za 20 miliionów ; surowe
 nici, surową wełnę i nici wełniane za
 miliion zł. ; produktów mineralnych za
 9 mil.

Lubo królestwo Saskie żadnego nie
 ma morskiego portu, samo przecię jest
 niby wielkim portem, do którego ze-
 wsząd zawijają płodami świata obciążo-
 ne statki. Ma w Niemczech nayliczniey-
 sze fabryki, s tych niektóre francuzkim
 i angielskim pierwszeństwa nie ustępują,
 Sasi na swych warstatach niektóre ma-
 teryiały z za granicy przywiezione prze-
 rabiają, a inne surowo przedają. Han-
 del wewnętrzny do 72 miliion. zł. p. wy-
 nosi, s których blisko 48 mil. przez ręce
 kupców lipskich przechodzi, reszta zaś
 przez ręce Zydów. Szrodkiem handlu
 jest Lipsk i Naumburg. W tych miastach
 fabrykanci zagraniczni wielkie utrzy-
 mują składy. W roku 1803 weszło do
 Lipska 300 tysięcy centnarów różnych

towarów, które do 120 milionów szacowano. Dowóz Saxonii składa się z bawełny, iedwabiu, wełny hiszpańskiej, lnu, konopi, cukru, kawy, herbaty, tabaki, ryb solonych i wędzonych, korzeni, towarów modnych. Saxonia na tey zamianie naymniey 20 milionów zyskuje.

W kraju, gdzie rząd zachowuje ścisłą oszczędność we wszystkiém, a tysiączne znajdują się źródła do pomnożenia dochodów publicznych; podatki nie mogą być ani wielkie, ani uciążliwe. Iakoż nie wynoszą więcey iak 48 mil. zł. pol., co wypada na duszę 24 zł. S tego rząd wydatkuje na rok 46 mil., a reszta idzie na umorzenie długów krajowych, które się przez wojnę w roku 1806 znacznie pomnożyły.

6.
Podatki. Siła zbrojna.

Siła zbrojna składa się ze 34,313 głów, toiest 22,183 infanteryi, 9,982 kawaleryi, i 2,148 głów artyleryi. Dla prędszego opatrzenia woyska we wszelkie potrzeby, ma kray założonych 13 wielkich magazynów, a do utworzenia zdatnych officerów, iest w Dreznie korpus kadetów. Artyleryia saska miana była dawniey za naylepszą w Europie.

⁷
*Tytuł panują-
cego. Herby.* Saxonia była dawniej
godnością elektorską w rze-
szy niemieckiej. Kraj nay-
dawniej znany w Niemczech. Trakta-
tem poznańskim r. 1806 d. 11 Grudnia,
domowi temu nadano godność królew-
ską. Panujący teraz Monarcha Fryde-
ryk August pierwszy Król saski i Xiążę
warszawski, narodził się d. 25 Grudnia
r. 1750.

Dwa są ordery ustanowione: ieden
zieloney korony, r. 1807; drugi woysko-
wy ś. Henryka roku 1736, odnowiony
w r. 1768.

*Dalsze po-
siadłości.*

Prócz opisanych tu krajów,
należy ieszcze do korony sa-
skiej

Xięstwo Warszawskie.

Po podziale ostatecznym Polski r.
1795, składało to xięstwo część państwa
pruskiego, pod nazwiskiem Prus nowo-
wschodnich, zachodnich i południowych.
R. 1807 d. 9 Czerw. nastąpił pokóy
między Francją a Prusami: mocą któ-
rego, ustąpił Król pruski do rozrządze-
nia Cesarzowi francuzkiemu tych kra-

iów, które pod imieniem księstwa warszawskiego, oddano prawem dziedzicznym Królowi saskiemu. Roku zaś 1809 d. 14 Paźdz. pokojem wiedeńskim ustąpiła Austria Królowi saskiemu części Polski, zwanej po ostatecznym rozbiórce iey Gallicyją zachodnią, niemniej z zaboru 1772 r. cyrkułu zamoyckiego i zaokrąglenia na prawym brzegu Wisły około Krakowa, s połową territorium żup solnych Wieliczki, dla przyłączenia tego wszystkiego do księstwa warszawskiego. Ze zaś podział polityczny, granice od Gallicyi austriackiey, tudzież rozległość i ludność tego kraju nie iest ieszcze dostatecznie wiadoma; przeto przy końcu opisania księstwa warszawskiego, tak iak było po traktacie tylżańskim, namieni się o Gallicyi zachodniey, biorąc za skazówkę podział polityczny, nastaly za czasów ieszcze Polski.

Xięstwo warszawskie
 s krainą zachodniey Gallicyi do niego wcieloną,
 graniczy na wschód z Ros-
 syją i Gallicyją wschodnią; na północ
 z Rosyją i Prusami; na zachód s pań-

1.
*Granice i ieo-
 graficzne po-
 łożenie.*

stwem pruskiem, a szczególniej z nową marchią i księstwem śląskiem; na południe z Galicyą wschodnią.

Cały kraj jest prawie równiną, tylko przy Częstochowie nieco górzysty. Pagórki pomnieysze dosyć częste szczególnie ponad brzegami rzek. Kraj cały pochylony po większey części ku północy i ku zachodowi. Wszystkie rzeki, których tu jest przeszło sto, za tą pochyłością płyną. Znacznieysze z nich są:

1, Warta, płynie od Galicyi wschodniej, przechodzi departamenta kaliski i poznański i wpada pod Kostrzynem (Cüstrin) do Odry.

Do Warty wpadają z lewey strony: a) Prosna, b) Obra; s prawey: c) Noteć złączona z Wisłą kanałem bydgoskim.

2, Wisła, poczyna się w górnym Śląsku, płynie na Kraków, Sandomierz, Czersk, Warszawę, Zakroczym, Czerwińsk, Płock, Toruń, Chełmno, i wpada trzema korytami pod Gdańskiem do bałtyckiego morza. Wpadają do Wisły z lewey strony: a) Pilica, b) Bzura, c) Drwęca; s prawey d) Bug.

3, Niemen, płynie z Rossyi, i rozgranicza księstwo od tego państwa.

Jeziora są liczne i dosyć znaczne w departamencie poznańskim, bydgowskim, i łomżyńskim. Odsobnione, są rybniejsze od rzek, ale głębokie i stąd trudne do połowu. Połączone z rzekami, są spławne i żeglowne. Gopło w departamencie bydgowskim, w powiecie inowrocławskim, jest z jezior tego kraiu największe.

Powietrze umiarkowane i stałe. Zima pospolicie zabiera 5 miesięcy; resztę lato, wiosna i jesień. W najcieplejsze zimy, mrozy bywają między 16 i 24°; w średnie, między 10 i 16°. W największe upały, ciepło do 26° dochodzi.

Rozległość całego kraiu iako i ludność nie są dostatecznie wiadome. Dają mu obszerności mil kwadratowych 1989.

^{2.}
Rozległość.

Statut konstytucyjny księstwa warszawskiego, ułożony przez komisją rządzącą, i potwierdzony przez Napoleona I Cesarza Francuzów w Dreźnie dnia 22 Lipca 1807, jest następującej treści:

^{3.}
Rząd.

Religią katolicko-rzymską jest religią stanu. Wszystkie wyznania inne

mają wolność sprawowania publicznego
 obrządku. Xięstwo warszawskie po-
 dzielone jest na 6 dyecezy, będzie ie-
 dno arcybiskupstwo i pięć biskupstw.
 Korona xiążęca dziedziczna w osobie
 króla saskiego, i jego potomków, dzie-
 dziców i następców, wporządku usta-
 nowionym następstwa w domu saskim.
 Rząd w osobie Króla. On sprawuje w ca-
 łej zupełności powinność władzy wy-
 konawczej. Od niego wychodzą proie-
 kta do Praw. Król może mianować
 Wicekróla lub Prezesa rady stanu. Król
 zwołuje, przedłuża i odracza seym. Zwo-
 łuje seymiki i zgromadzenia gminne, i
 tym miejsce i czas seymikowania wy-
 znać. Król prezyduje w senacie, gdy
 to uzna za potrzebę. Dobra korony xią-
 żęcej składają się, na przód: z ró-
 cznego dochodu wynoszącego 7 milio-
 nów złotych polskich, przez połowę
 w gotowiznie ze skarbu publicznego, a
 przez połowę w dobrach królewskich;
 powtórnie, z pałaców w Warszawie
 królewskiego i saskiego. Ministeryum
 składa się z Ministra sprawiedliwości,
 wewnętrznego, wojennego, skarbu, po-
 licyi i Sekretarza stanu. Ministrowie
 są za wszystko odpowiednymi. Rada sta-

nu składa się z Ministrów. Zgromadza się pod prezydencyją Króla, lub Wicekróla, lub Prezesa. Rada stanu roztrząsa, układa, i uchwała projekta do prawa lub urządzenia administracyi publiczney. Czterech Referendarzów przydanych jest do rady stanu, iuż to dla informacyi w rzeczach administracyjnych, i tych, w których rada stanowi iako sąd kasacyjny; iuż też dla znoszenia się rady stanu s kommissyjami izby poselskiej. Rada stanu rozpoznaje kolizye iuryzdykcyi między władzami administracyynemi i sądowemi; tudzież spory w administracyi, i oddanie pod sąd agentów administracyi. Decyzye, projekta do prawa, wyroki i urządzenia roztrząsane w radzie stanu, podlegają zatwierdzeniu królewskiemu.

Seym walny składa się ze dwóch izb, toiest: izby pierwszej czyli senatorskiej i izby drugiej czyli poselskiej. Seym walny zgromadza się co dwa lata w Warszawie, a to w czasie oznaczonym aktem zwołującym, wydanym przez Króla. Posiedzenie trwa naydłużey dwa tygodnie. Działaniami iego są: naradzenie się nad uchwałą podatków, czyli urządzeniem skarbowém, i nad prawami ty-

czącemi się odmian, które uczynić wypada bądź w prawodawstwie cywilném, lub kryminalném, bądź też w systemacie bicia pieniędzy. Projekta do praw ułożone w radzie stanu, będą przesyłane walnemu seymowi z rozkazu Króla, roztrząsane od izby poselskiej sekretném głosowaniem i większością zdań, a potem podane pod sankcyją senatu. Senat składa się z 18 członków, to jest: 6 Biskupów, sześciu Woiewodów i sześciu Kasztelanów. Woiewodów i Kasztelanów Król mianuje; Biskupów Król mianuje, a stolica apostolska instaluje. W senacie prezyduje Senator mianowany przez Króla. Senatorowie są dożywotni. Projekta do praw przyjęte w izbie poselskiej, idą pod sankcyją senatu. Senat potwierdza prawo, wyjąwszy w przypadkach następujących: 1, jeżeli prawo nie miało za sobą większości głosów; 2, jeżeli prawo nie stało się podług formalności przepisanych konstytucyją, lub jeżeli obrady doznały jakiego gwałtu; 3, jeżeli prawo sprzeciwia się konstytucyi, lub grozi niebezpieczeństwem krajowi. W takim przypadku Król uchyla uchwałę poselską, lub wysłuchawszy rady stanu, odsyła

projekt do izby poselskiej, zalecając regularne działanie. Jeżeliby zaś tenże sam nieporządek ponowił się w izbie poselskiej, Król rozwiązuje seym i nową nakazuje posłów elekcyją. W przypadkach rozwiązania izby poselskiej, prawo podatkowe przedłuża się na rok ieden, a prawa tak cywilne jak kryminalne, mają mieć moc swoją bez żadney modyfikacyi i zmiany.

Gdy senat odmówi sankcyi prawu bez powodu, Król może pomnożyć senat, i odesłać potem prawo do senatu. Stém-wszystkiém niepowinien się senat zwiększyć członków składać, jak ze 6 Biskupów, 12 Woiewodów i 12 Kasztelanów; i Król dopóty nie będzie mianował nowych senatorów, dopóki senat nie zmniejszy się do liczby przepisanej 18 członków. Skoro senat potwierdzi prawo, lub Król pomimo deliberacyi senatu, nakaże je ogłosić, projekt ten jest prawem natychmiast obowiązującym. — Izba poselska składa się ze 60 posłów szlachty, wybranych na seymikach, ze 40 deputowanych nie szlachty, właścicieli, artystów, fabrykantów i innych obywateli, mających majątku przynajmniej 10 tysięcy złotych. Posłowie ci, powinni

mieć lat skończonych najmniey 24, używać swoich praw i nie bydź pod opieką. Członki izby poselskiej urzędują wciąz przez lat 9, a odnawiają się w trzeciej części co trzy lata. Lista wychodzących członków przez los się ustanowi. W izbie poselskiej przyduie Marszałek wybrany pomiędzy posłami, a przez Króla mianowany. Izba poselska deliberuje nad projektami do praw, które się po sankcyi odsyłaia do senatu. Wybiera na każdym posiedzeniu większością wotów trzy kommissyie, każda s 5ciu członków, to jest kommissyia skarbową, prawodawstwa cywilnego i prawodawstwa kryminalnego. Marszałek seymowy uwiadomi radę stanu przez poselstwo o wyborze kommissyji. Gdy rada stanu projekt do prawa ułoży, uwiadomi o tém kommissyia, którey się tycze przedmiot prawa, przez Ministra tego wydziału, a to za pośrednictwem Referendarzów. Jeżeli kommissyia ma jakie uwagi do przełożenia względem projektu do prawa, zgromadza się u tegoż Ministra. Referendarze należą do téy konferencyi. Jeżeli kommissyia obstaie przy modyfikacyi projektu, Minister donosi o tém

radzie stanu, która może przypuścić kommissyją do roztrząsania s sobą szczegółów projektu do prawa, i ostatecznie względem niego stanowi, a potem odsyła pod deliberacyją izby poselskiej. Członki rady stanu są razem członkami izby poselskiej. Członki tylko rady stanu i członki kommissyi poselskiej mają prawo zabierania głosu w izbie, bądź w przypadku zgodności rady i kommissyi względem projektu do prawa, końcem dobitniejszego wystawienia pożytków jego, bądź w przypadku niezgodności, końcem okazania i zbijania wad onegoż. Żaden inny członek nie może zabierać głosu względem projektu do prawa.

Członki kommissyi mogą oświadczyć osobiste swe zdanie, czy były przeciw, czy za projektem. Przeciwnie, członki rady mogą tylko mówić za projektem. Na seymikach powiatowych i gminnych nikt nie może głosować, kto ieszcze jest pod opieką. Seymiki powiatowe wybierają posła i kandydatów do rad departamentowych i powiatowych, tudzież do sądów pokoju; zgromadzenia zaś gminne wybierają deputowanych i listę podwóyną kandydatów do rad municypalnych.

Zgromadzenia gminne składają się z obywateli nie szlachty, plebanów i wikaryuszów, podofficerów i żołnierzy zasłużonych i officerów wszelkiego stopnia. Na zgromadzeniach gminnych prezyduje obywatel mianowany od Króla. Na seymikach i zgromadzeniach żadna dyskusya, żadna deliberacyja nie może mieć miejsca. — Kray dzieli się na 6 departamentów. W każdym administracyja jest przy Prefekcie, a w powiecie przy Podprefekcie. W departamencie będzie rada spraw spornych, ze 3 lub 5 członków złożona, a generalna s 15 do 24. W powiecie będzie rada powiatowa złożona z 9 do 12 członków. W mieście administracyja przy Burmistrzu. Rada municypalna składać się będzie od 10 do 30 członków. Prefektów, Podprefektów, Burmistrzów, Król wybiera. Członki rad na seymikach i zgromadzeniach wybrane, s podwójney listy kandydatów przez Króla będą mianowane, odnawiaią się przez połowę co dwa lata. Kodex Napoleona będzie prawem cywilném xięstwa. Wywody spraw są publiczne. W każdym powiecie będzie sąd pokoju; w departamencie trybunał pierwszey instancyi; na dwa de-

partamenta ieden kryminalny. Na całe xięstwo ieden sąd kasacyjny, którego obowiązki rada stanu z Referendarzami odbywa. Sądownictwo iest niepodległe. Sędziów do departamentów tak cywilnego, iako i kryminalnego, Król mianuje dożywotnie. Wyroki sądów i trybunałów wychodzą w jmieniu Króla. Jus a gratian di służy Królowi; on tylko może darować lub zwolnić karę. Kto nie iest obywatelem xięstwa, nie może żadnych w niém sprawować urzędów. Wszystkie akta rządowe administracyjne i sądowe, w języku narodowym wychodzić będą.

Ordery cywilne i woyskowe, będące dawniey w Polsce, utrzymują się, a Król iest naczelnikiem tych orderów. Prawa i urządzenia administracyi publiczney będą ogłaszane w buletynie praw, i aby obowiązywały, nie potrzeba innego kształtu ogłoszenia.

A. Territorium xięstwa warszawskiego podzielone iest: a) we względzie politycznym na 6 departamentów, na 60 powiatów, i na 40 zgromadzeń gminnych; b) we względzie religijnym na 6

5.
Podział polityczny.

dyiecezyy, t. i. 1 Arcybiskupa i 5 Biskupów;
c) we względzie zaś wojskowym na
dwie dywizyje wojskowe.

Departamenta księstwa warszawsk.
nazywają się: poznański, kaliski, war-
szawski, bydgoski na lewym brzegu
Wisły; część warszawskiego, płocki i lom-
żyński na prawym brzegu tej rzeki
położone.

I. Departament warszawski, dzieli się
na 10 powiatów i 13 zgromadzeń gmin-
nych, zawiera w sobie 50 tysięcy dy-
mów, ludności 560 tysięcy d., miast 52.
W miastach tych, nie licząc miasta sto-
łecznego, liczą mieszkańców 45 tysięcy,
którzy się trudnią rolnictwem, handlem,
i rękodzielami. Wsi szlacheckich 2,426.
Wartość dóbr tych ostatnich szacowa-
na jest 108 mil. zł. Ziemia w tym
departamencie ogólnie dobra i urodzaj-
na, wyjąwszy powiaty: ostrołęcki i puł-
tuski, w których się wiele borów znay-
duje, i ziemia jest piaszczysta. Depar-
tament ten ma szczególnie drzewo to-
warne do wywozu, którego corok do
26 tysięcy sosien wyprowadza.

Powiaty:

1, Warszawski. Miasto *Warszawa* na lewym brzegu Wisły, stolica całego księstwa, rezydencyja najwyższych władz krajowych. Liczą w niem 3,919 budynków, gmachów publicznych 48, pałaców 121, gmachów religijnych 59, mieszkańców 75 tysięcy. Obwodu ma miasto mil $3\frac{1}{2}$. Między budynkami publicznymi zastanowienia godne są: 1, zamek królewski, gmach starożytny i bardzo obszerny, widok s tego pałacu na Wisłę rokoszny, w samym pałacu pokoje królewskie, gustownie meblowane, była w nim biblioteka wspaniała, ze szacownych dzieł złożona, w której ostatni Król polski Stanisław August, przyjaciel nauk i uczonych, wiele godzin życia przepędzał: teraz ona do gimnazyum krzemienieckiego na Wołyn przewieziona; 2, pałac saski na krakowskiem przedmieściu, gmach potężny, przy nim ogród dla przechadzki publiczney; 3, pałac zwany Krasińskich, dziś rządowy, budynek najpiękniejszy w Warszawie, wedle niego wielki i piękny ogród publiczny; 4, koszary, których tu jest 5, to jest: w arsenale dla kawaleryi; Mi-

rowskich zwane dla kawaleryi; uiazdowskie dla infanteryi; gwardyi koronney dla infanteryi i artyleryyskie; 5, menica, zbroiownia i poczta. W bliskości miasta Łazienki, pałac na nowym świecie. Wspaniałe to i ze wszech miar widzenia godne miejsce, założone jest przez ostatniego Króla. Pałac stoi na wyspie ieziołem sztuczném otoczony. Miasto szczyi się naylepszą w kraiu szkołą nazwaną *L y c e u m*. Prócz tego jest tu ieszcze szkoła prawa, są szkoły wojskowe, fakultet Medycyny i Chirurgii, towarzystwo królewskie przyjaciół nauk, kollegium s konwiktem piarskie, i szkoły niższe. W narożnym pawilonie pałacu Krasińskich założono teatr narodowy. Miasto to liczy s Pragą: rogatek wjezdnych 10, ulic 254, ratuszów 5. Odległość miasta od Gdańska jest mil 50, od Krakowa 43, od Poznania 41 $\frac{1}{2}$, od Wrocławia 52, od Królewca 60, od Wilna 68. Leży pod 52° 14' 29" szerokości, a 38° 40' 30" długości.

2, Czerski, stolica tego powiatu *G r o i e c*.

3, Rawski, stolica powiatu *R a w a*,

4, Brzeziński, stolica powiatu *S t r y k o w*.

5, Łęczycki, stolica powiatu Łęczyca nad Bzurą. W mieście jest gimnazjum piarskie, mieszkańców ma 1,500. Miasto murem opasane, okolica jego błotnista.

6, Orłowski, stolica tego powiatu miasto Kutno, dobrze zabudowane, liczy 2,000 mieszkańców, którzy z handlu, rękodziel i propinacyi żyją.

7, Gostyniński, stolica tego powiatu Gostynin, małe miasto.

8, Sochaczewski, stolica tego powiatu miasto Sochaczew, w którym liczą 1,600 mieszkańców, na skale ma stary zamek.

9, Błoński, stolica powiatu Błonie.

10, Zgierski, stolica powiatu Piątek.

Cały departament ma 13 zgromadzeń gminnych, te seymikują: 8 z miasta Warszawy w samémże tém mieście; 9te s powiatów warszawskiego i błońskiego, takż w Warszawie; 10te s powiatów czerskiego i rawskiego, w Rawie. 11te s powiatów brzezińskiego i zgierskiego, takż w Rawie; 12te s powiatów łęczyckiego i orłowskiego, w Łęczycy; 13 s powiatów sochaczewskiego i gostynińskiego, w Gostyninie.

Nayznakomitsze miasto w tey prefekturze, po Warszawie, Łowicz nad Bzurą, ma mieszkańców 3,400. Tu iest gimnazyium i seminaryium dla stanu nauczycielskiego. Stolica niegdyś xięstwa tego imienia, które od r. 1240 należało do arcybiskupstwa gnieźnieńskiego, teraz dziedziczne Xcia awersztackiego i Eckmühl (Davoust) Marszałka państwa francuzkiego.

II. Departament poznański, dzieli się na 14 powiatów i 8 zgromadzeń gminnych. Zawiera w sobie miast narodowych 23 i 80 szlacheckich, w których liczą 20 tysięcy domów, między temi iest 1,000 murowanych, 2,000 dachówką pokrytych, reszta zaś szkudłami i słomą; 260 kościołów różnego wyznania, mieszkańców po miastach 160 tysięcy, po między którymi znajduie się 32,000 Żydów. W całym departamencie iest 15 narodowych leśnictw, 800 szlachty posiadających dobra, kluczów narodowych 56, domów wiejskich 60 tysięcy, mieszkańców po wsiach 400 tysięcy, majątności szlacheckich 1,100, tych wartość szacowano 210 milionów zł. Róla w tym departamencie ku granicy ślą-

skiey i pruskiey piaszczysta. Po miastach obywatele tego departamentu nawięcey się trudnią przemysłem.

Powiaty:

1, Poznański, stolica iego oraz całego departamentu Poznań nad Wartą. To miasto wielce handlowne, regularnie budowane, ma piękne i poczęści szerokie ulice, z nich najpiękniejsza Napoleona, na trakcie drezdeńskim. Budynki publiczne są: ratusz gotyckiey architektury, katedra, prefektura (kollegium poiezuickie). Mieszkańców liczy 22 tysiące, którzy się rękodzielami, fabrykami i handlem bawią.

2, Szremski, stolica powiatu Szrem nad Wartą.

3, Szrodzki, stolica Szroda, gdzie za polskich ieszcze czasów woiewództwo poznańskie seymikowało.

4, Pyzdski, stolica powiatu Pyzdry.

5, Powidzki stolica Powidze.

6, Gnieźnieński, stolica powiatu miasto Gniezno, naydawnieysze w Polsce, zasczycone katedrą Arcybiskupa, który był Prymasem polskim.

7, Wągrowiecki, stolica Wągrowiec.

8, Obornicki, stolica Oborniki.

9, Międzyrzecki, stolica tego powiatu Międzyrzecz nad Obrą, miasto mające wielkie fabryki sukna.

10, Babimostski, stolica Babimost.

11, Kościański, miasto powiatowe Kościan.

12, Wschowski, miasto powiatowe Wschowa (Fraustadt), stołeczne niegdyś ziemi tego imienia.

13, Krobski, miasto pow. Krobia.

14, Krotoszyński, miasto Krotoszyn.

Zgromadzenia gminne seymikują: 1, z miasta Poznania w Poznaniu; 2, s powiatów poznańskiego i szremskiego także w Poznaniu; 3, z gnieźnieńskiego i powidzkiego w Gnieźnie; 4, z wągrowieckiego i obornickiego w Wągrowcu; 5, z babimostskiego i międzyrzeckiego w Międzyrzeczu; 6, ze wschowskiego i kościańskiego w Kościanie; 7, s krobskiego i krotoszyńskiego w Krotoszynie; 8, ze szrodzkiego i pyzdrskiego w Szrodzie.

III. Departament kaliski, dzieli się na 15 powiatów i 7 zgromadzeń gminnych. Zawiera w sobie 80 miast, w któ-

rych jest 10 tysięcy domów, a mieszkańców 75 tysięcy. W całym departamencie liczy się dymów 50 tysięcy, 2,400 wsi, włościan 350 tysięcy, 1,100 dóbr szlacheckich, szacowanych 150 milionów złotych.

Powiaty:

- 1, Kaliski, miasto stołeczne oraz całego departamentu Kalisz nad Prosną, porządnie zbudowane, ma gimnazjum i szkołę wydziałową.
- 2, Koniński, stolica Konin nad Wartą, dobrze zbudowane.
- 3, Wartyński, stolica Warta.
- 4, Szadkowski, stolica Szadków.
- 5, Sieradzki, stolica w Sieradzu.
- 6, Piotrkowski, stolica Piotrków, gdzie się dawniej sadył trybunał koronny.
- 7, Radomski, stolica Radom.
- 8, Częstochowski, stolica Częstochowa. Składa się z nowego i starego miasta. Na jasnej górze leży klasztor paulinów. W kościele jest obraz cudowny Panny Maryi, do którego wiele osób pielgrzymuje. Klasztor ten murem opasany, służy za twierdzę.
- 9, Wieluński, stolica Wieluń.

10, Ostrzeszowski, miasto Ostrze-
szów.

11, Odolanowski, miasto Odola-
nów.

12, Pilicki, miasto Pilica.

13, Lelowski, miasto powiatowe iest
w Zarkach.

Zgromadzenia gminne seymikują: 1,
miasta Kalisza w Kaliszu; 2, powia-
tów sieradzkiego i warskiego w Siera-
dzu, 3, kaliskiego i odolanowskiego
w Kaliszu; 4, radomskiego i piotr-
kowskiego w Piotrkowie; 5, szadeckie-
go i konińskiego w Koninie; 6, sie-
wierskiego, lelowskiego i częstoch-
owskiego w Częstochowie; 7, ostrzeszo-
wskiego i wieluńskiego w Wieluniu.

IV. Departament bydowski, dzieli
się na 10 powiatów i 6 zgromadzeń
gminnych. Zawiera w sobie 60 miast,
w których 80 tysięcy mieszkańców ży-
je. Po wsiach znajduje się 25 tysięcy
domów i 160 tysięcy włościan. W tym
departamencie liczy się 20 tysięcy włók
borów i lasów narodowych, a 18 tysię-
cy szlacheckich, dóbr szlacheckich 450,
które oszacowano 72 miliony zł. Grunt
po większej części żyzny. Mieszkańcy

miast więcej się zatrudniaią rzemie-
słami i fabrykami, niż rolnictwem.

Powiaty :

1, Bydgoski, stolica oraz całego de-
partamentu B y d g o s c z (Bromberg)
nad Brahą, o milę od Wisły. Miasto
dobrze zbudowane, ma fabryki, między
innemi robienia cukru.

2, Chełmiński, stolica C h e ł m n o.

3, Toruński, stolica T o r u Ń nad Wi-
słą, oycyzna nieśmiertelnego Koperni-
ka. Rząd krajowy wystawił mu r. 1809
pomnik. Miasto porządnie zbudowane,
wielce handlowne, mieszkańców liczy
do 10 tysięcy.

4, Kamiński, stolica W y r z y s k.

5, Wałecki, stolica P i ł a.

6, Inowrocławski, stolica I n o w r o-
c ł a w.

7, Michałowski, stolica B r o d n i c e.

8, Brzeski, stolica B r z e ś ć k n i a-
w s k i.

9, Kowalski, stolica K o w a l.

10, Radziejewski, stolica R a d z i e-
i e w.

Zgromadzenia gminne seymikują :

1, miasta Torunia w Toruniu; 2, po-

wiatów michałowskiego i toruńskiego także w Toruniu; 3, chełmińskiego i bydgoskiego w Bydgoszczu; 4, radzieńskiego i inowrocławskiego w Inowrocławiu; 5, kowalskiego i brzeskiego w Brześciu kujawskim; 6, kamińskiego i waleckiego w Łobżenicy.

V. Departament płocki, dzieli się na 6 powiatów i 3 zgromadzenia gminne. Zawiera w sobie dymów 50 tysięcy, ludności 320 tysięcy, miast narodowych 26, szlacheckich 19, narodowych kluczów 25, wsi 2,960. Ziemia po niektórych miejscach bardzo żyzna. Departament ten w przedostatniej wojnie wiele ucierpiał.

Stolica departamentu Płock na prawym brzegu Wisły, leży w okolicy urodzajnej, miasto wielce handlowe. Tu jest gimnazyum.

Powiaty:

- 1, Lipiński, stolica Lipno.
- 2, Wyszogrodzki, miasto Wyszogród.
- 3, Pułtuski, miasto Pułtusk.
- 4, Mławski, miasto Mława.
- 5, Prasnyski, miasto Prasnysz.

6, Ostrołęcki, miasto Ostrołęka.

Zgromadzenia gminne seymikują: 1, powiatów pułtuskiego i wyszogrodzkiego w Płocku; 2, ostrołęckiego i prasnyskiego w Ostrołęce; 3, mławskiego i lipińskiego w Mławie.

VI. Departament łomżyński. Dzieli się na 7 powiatów i 3 zgromadzenia gminne. Zawiera w sobie 60 miast, dymów 80 tysięcy, mieszkańców 400 tysięcy, 40 kluczów narodowych, dóbr szlacheckich 40, oszacowanych 54 mil. zł., przeszło 1,000 wsi szlacheckich, w których mieszka najmniej 28 tysięcy familij szlacheckich. Cały departament powszechnie jest żyzny.

Powiaty:

1, Łomżyński, stolica oraz całego departamentu Łomża na lewym brzegu Narwy. W mieście jest gimnazyjum piarskie.

2, Tykociński, stolica Tykocin nad Narwą. Miasto w tej prefekturze najznaczniejsze, ozdobione statua w rynku sławnego Hetmana Czarnieckiego.

5, Biebrzański, stolica Szczucin mazowiecki

- 4, Wygierski, stolica S e y n y.
- 5, Kalwaryyski, stolica K a l w a r y i a.
- 6, Maryienpolski, miasto M a r y i e n -
p o l.
- 7, Dąbrowski, miasto L i p s k.

Zgromadzenia gminne seymikują: —
1, łomżyń. i tykociń. powiatów w Łomży;
2, maryienpol. i kalwaryysk. w Maryien-
polu; 3, dąbrowsk. wygiersk. i biebrzańsk.
w Seynach.

B. Nowa Gallicyia.

Treść traktatu wiedeńskiego r. 1809
d. 14 Paź. co do księstwa warszawskiego,
jest następująca:

Art. 4. Odstępuje i oddaje Cesarz au-
stryiacki Królowi saskiemu, dla przyłą-
czenia do księstwa warszawskiego, całą
zachodnią czyli nową Gallicyia. Zaokrą-
glenie (arrondissement) naokoło Krako-
wa, na prawym brzegu Wisły, oznaczo-
ne następującym sposobem, tudzież cyr-
kuł zamoyski w Gallicyi wschodniey.

Zaokrąglenie naokoło Krakowa, na
prawym brzegu Wisły od Podgórze, po-
winno mieć wszędzie za promień, odle-

głość między Podgórzem i Wieliczką, i na zachód opierać się o Skawinę, a na wschód o strumyk wpadający do Wisły pod Brzegami.

Wieliczka i całe territorium żup solnych, ma należeć wspólnie do Cesarza austriackiego i Króla saskiego. Sprawiedliwość administrowaną będzie w jmieniu władzy municypalney. Wojsko tam utrzymywane, posłuży tylko do policyi, a to w równey liczbie z obudwóch mocarstw.

Sól austriacka z Wieliczki, może być prowadzona Wisłą, przez x. warszawskie, niepodlegając żadney opłacie cła. Podobnież i zboże idące z Gallicyi wolno wyprowadzać tąż Wisłą.

Między Cesarzem austriackim i Królem saskim, ma nastąpić oznaczenie granic, tak, ażeby rzeka San od mieysca gdzie się styka s cyrkułem zamoyskim, aż do uyscia swego do Wisły, służyła obu krajóm za granicę.

1, Województwo krakowskie. Ta część, która się od r. 1772 przy Polsce została była, zawiera w sobie 118 mil kwadra-

Podział polityczny dawniejszy.

towych, ludności 198 tysięcy. Miasto sto-
łeczne K r a k ó w nad Wisłą, dawniej
stolica królestwa polskiego, później
miejsce koronacyi Królów i skład kley-
notów królestwa. W kościele katedral-
nym przy zamku, gdzie się Królów ko-
ronacye i pogrzeby odprawowały, iest
grób ś. Stanisława. Ma Akademią przez
Kazimierza Wielkiego założoną. Stey
Akademii wyszedł nieśmiertelny Koper-
nik, uczeń sławnego profesora Bru-
dzewskiego. Przedmieścia dobrze zabu-
dowane, są: Stradom, Piasek, Kleparz,
Wesoła, Zwierzyniec, i osobne miasto
Kazimierz, gdzie Żydzi ustronnie mie-
szkają. Za Kazimierzem iest góra Skal-
ka s kościołem ś. Pawła, gdzie przy
ołtarzu miał być ś. Stanisław Biskup
krakowski rozsiekany. Każdy Król
w wigilią swoiey koronacyi wchodzić
zwykł był dawniej s processyją na tę gó-
rę. Za Wisłą leży mogiła Krakusa,
mniemanego założyciela Krakowa. Mia-
sta znaczniejsze w tém województwie
są: Ch e ł m, C h r z a n ó w, M e n d r z e-
i ó w, O l k u s z, gdzie dawniej doby-
wano ołów, dziś te kopalnie zalane;
P r o s z o w i c e powiatowe, S k a l-
m i e r z, S ł o m n i k, M i e c h ó w,

Xiąż, Działoszyce, Zarnowiec, Krzeszowice, tu są wody mineralne, Szczekociny, bitwą r. 1794 pamiętne.

Rzeki w tym województwie płyną: Wisła, Pilica, Warta, Dunaiec, Popród, Wisłok, Wisłoka.

2, Województwo sandomirskie. Ta część, która się od r. 1772 przy Polsce została była, zawiera w sobie mil kwadratowych 319, ludności 440 tysięcy. Miasto stołeczne Sandomierz nad Wisłą blisko ujścia Sanu do Wisły. Inne miasta tego województwa są: Zawichost, Janików, Słupia, Ostrów, Tarłów, Gliniany, Ostrowiec, Kunów, ma w bliskości marmury; Łysa góra, na której wierzchołku kościół ś. krzyża ze sławnym klasztorem xx. benedyktynów; Opatów, Raków, Pokrzywnica, Wiślica, Opatowiec nad Wisłą, Nowe miasto, Pacanów, Szydłów, Oleśnica, Korczyn, Kurowenki, Chmielnik, Pinchów, ordynacją domu Margrabiów Myszkowskich sławny; Chęciny, w okolicach miasta kopią ołów; Małogosć,

Konieczpol, Piotrkowice, Kozłów, Sobków, Iendrzeiów, Kielce, stolicą biskupią zaszczycone; Borzencin, Opoczno, Białaczew, Gowarczów, Końskie, Radoszyce, Odrówąż, Drzewica, Radom, Przysucha, Szydłowiec, Skrzynia, Wierzbnik, Denków, Solec nad Wisłą, Ciepłów, Ianowiec, Ilża, Kazanów, Stenszyca, Gniewoszów, Kozienice, Głowaczew, Ryczywół.

Rzeki tego województwa są: Wisła, San, Wisłoka, Pilica.

3, Województwo lubelskie. Ta część, która się od r. 1772 przy Polsce została była, zawiera w sobie mil kwadrat. 252, ludności 269 tysięcy. Miasto stołeczne Lublin nad Bystrzycą, w okolicy przyjemney i żyzney. Tu dawniey sądził się trybunał małopolski. Inne miasta są: Łęczna, Głask, Piaski, Markuszów, Kazimierz nad Wisłą, Puławy nad Wisłą, pałacem wspaniałym i ogrodem rokosznym, niemniey rezydencyją domu Xiążąt Czartoryskich zaszczycone; Ma-

cieiowice, sławné bitwą 10 Paździ-
r. 1794; Laskarzew, Bawa, Gołąb
nad Wisłą, Kamionka, Biłgoraj,
Urzędów, Opole, Między-
rzecz, Radzyn, Nowy Ostrów,
Kock nad Wieprzem.

Rzeki: Wisła i Wieprz.

4, Część województwa mazowieckie-
go, zawiera w sobie 73 mile kwadra-
towe, ludności 115 tysięcy. Miasta jego
są: Kamieńczyk nad Bugiem, Liw,
Stanisławów, Latowice, Gli-
mianka, Powiaszew, Oku-
niew.

5, Część województwa podlaskiego,
zawiera w sobie 53 mile kwadratowe,
ludności 68 tysięcy. Miasta: Węgrów,
Łosice nad jeziorem, Krzemień,
i Grodek nad Bugiem, Sokółów,
Modry, Mionkobody.

6, Część województwa brzeskiego,
zawiera w sobie 49 mil kwadrat,
ludności 59 tysięcy. Miasta: Biała,
Terespol naprzeciw Brześcia li-
tewskiego nad Bugiem, Dobratyn-
ce, Kodeń, Włodawa, Wysokie,

7, Część ziemi chełmskiej, zawiera w sobie 79 mil kwadratowych, ludności 112 tysięcy. Miasto Chełm, stolica ziemi. Były tu dawniej szkoły piarskie, Krasnystaw nad Wieprzem, sławne więzieniem rocznym Arcyksięcia austriackiego Maxymiliana; Dubieńka, wstawiona bitwą 1793 roku.

8, Zaokrąglenie na prawym brzegu Wisły połową miasta i terytorium żup solnych. Miasta: Podgórze nad Wisłą naprzeciw Krakowa; Wieliczka ze sławnymi żupami naywyborniejszey soli, którey tu Austriacy 790 tysięcy centnarów wydobywali.

9, Cyrkuł zamoyski, zawiera w sobie mil kwadratowych 59, ludności 148 tysięcy. Miasta: Zamosć stolica ordynacyi Zamoyskich, gdzie Akademia kosztem dziedzica utrzymywana, a później na Lyceum zamieniona. Była tu brama, przez którą prowadził wielki Zamoyski kanclerz i Hetman wielki koronny poymanego w Bieczynie Arcyksięcia Maxymiliana do zamku krasnostawskiego. Na pamiątkę tego tryumfu przez cały czas aż do zaięcia tego kra-

iu przez Austryiaków, zamurowana była; Komarów, gdzie są huty szklane; Krasnobród, Szebrzeszyn, Grabowiec, Kraśniczyn, Uchanie, Hrubieszów Horodło, za Króla Jagielly pierwsza tu uniaa Polski z Litwą stanęła; Binducha nad Bugiem portowe, Krzeszów nad Sanem portowe, Tarnogród.

Rzeki w tym cyrkułe płyną: San, Bug; Wieprz, Huczwa, Tanef.

Cyrkuł ten ma żyzne pola, zboża dostatek, ryb wiele, lasy i niektóre fabryki. Przez ten cyrkuł idzie droga muirowana ode Lwowa, traktem ku Warszawie, na Ianów, Rawę, Tomaszów, Iózefów.

Co do ludności całego xięstwa, ^{5.} *Ludność.* ta naymniey znaioma iest dzi-siay, z wiadomości tylko dawnieyszego rządu pokazuje się, że r. 1795 była 2,200,000, Gallicyia ma 1,341,000, więc ogółem wynosi 3,541,000 dusz.

W ogólności wszystkie pra- ^{6.} *Stopień o-
świecenia.* wie stany, mają otwarte pole do postępowania w naukach. Włóścianie, ieżeli mają potrze-

bne wiadomości, mogą z innymi klassami ubiegać się o urzędy. Rząd tu niczego nie zaniedbuje, owszem aby rozszerzyć światło nauk w narodzie, już bardzo wiele szkolek parafialnych w kraju postanowił. Wyższych szkół jest dostatek, a i te bardzo dobre. Gimnazya w Kaliszu, Poznaniu i Toruniu, dobrze urządzone, nie ustępują w niczem pierwszym. Gimnazya są piarskie: w Warszawie, Łomży, Piotrkowie, Rydzynie i po wielu innych miejscach. Lyceum warszawskie może się w każdym względzie równać z Akademią. Akademia krakowska, sławna z wielu mężów uczonych, odzyska zapewne dawną swą świetność. Oddadź tu trzeba sprawiedliwość towarzystwu królewskiemu przyjaciół nauk w Warszawie, że upadające nauki po podziale kraju utrzymało.

Produkt.
Handel. Najbogatszym tego kraju produktem jest zboże i drzewo. Dotychczas jednak, przy zataimowanym powszechnie handlu, importacyia zagranicznych produktów wiele gotowizny wyprowadziła. Mało kraj ten ma fabryk, a i te prawie są jeszcze

w kolebce. Najgłówniejsza tego przyczyna, brak ludności i pieniędzy. Większa część miast bawi się rolnictwem a nie rękodzielami. Jednakże fabryki sukna, w departamentach poznańskim i bydgoskim, do tego już przysły stopnia, że mogą corok za 8 milionów zł. przedać sukna. W innych departamentach oddają na sprzedaż wełnę, zamiast wyrabiania iey u siebie na sukno. Fabryki płótna, w pierwszych dwóch departamentach, dosyć są znaczne. Departament poznański dostawił r. 1805 za milion złotych płótna. Rudnie żelazne, szczególnie w nowey Gallicyi, liczne i doskonałe. Handel mógłby być bardzo znacznym, gdyż go mnóstwo rzek spławnych ułatwia. Wywóz dzisiejszy s kraiu, składa się z rozmaitego zboża, lnu, konopi, drzewa okrętowego, koni, bydła rogatego, skór surowych, chmielu, miodu, łoiu, wełny, niektórych produktów przerobionych, sukna i płótna iedynie do Rossyi.

Na to miejsce zakupuie zza granicy: tabakę, wino, różne korzenie, drogie kamienie, złoto, srebro, cyuę, miedz, mosiądz, stal i wiele towarów modnych.

Wartość towarów, wyrobionych na warstatach krajowych, wynosiła w roku 1805

w departamencie poznańskim	- - -	9,600,000 zł.
w departamencie kaliskim		720,000
w departamencie bydgoskim	- - -	12,000,000
w departamencie warszawskim	- -	900,000
-	w ogóle	23,220,000 zł.

Departamenta łomżyński i płocki żadnym nie mają fabryk.

8. *Podatki. Siła zbrojna.* Podatków rodzaje są liczne, a te następujące, seymem 1809 r. uchwalone:

a) Podatki stałe:

- 1, Ofiary 24 grosza z dóbr ziemiańskich;
- 2, ofiary z dóbr duchownych;
- 3, kontrybucya stała, czyli podatek gruntowy s powiatów departam. bydgoskiego;
- 4, podymne z miast i wsi;
- 5, łanowe;
- 6, subsidium charitativum;
- 7, kanon z młynów;
- 8, procenta administracyjne i kompetencyi z dóbr darowanych przez Króla pruskiego;
- 9, kwarciane.

b) Podatki niestałe:

1, Dochody s ceł; 2, akcyzy po miastach; 3, podatki z rzezi; 4, podatki konsumpcyjne i czopowe po miastach; 5, dochód s papieru stęplowego; 6, kontrybucya niestała w powiatach departamentu bydgoskiego; 7 podatek od rzezi po wsiach.

c) Powiększenie ofiary na woysko. Ze wszelkich ziemiańskich posiadłości i z dóbr duchownych, złożona będzie summa zł. 4,200,000.

d) Opłata patentowa od profesjonalistów.

e) Pobór osobisty na koszta fortyfikacyi w summie 2,300,000. Opłata nayniższa od osoby wynosić powinna zł. 1 a naywyższa zł. 50.

f) Pobór od rzezi mięsa koszernego, tym sposobem: od funta mięsa koszer. gr. 6, od indyka zł. 1, od gęsi gr. 18, od kury gr. 10, od pary kurcząt gr. 10, od kaczki gr. 8, bez wyłączenia atoli starozakonnych od płacenia ogólnych podatków krajowych.

g) Pobór produktów w naturze dla woyska, na wszystkich possessorów ziemi rozłożony, w summie 300,000 kor-

cy różnego zboża, i 550,000 centnarów siana i słomy.

h) Podwyższenie podymnego. Do tego są szczególnie pociągnięte dymy, które w terażniejszych taryfach nie są obięte, a mianowicie: ukolonistów, Holendrów, okupników i czynszowych.

Podatki te mają wynosić summę zł. 48 milionów. S czego przypadałoby na osobę 22 zł. pol.

Wojsko wedle konstytucyi przed przyłączeniem Gallicyi wynosiło 50 tysięcy głów.

^{9.}
Tytuł panującego. Herb. Ordery. Panujący tytułnie się Królem saskim i Xiążęciem warszawskim. Herb kraju jest orzeł biały. Ordery: 1, orła białego; 2, ś. Stanisława, w roku 1808 wznowiony, z odmianą wstęgi; 5, order wojskowy, podzielony na 5 klasy.

^{10.}
Dawne imię kraju. Kraj ten znany był starożytnym pod imieniem Sarmacyi. Wreszcie mieszkańcy tego kraju iako ze Sławian złożeni, należą do historyi dawney tego wielkiego narodu.

4, Królestwo Westfalskie.

Królestwo westfalskie, leży między $25^{\circ} 40'$ do $30^{\circ} 12'$ długości wschodniej, a między $51^{\circ} 12'$ do $54^{\circ} 49'$ szerokości północnej. Graniczy z ligą reńską, którą jest prawie na koło otoczone; na wschód tylko dotyka się Elbą królestwa pruskiego, a na północ księstwa hannowerskiego.

1.
*Położenie ieo-
graficzne.
Granice.*

Krań cały przerzynają rozmaite góry, najznaczniejsze są hercyńskie. Klimat w niektórych miejscach dosyć umiarkowane. Główniejsze rzeki: Elba, Sala, Fulda, Wezera i Werra.

Powierzchnia ziemi wynosi 660 mil kwadratowych, a ludność 1,150,000. Są tu po większej części Niemcy, Francuzi i Żydzi.

2.
*Rozległość
i ludność.*

Dekretem Napoleona Cesarza Francuzów, dnia 15 Listop. 1807 r. wydanym, kraj ma rząd konstytucyjny, który każdemu mieszkańcowi zapewnia równość praw, swobód, i równe się ubieganie o urzędy. Stany

3.
Rząd. Religia.

składają się ze 100 członków, których kollegija departamentowe wybierają. Te Król zwołuje, i im miejsce obrad назнача. Naradzają się zaś nad projektami, w radzie stanu ułożonemi, które im s królewskiego rozkazu przekładane bywają. Departamenta mają na swoim czele Prefektów, a powiaty Podprefektów, miasta zaś Prezydentów municypalnych. Kodex Napoleona jest księgą praw cywilnych w całym królestwie. W każdym powiecie jest sędzia pokoju i trybunał cywilny; po departamentach trybunały kryminalne, a na całe królestwo jeden trybunał kasacyjny.

Religiia panującego rzymsko-katolicka, w kraju zaś wszystkie równych praw i swobód doznają.

4.
Podział poli-
tyczny.

Całe królestwo dzieli się na 8 departamentów, a te są:

I. Departament Fuldy ze 3 dystryktami. Miasto stołeczne, oraz całego królestwa *Kassel*, stolica niegdyś elektorstwa tego imienia, leży nad Fuldą, mieszkańców ma 19 tysięcy.

II. Departament Werry ze 5 dystry-

ktami. Miasto stołeczne **Hersfeld** nad Fuldą.

III. Departament Wezery, ze 4 dystryktami. Miasto stołeczne **Minden** nad Wezerą, wielce handlowne.

IV. Departament Leiny ze 2 dystryktami. Miasto stołeczne **Göttinga** nad Leiną, zaszczycone sławną Akademią.

V. Departament hercyński (Harz), ze 4 dystryk. Miasto stołeczne **Heiligenstadt** nad Leiną.

VI. Departament Sali ze 5 dystryktami. Miasto stołeczne **Halberstadt**, handlowne, liczy w sobie 14 tysięcy mieszkańców.

VII. Departament Okker (Ocker) ze 5 dystryktami. Miasto stołeczne **Brunswig** (Braunschweig) nad rzeką Okker, w tém królestwie najludnieysze, bo liczy 42 tysiące mieszkańców. Było dawniej stolicą księstwa tegoż imienia. Ostatni jego Xiążę sławny Generał pruski, raniony 1806 r. d. 14 Paźd. pod Iena, wkrótce życia dokonał.

VIII. Departament Elby, ze 3 dystryktami. Miasto stołeczne **Magdeburg** nad Elbą, sławne twierdzą, bar-

dzo handlowne, liczy 30 tysięcy mieszkańców.

5. Produkta składają się ze
Produkta. zboża, bydła, owoców, wina,
Handel. drzewa, lnu, konopi, tabaki,
cykoryi, soli warzoney i fabryk, których
w tym kraju jest podostatkiem.

6. Podatki stałe i niestałe te-
Podatki. Si- go kraju wynoszą 16 mil.
ła zbrojna. reńskich. Wojsko stósownie
do konstytucyi, powinno wynosić 25 ty-
sięcy. Dopóki liczba ta dopełnioną nie
będzie, 12 tysięcy Francuzów w Magde-
burgu stać ma na załodze, na koszcie i o-
dzieży Króla westfalskiego. Królestwo
to winno iest Francyi, kontrybucyi od
ostatniey wojny 75 milionów talerów,
które musi częściami opłacać.

7. Westfaliia składała da-
Tytuł panu- wniew część państwa prus-
iącego. skiego, a księstwo brunświ-
ckie i elektorstwo hesenkaselskie u-
dzielnych miało panów. Traktatem tyl-
żańskim zrzekł się Król pruski swoim
i rzeczonym Xiążąt imieniem tego kra-
ju, które teraz nosi tytuł królestwa.

Panujący Król zowie się Hieronim Napoleon, brat Cesarza francuzkiego. Korona w niedostatku następców płci męskiej, spływa na dóm francuzki.

5, Kraie Xiążęcia Prymasa.

Ponieważ leżą te kraie porozrzucane, dla tego więc ani położenie geograficzne, ani granice nie mogą być dostatecznie opisane; składają się zaś z księstw: ratybońskiego, aszafenburskiego, frankforckiego i hrabstwa Weclar. Ziemia w każdym księstwie jest rozmaita.

Produkta kraiu są: zboże, owoce, tabaka, len, konopie, wino, drzewo, szczególnie dębowe, marmur, sól, siarka i t. d.

Rozległość kraiu wynosi m. k. 29 i pół. Ludność z miastami 169 tysięcy dusz.

Miasto stołeczne *Frankfort* nad *Me-nem*, wielce handlowne, liczy mieszkańców 50 tysięcy i ma wiele fabryk. Inne miasta: *R a t y z b o n a* nad *Dunaiem*, stolica niegdyś seymu rzeszy niemieckiej, bardzo handlowne, wiele podczas ostatniej wojny austryackiej ucierpiało.

Rząd w całym kraju monarchiczno-duchowny. Xiążę Prymas i Arcybiskup te-
raźniejszy, jest Karol Teodor Barona
Dalberg, następca jego Kardynał Fesz,
wuy Cesarza francuzkiego.

Siła zbrojna Xcia Prymasa wynosiła
w r. 1807, 326 głów. Liczy dochodu
650 tysięcy reńskich.

6, Wielkie Xięstwo Badeńskie.

Leży to xięstwo nad Renem, otoczono-
ne Szwaycaryją i Hessyją, reszta zaś
krajów porozrzucana.

Rozległość wynosi 198 mil kwadra-
towych. Ludność 628 tysięcy dusz.

Miasto stołeczne jest *Carlsruhe*. Pro-
dukta tutejsze są: w wielkiej obfitości
zboże, bydło, owce, żelazo, srebro,
ołów, miedź, kobalt, gips, saletra i in-
ne. Fabryki ma liczne. Siła zbrojna wy-
nosi 10 tysięcy głów. Dochody są sza-
cowane trzy miliony reńskich.

Rząd monarchiczny. Stany, które do
rządu wpływały, zniesione r. 1807. Pa-
nniacy nazywał się dawniej Margrabią.

Roku 1807 ustanowiono tu order Ka-
rola dla wojskowych.

7, Wielkie Xięstwo Bergskie.

Leży ono między Hollandyją i Renem. Kraje w części południowej górzyste. Rzeka główniejsza Ren.

Produkta kraiu są: zboże, wino, len, drzewo, bydło rogate, owce, srebro, żywe srebro, żelazo, ołów, marmur, węgle ziemne i ziemia porcelanowa.

Rozległości s Kliwiią 75 mil kwadratowych. Ludność wynosi 321,500.

Xięstwo to wespół s Kliwiią składało część państwa pruskiego. Dziś należy do następcy tronu hollenderskiego, którego matka pobiera dochodu milion reńskich.

Miasto stołeczne *Diusseldorf* piękne i ludne, liczy mieszkańców 20 tysięcy.

8, Wielkie Xięstwo Heskie.

Leży porozrzucane, naywięcey tych kraiów iest nad Renem.

Rozległość iego 168 mil kwadratowych. Ludność wynosi 418 tysięcy dusz.

Produkta tego kraiu naywięcey się składają s fabryk licznych i dobrych.

Miasto stołeczne *Darmstadt*.

Dochody księstwa wynoszą półtrzecia miliona reńskich. Siła zbrojna 10 tysięcy żołnierzy.

Panujący nazywał się dawniej Landgrafem hesendarmstackim.

9, Wielkie Księstwo Wircburskie

Graniczy na północ s królestwem westfalskiem, saskiem i księstwem koburskiem; na wschód i południe z Bawaryą; na zachód s kraiami Xcia Prymasa. Ziemia powszechnie urodzayna, i klina, wyjąwszy miejsca górzyste, zdrowe i przyjemne.

Produkta kraiove są: wino, zboże, drzewo, konie, bydło rogate, owce, sól, węgle ziemne, saletra, marmur i wody mineralne.

Miasto stołeczne *Wirzburg* nad *Me-nem*, liczy 22,000 mieszkańców. Dochody księstwa wynoszą 2,800,000 reńskich, a długi 4 mil. reńskich. Księstwo to należało dawniej do Biskupa wircb. Panujący teraz, był wprzód *W. Xiążęciem toskan.* później *Elektorem salcburskim*: jestto starszy brat Cesarza austryackiego, i wszelkie prawa tej rodziny służące, zostały się przy nim.

10, Xięstwo Nassau.

Dzieli się to xięstwo na dwie linie:
Starsza linia ma kraje Nassau-Usin-
gen, zawiera w sobie 50 mil kwadrato-
wych i ludności 150 tysięcy.

Dochody wynoszą 800 tysięcy reń.
Miasto stołeczne jest *Usingen*.

Linia młodsza ma kraje Nassau-We-
ilburg, zawiera w sobie 25 mile kwa-
dratowe, ludności 66 tysięcy.

Dochody wynoszą 600 tysięcy reń.
Miasto stołeczne *Weilburg*.

11, Xięstwo Hehenzollern Hechin- gen.

Zawiera ono w sobie m. k. 5 i pół,
ludności 14 tysięcy dusz. Graniczy
s królestwem wirtemberskiem.

Miasto rezydencyi *Hechingen*.

Dochody xięstwa czynią 80 tysięcy
reńskich.

12, Xięstwo Hohenzollern Sigmaringen.

Zawiera w sobie 10 mil kwadrato-
wych, ludności 21,000 dusz. Le-
ży po większej części nad Dunaiem.

Rezydencyia Xiążęcia *Sigmaringen*.
Dochody wynoszą 120 tysięcy reń-
skich,

15, Xięstwo Salm-Salmiskie.

Zawiera w sobie mil kwadratowych
20, ludności 36,700.

Dochody xięstwa wynoszą 145 ty-
sięcy reńskich,

Miasto stołeczne *Anholt*,

14, Xięstwo Salm-Kirburg.

Zawiera w sobie m. k. 9 i pół, lu-
dności 16,700 dusz.

Rezydencyią Xiążęcia *Aahaus*,

Dochody wynoszą 73 tysiące reńsk,

15, Xięstwo Isenburg - Birstein.

Zawiera w sobie m. k. 6 i pół, lu-
dności 22 tysiące.

Rezydencyia Xiążęcia *Birstein*.

Dochody wynoszą 150,000 reńskich,

16, Xięstwo Aremberg.

Graniczy z Hollandyją. Zawiera w so-
bie 45 mil kwadratowych, ludności 49
tysięcy dusz,

Miasta: Mappen, Papenburg,
Recklinghausen.

Dochody wynoszą 206,000 reńskich.

17, Xięstwo Lichtenstein.

Graniczy z Gryzonią. Zawiera w sobie 5 mile kwadratowe, ludności 5 tysięcy dusz.

Dochody wynoszą około 20 tysięcy reńskich.

Zamki do rezydencji są: *Lichtenstein* i *Szellenberg*.

18, Xięstwo Leyen.

Styka się s kraiami bergskimi, zawiera w sobie m. k. 2 i pół. Ludności 4,500 dusz.

Dochody wynoszą 34 tysiące reń.

19, Xięstwo Sasko-Weimar.

Graniczy na wschód i południe z Erfurtem, na północ s królestwem saskim.

Zawiera w sobie 35 mil kwadratowych, ludności 109 tysięcy dusz.

Fabryki w tym kraju są liczne i doskonałe.

Miasto stołeczne *Weimar* nad rzeką Ilm.

Dochody Xiążęcia wynoszą milion reńskich.

W bliskości tego xięstwa leży miasto Iena i wieś Auerstadt, pamiętne bitwą d. 14 Pazdz. r. 1806.

20, Xięstwo Sasko-Gota.

Leży ono na północ królestwa saskiego. Zawiera w sobie 55 mil kwadratowych, ludności 180 tysięcy dusz.

Kray ten ma wielkie fabryki. Produkta jego są znaczne kopalnie. Miasto stołeczne *Gota*, liczy 12 tysięcy mieszkańców.

Dochody xiążęcia wynoszą 1,500,000 reńskich.

21, Xięstwo Sasko-Meiningen.

Zawiera w sobie 18 mil kwadratowych, ludności 48 tysięcy dusz.

Miasto stołeczne *Meiningen*.

Dochody wynoszą 500 tysięcy reń.

22, Xięstwo Sasko-Hildburghausen.

Zawiera w sobie 11 mil kwadratowych, ludności 55,000 dusz.

Miasto stołeczne *Hildburghausen*.

Dochody wynoszą 150 tysięcy rei.

23, Xięstwo Koburg-Saalfeld.

Zawiera w sobie 18 mil kwadrato-
wych, ludności 59 tysięcy dusz.

Miasto stołeczne *Koburg*.

Dochody wynoszą 4,424,500 reńsk.

24, Xięstwo Reuss (Rais).

To xięstwo podzielone jest na 4 li-
nie. Rozległość tych krajów czyni m.
kwadr. 25 i pół, ludności liczą 82 ty-
siące dusz. Dochody wynoszą 400 ty-
sięcy reńskich.

Nayznaczniesze miasto *Gera* nad rze-
ką *Elster*.

25, Xięstwo Meklenburg-Szwerin.

Leży od 28° 20' do 30° 50' długo-
ści, a od 53° 8' do 54° 20' szerokości.
Graniczy na północ z morzem bałty-
ckim.

Zawiera w sobie 220 mil kwadrato-
wych, ludności 500 tysięcy dusz.

Miasto stołeczne *Szumrin* nad jeziorem tegoż imienia.

Dochody wynoszą 1,800,000 reńskich. Siła zbrojna składa się z 1,800 żołnierzy.

26, Xięstwo Meklenburg - Strelitz,

Zawiera ono w sobie 36 mil kwadratowych, ludności 60,000.

Miasto stołeczne *Neustrelitz*.

Dochody wynoszą 525 tysięcy reńskich,

27, Xięstwo Holstein - Oldenburg.

Zawiera w sobie 108 mil kwadratowych, ludności 160 tysięcy dusz.

Miasto stołeczne *Oldenburg*.

Dochody wynoszą 800 tysięcy reń.

28, Kraie, których przeznaczenie nie wiadome, zostające teraz pod dyspozycją Cesarza Francuzów, są te:

a) Elektorstwo hannowerskie i xięstwo lüneburskie, mają mil kwadratowych 460, ludności 700 tysięcy dusz, czynią dochodu rocznego 4 miliony reńskich.

b) Xięstwa leżące w Westfalii, a niewcielone do tego królestwa, iakoto: Szmalkalden, Corvey, Beilstein, mają mil kwadratowych 58, ludności 66 tysięcy dusz, czynią dochodu rocznego 400 tysięcy reńskich,

c) Xięstwo Bayreuth, ma mil kwadratowych 66, ludności 218 tysięcy dusz, czyni dochodu 1,200,000 reń,

d) Xięstwa Nassau - Dietz, Siegen, Dillenbourg, mają mil kwadratowych 45, ludności 96 tysięcy dusz, dochodu 800 tysięcy reńskich,

e) Xięstwo Fuldy, ma mil kwadratowych 19, ludn. 45,000 dusz, dochodu 180 tysięcy reńskich,

f) Xięstwo erfurckie i hrabstwo Gleichen, ma mil kwadratowych 50, ludności 118 tysięcy, dochodu 450,000. reń.

g) Xięstwo Hanau, zawiera w sobie mil kwadratowych 28, ludności 65 tysięcy, dochodu 118 tysięcy reń.

29, Kraie od Cesarza austryackiego r. 1809 d. 14 Paz. oderwane, których przeznaczenie niewiadome, są:

a) Część Austryi powyżey Enns;

b) Xięstwo salzburskie, które w sobie zawiera 174 mil kwadratowych i ludności 191,000.

c) Xięstwo Berchtesgaden, mające 10 mil kwadratowych i ludności 19 tysięcy dusz.

d) Maiętność Razyns w kraiu Gryzonów.

Miasta Anzeatyckie:

A. H a m b u r g nad Elbą, liczy 111 tysięcy obywateli, między którymi znajduje się 3,500 Żydów. Z okolicą zajmuje 9 mil kwadratowych i mieści 200 tysięcy ludności. Miasto to najsławniejszy prowadzi handel w Niemczech, ma wiele fabryk płótna, kartunów, skór, iedwabiu, liczą przeszło 300 rafinerji cukru, wiele farbierni, fabryk tabaczných, znaczne blechy wosku, kilka banków i kompaniá assekuracyjná. Mieszkańcy mają swoje faktoryje w Portugalii, Hiszpanii, Anglii, Ameryce, Afryce, w Indyach wschodnich i zachodnich; bawią się żeglarstwem, połowem śledzi i wielorybów, i zbieraniem ostrzyg; najwięcej kupczą z Londynem.

Port Kuxhawen należy do miasta. Dochody wynoszą 2 miliony reńskich.

Miasto, to od lądu dobrze utwierdzone. Siła zbrojna składa się z milicyi mieyskiej, płatney od obywateli miasta, a która służy tylko do utrzymania policyi. Prócz tego kompaniia assekuracyyna ogniowa, w którey można ruchomy i nieruchomy zaassekurować majątek, utrzymuje ludzi potrzebnych, w czasie pożaru trudniących się ratunkiem. Liczba ich do 400 głów dochodzi, są wojskowo ubrani i bronią opatrzeni.

B. L u b e k a (Lübeck) leży nad rzekami: Trawe, Steckenic i Wackenic, ułatwiającemi wodną komunikacyią między bałtyckim i niemieckim morzem. Miasto to było dawniej stolicą anzeatyckiego związku. Liczą tu do 30 tysięcy obywateli, a z okolicą, która ma 4 mile kwadratowe do 50 tysięcy. Największy prowadzi handel do Rossyi. Ma znaczne fabryki.

Dochody roczne wynoszą 400 tysięcy reńskich. Siła zbrojna składa się ze 26 kompaniy mieyskiej gwardyi. Na mieyskiej własności ma położenie swoje portowe miasto Trawemünde przy uściu rzeki Trawe do morza bałtyckiego.

C. **Bremen** nad rzekami **Weser** i **Wümme**.

Liczą w nim 53 tysiące mieszkańc^{ów}. To Miasto wielki prowadzi handel z **Hollandyją**, **Anglią**, północnemi **Niemcami**, północną **Ameryką** i t. d. Są tu znaczne fabryki.

Dochody miasta wynoszą 400 tysięcy reńskich, siła zbrojna 500 ludzi. Na posiadłości mieyskiej zawieraiącej w sobie m. k. 3 i pół leży portowe miasto **Wegesack**.

D. **Gdańsk**. To miasto, które po zaborze Polski weszło było do król. pruskiego, a tylżańskim traktatem r. 1807 9 Lipca wolność swoją odzyskało, leży przy uysciu **Motławy** do **Wisły**. Liczy mieszkańc^{ów} 43,000. Jest składem produktów wielkiej i małej **Polski**, a za-
tém wielce handlowne. Zostaie dziś pod opieką Królów **saskiego** i **pruskiego**, i rządzi się prawem w roku 1754 przepisaném, nazwaném *Ordinatio regia civitati Gedanensi praescripta*.

A Z Y I A.

Azja, jedna ze czterech części świata, a druga s porządku ieograficznego, jest odgraniczona na północ morzem lodowatém; na zachód częścią wschodnią Europy, morzem azowskiém, cieśniną konstantynopolską i Dardanellów, Archipelagiem, międzymorzem Suez łącząceni z Afryką i morzem czerwoniém oddzielająceni od Afryki; na południe oceanem indyjskim; a na wschód morzem wielkiém czyli spokojniém i cieśniną północną, która przedziela ją od Ameryki.

*Położenie
ieogr.*

Zajmuje część strefy umiarkowaney i część zlodowaciałej na wschód i na północ, równie zachodzi częścią iedną pod strefę gorącą. Położona między równikiem i 33 stopniem szerokości północney, nie włączając w to wyspy do

niey należne, które się rozciągają aż do 11 stop. szerokości południowej, i między 55 i 180 stop. długości. Powietrze ma zawisłe od położenia kraiów, i dla tego bardzo różne: ku północy zimne, w pośrodku umiarkowane, ku strefie zaś gorącej obfite w upały wielkie.

Rozległość. Powszechnie przyznaje się
Ludność. Azyi powierzchni ziemi 700,000 mil kwadratowych, a ludności naznacza ją w ogóle od 300 do 400 milionów dusz.

Podział polityczny. Azya dzieli się na niższą i wyższą, albo północną i południową. Najznaczniejsze iey części są: Arabiia, Turcyia azyatycka, Persyia, Indyia, Tataryia, Rossyia azyatycka, Chiny, Iaponiia, wyspa Ceylan, wyspy Sondu, moluckie, Filipiny, Maldywy i t. d.

Główniejsze góry w Azyi są: Kaukaz i Taurus; rzeki: Eufkrat, Tygrys, Ganges, Hoan-Ho, Lena, Ob, Ienisey i w. i.

Kształt rządów. Rząd powszechnie w Azyi jednowładny, prawem politycznym nieograniczony. Wszystkie reli-

głie mają sobie w niej dozwolony obrządek : znakomitsze iednak są : mahome- tańska, która iest naybardziej rozprze- strzeniona, i chrześcijańska. Języki zaś znaczniejszé : rossiyski, arabski, per- ski, turecki, tatarski, chiński i grecki.

Azyia była naypierwéy za- *Dawność.*
mieszkaną. W niej nasamprzód po- wstały rządy i narody, iakoto : Assyryia, Babilonia, Medowie i Persowie. Z niej nastąpione emigracyie zaludniły Europę, i dały iey początki wiadomości ludzkich. Ale od zburzenia Babilonii, aż do naszych, mówić można, czasów, ciągnące się pa- smo wojen i rewolucyy, tysiąc razy po- stać zmieniły Azyi.

Tataryia Wielka.

Ieżeli mimo rozprzestrzenione świa- tło w Europie, braknie nam ieszcze na iey doskonałey Ieografii, rozumieć nie można, abyśmy ią dokładną mieli

co do Azji. Ma ona aż dotąd w sobie dzicze, gdzie nigdy światło nie weszło; ma liczne kraje, w których zgasło. Umiejętności, sztuki wolne i kunszt są w powszechności zawsze w kolebce: iako w krajach gdzie fanatyzm z despotyzmem odwiecznie wkorzeniony, utrzymują pomrok, i wyobrażenióm świątym i wolnym zawiązku bronią.

Tataryja, niegdyś Scytyja. Kray ten, czyli przestrzeń ziemi, zamieszкана niegdyś przez Scytów, dzieli się w naszych czasach na trzy wielkie części: na Tataryją niepodległą, na Tataryją rossyyską i na Tataryją chińską: mieszcząc w sobie różne dzikie ludy, co do obyczajów i religiy.

Tataryja Niepodległa.

Granice Tataryi niepodległej. Graniczy na północ z Rosyją azyatycką; na zachód z morzem kaspyskiém; na południe s Persami i Indyją; na wschód z Indyją i Chinami. Dzieli się na Tur-

kiestan, Usbek, kray Kałmucki, Tybet, Butan i t. d.

Powszechnie dzielą się Tatarzy na różne hordy, s których każda ma swego Hana: a mimo dobroci klimatu i płodności ziemi, wcale się nie zatrudniają rolnictwem, tylko żyją ze swoich trzód i łupów, na sąsiadach zyskanych.

Kałmucy i Tatarzy, których Hana stolica w *Turkestanie*, są szczególniej z liczby rozbóyników dzikich; atoli Bucharyia wielka, czyli kraina Usbek, ku brzegóm kaspijskiego morza, gdzie niegdyś Hirkania i Baktryia była położona, iest częścią wielkiej Tataryi najludnieyszą, i więcey do cywilizacyi zbliżoną. Kray we wszystko obfity, zamyka w sobie: Turkomanią, król. Bokara, Balk i t. d.

Usbek, czyli wielka Bucharyia.

Tatarzy powszechnie są wyznania mahometańskiego, lecz niektórzy dzielą się na różne sekty bałwochwalcze. Będąc bez pewnych zasad narodowych, nie mają po większej części stałych swych siedlisk, i przenoszą się taborem z miejsca na miejsce.

Wiara i obyczaje.

gdzie dla wyżywienia trzód dogodniej: Obyczajów twardych, grubych i dzikich, nie doświadczają skutków cywilizacyi oświeconey: bez sztuk i rolnictwa nie znają życia wygod. Pokarm ich nayulubieńszy mleko kobyły i mięso końskie; a dla nabycia reszty potrzeb, iako i bogactw, których są chciwi, oddali się odwiecznie barbarzyńskimi niażdżom, mordom i łupieztwu sąsiedzkich rolniczych osad, czego doświadczyla przedtém i Europa.

Chiny, czyli Cesarstwo Chińskie s częścią Tataryi.

*Położenie
ieograficzne.* Kray ten obszerny, nie był
jeszcze znany najsławniejsze-
mu w wieku drugim ery chrz. Ieo-
grafowi Ptolemeuszowi, i my dotąd nie
wiemy, czemu go nazywamy Chinami.
Uczeni chińscy nazywają swóy kray
Chunk, dawniey niektóre iego części
zwano Sin (*Sina*), skąd podobno Portu-
galczycy przeistoczyli na Chiny. Poło-
żenie tego kraiu iest między 20 i 50

stop. szerokości północney, a między 18 i 160 stop. długości.

W takiej rozległości, i klima i natura jego gruntów iest różna. Na północ szczególnie s przyczyny gór panuje zimno, na południe sprzyiające roślinóm ciepło okrywa pola bogatém żniwem. Zboże, wino, wszelakiego rodzaju owoce, bawełna i t. d. przechodzą potrzeby kraiu; a żyzne pasze, liczne żywiał stada. Mnóstwo kanałów, ułatwia handel i dwie główne rzeki *Honanko* i *Kiangho*.

Na północ graniczy s *Tataryą* chińską; na zachód z różną *dziczą* i *król. Tybet*; na południe s *król. Tonquin* i *oceanem*; na wschód z *oceanem* spokojnym i różnymi *wyspami*. Rozległości ma blisko 140,000 mil kwadrat. Ludność kraiu, iezeli wierzyć można, wynosi 500 miliónów mieszkańców.

Granice.
Rozległość.
Ludność.

Ludność ta, iest skutkiem rządu prawdziwie oycowskiego, którego doświadczają *Chińczycy*, mimo iednowładztwo absolutne *Cesarzów*, od czasów *Foki*, pierwszego, iak

Rząd.
Religiia.

się mniema, fundatora, wprowadzone. Religii, można mówić, nie maia narodowej: idą jedni za sektą Konfucyusza, który 500 laty żył przed Chrystusem; drudzy za błędami Bonzów. Mylą się ci, którzy im bałwochwalstwo przyznają: bo w powszechności przypuszczając iedną Istność naywyższą, w tę wierzą. Wreszcie tolerancya czyni ich religii chwałę: wiara chrześcijańska iest tam przez missyionarzów opowiadana, i liczba chrześcijan znaczna. Kościoły Chińczyków nazywają się Pagody.

*Podział polit.
Miasto stol.*

Chiny właściwe dzielą się na 75 prowincy, tych miasto stołeczne *Pekin*. Rząd kaźdey prowincyi, tak iak Pekinu, iest podzielony na sześć główniejszych departamentów, których urzędnicy nazywają się *Mandarynami*. Mimo ich władzę obszerną, na śmierć nikogo bez wiadomości Cesarza skazać nie mogą. Wszystkie są śrzodki wzięte, aby powagi nie nadużyli: trzy lata tylko na urzędzie zostaią: wysłani z ramienia Cesarza wizytatorowie, śledzą ściśle sprawowanie się kaźdego Mandaryna. Do dycowskiey ich władzy, czyli powagi

należy i ta natchlubniejsza dla człowieka, iż każdy Maudaryn pierwszy z ról-
ników zapuszcza pług w rolę, i tę pra-
cę nuyżytecznieyszą obrządkiem publi-
cznym na wiosnę uświęca.

Ale w tém zaszczyt nay-
większy rządowi, iż prócz
familii cesarskiej, która
jest dziedziczna, wszystkie inne klasy
uszlachcić się tylko mogą cnotą i nau-
kami.

*Cnota i nau-
ka uszlach.
w Chinach.*

Chiny należeć zdają się do
kraiów tych pierwszych,
w których oświecenie wzięło początek
w naydawniejszych wiekach. Jeżeli dziś
porównać się nie mogą z Europejczy-
kami co do niektórych wiadomości, za-
wstydzają nas nieskazitelnością oby-
czaiów i przywiązaniem do prawideł
sprawiedliwości. Do przeszkód, które
im tamować rozszerzenie nauk mogą, na-
leży zapewne ich sposób pisania: nie
mają, iak my, liter, ale pewne chara-
ktery, które całe słowo składają: te sło-
wa znowu podług różnicy akcentów,
różne obeymują rzeczy i znaczenia.
Wypada więc, że ledwie wyrachowane

*Stopień
oświecenia.*

są ich charaktery, iak wyrazów cechy i znaczenia. Do zwykłego obcowania przez pisma, kilkadziesiąt tysięcy odmiennych charakterów na pamięć umieć trzeba.

Produkta.
Handel.

Płody ich ziemi są obszerné i kosztowne, które do handlu dostarczają żywioly. Do tych należy herbata, która ledwie nie do pierwszych potrzeb Europeyzyków służy. Porcelana ich ma swój wielki szacunek, w których kolory s pokostowaniem trudne do naśladowania. Szczególniey iednak iedwab, bawełna i różne materyie tam zrobione, zyskowny czynią handel.

Do osobliwych roślin należą: aloes chiński i drzewo tak zwane rośliną łoiowa. Pierwsze, prócz wielu pożytków, ma ią latorośle, które iak konfitury cytrynowe iedzą Chińczycy, drzeń zaś albo mlecz drzewny, równo ze złotem wazony, przedziwnego zapachu, jest iak kordyiał używany; drugie wydaie owoce, podobne do łoiu naszego; iakoż z nich świece, podobne do naszych robią.

Do handlu wewnętrznego sprzyia im wielość miast, których większych 150, a 1300 mniejszych rachują: z liczby tych ostatnich dwa obszerniejsze są jak Paryż.

O sile zbrojney, podobnie *Silą zbroyna.* jak w całej Azji, i w Chinach zamilczeń wypada, gdy ią do sił mocarstw europejskich przyrównać zechcemy. Woyska ich lądowe i morskie zapewne bydz mogą ogromne, w miarę ludności i sposobów, ale im, jak powszechnie w Azji, taktyki, wiadomości budowania okrętów, wreszcie mężstwa i odwagi brakuje. Sławny jest mur, którym się Chińczycy zasłonić od napadnień Tatarów chcieli, rozciąga się prawie na 5000 mil. Wszelako w wieku 15 przez syna Geniskana zawoioowani byli, a później roku 1645 znowu Tatarów przyjąć musieli iarzmo, tak, iż dziś panujący Cesarz pochodzi ze krwi zwycięzców.

Chińczykowie należą do tego *Dawność kraiu.* pierwsiastkowego rodu ludzi, którzy początkową cywilizacyją kraiu swego utworzyli. Dowodzą uczeni, iż oni nie są kolonią Egipcyan, jak mniemali niektórzy: bo ięzyk i skład twarzy s ca-

łą postacią, pokazują różność rodu w tych dwu narodach, prócz odmiany ich mniemań du hownych i cywilnych. Acz dziś Tatarowie ich zawoiowali: ten lud zbroyny, nie zmienił charakteru ani ducha narodowego, którym odwiecznie Chińczyk się różnił: uznał zwycięzca swą niższość, względem zwyciężonych, i choć na tronie mocą miecza osiadł, prawóm się ich mądrym poddał, i obyczaje przyjął.

Kraie hołdownicze. Cesarstwo chińskie posiada jeszcze Tataryą chińską i państwa sobie hołdujące. Część zamieszкана jest przez Mongolów, a część wschodnia przez Manżurów. Państwa hołdownicze są: Elut, Tybet i t. d., ale szczególniej Korea, którą składa półwysep, rządzona jest przez swego Króla. Obfituje w zboże, ryż i t. d., ma kopalnie złota, srebra i t. d.

I a p o n i a.

*Położen.
ieografi-
czne. Gra-
nice.*

Iaponia w części wschodniej Azji położona, jest zbiorem wysp wielu, s_z których nay-

znakomitsza Nifon, leży między 150 i 170 stop. długości, a między 30 i 42 stop. szerokości północney. Kray ten przez Portugalczyków w roku 1542 odkryty, na północ dochodzi wysp kurylskich, które zawisają od Rossyi; na zachód graniczy s państwami cesarstwa chińskiego; z resztą oceanem oblany. Położenie w powszechności górzyste i nieurodzayne: ale pracą i przemysłem doszli Japończykowie, iż im na pierwszych potrzebach nie zbywa, i bez pomocy obcey wyżywić się mogą. Prócz tego mają kopalnie srebra, złota i t. d., ale za to mnogość znaydujących się wulkanów, wystawia mieszkańców na straty i nieszczęścia.

Powaga naywyższa kraiu *Rząd. i Stol.* podzielona jest między rząd-
cą duchownym, który się nazywa Dai-
ro, i świeckim zwanym Kubo. Eu-
ropeyczykowie nazywają go Cesarzem.
Rząd obudwóch jest despotyczny. Stoli-
ca miasto *Jedo.*

Mają Japończykowie zboże, *Produkta.*
ryż, herbatę, iedwab, baweł- *Handel.*
nę, różnego rodzaju kruszce. Por-

celana ich iest sławna, ale odwieczna tam u nich polityka ścieśniła wszelką komunikacyą z obcemi. Jedna iest tylko wyspa mała, nazwana Dezima, na której otwarty handel prowadzą s Chińczykami i Hollendrami.

*Japoń-
czyków
niepodle-
głość.* Takowa polityka nie sprzyia z bogaceniu i oświeceni u państwa, ale w nagrodę zostawiła im odwieczną niepodległość. To kray ieden, którego obca nie podbiła ręka.

I n d y a.

W przyiętym sposobie mówienia, nazywamy Indyą zachodnią Amerykę, a Indyą wschodnią tę część Azyi, o której tu mowa. Zwyczaj tych nazwisk niezgodny z Jeografią, wziął początek od zeglarzy portugalskich: którzy nieznanie odkrywaiąc kraie, leżące na wschód ku przyładkowi Dobrey Nadziei, nazwali Indyą wschodnią; a Amerykę, leżącą na zachód, nazwali Indyą zachodnią.

*Położenie
ieogr.*

Indyia właściwa wschodnio-azyiatycka leży między 105

i 145 stop. długości, a między 5 i 53 stop. szerokości północney, nie łącząc w to wysp, o których będzie się mówiło niżej, co w długości i szerokości są południowey.

Kray ten obszerny zwy- Podział i gra-
nice. kle się dzieli ieszcze, na Indostan, czyli cesarstwo wielkiego Mo- guła; na dwie półwyspy, iedną przed, drugą za Gangesem leżącą; nakoniec na wyspy morza indyyskiego.

I, I n d o s t a n.

Rzeka tak sławna *Ind al-* Granice. Roz-
ległość. Lu-
dność. bo *Synd*, od którey kray ten cały wziął nazwisko, odgrani- cza na zachód państwo to wielkiego Mo- guła od Persyi; na północ łańcuch gór, zwanych *Paropamisus*, *Emodus* i *Imaus*, sławnych zamieszkaniem i podziałem Scytów, oddziela od Tataryi; na wschód ma królestwo Arrakan; na południe państwo Maratów, odnogę Gangesu i t. d. Cesarstwo to ma się rozciągać wdłuż na mil przeszło 400, a wszereż na 300. Względem iego ludności nic pewnego powiedzieć nie można, lubo są leogra-

śowie, którzy onę do 60 milionów dusz rachują; ale to zapewne s kraiami nad Gangesem.

Rząd. Samowładzca ma tytuł Cesa-
Stolica. rza absolutnego, czyli wielkiego Moguła; lecz on dzisiay samo tylko imie powagi u siebie zatrzymał. Te obszernie kraie, są łupem bezrządu i despotyzmu małych Królików, którzy walczyć s sobą o moc rządu nie przestają, takimi są: Subabowie, tak od rządu prowincyami albo subabiami nazwani, i Nababowie nad powiatami mnieyszymi przelożeni. S tey powszechney anarchii, państwa handlowne europeyskie wiele zyskują, i można mówić, panami się nawet tego naybogatszego kraiu stali. W prowincyi Delhi miasto tegoż imienia, iest stolicą całego Indostanu, gdzie Cesarz Moguł mieszka.

Religiia. Indyianie szczególniey w początku wieku piętnastego od Tatarów Mongolów czy Mungalów podbitymi zostali. Odtąd religii i mieszkańcy Indyi na trzy szczególne dzielą się pokolenia: na kraiovców Indyjanów, Mongolów i Persów. Pierwsi wyznają wiarę

swych oyców Bramów; drudzy mahome-
tanie; trzeci religii dawnych Persów, i
cześć ogniowi wyrządzaia.

Indyianie pierwiastkowi, s praw da-
wnych, dzielą się na pięć klas od siebie
różnych, które nazywano Kastami. Pier-
wsza zawiera kapłanów Braminów; dru-
ga wojskowych; trzecia kupców i ról-
ników; czwarta rzemieślników; piąta bez
pewnego stanu ludzi, do różnych usług
używanych.

2, Półwysep przed Gangesem.

Półwysep przed Gange- Potożenie
półwyspu.
sem często bywa dla ob-
szernego handlu wspomniany. Ta część
Indyi, która nakształt piramidy, wcho-
dzi w morze indyjskie, i tylko lądem
do Indostanu dotyka, ma niezliczone
w swoiey powierzchni z natury dane
bogactwa, które sobie coraz bardziej
europejskie narody podbiły, a szczególniej
dziś Angliia sobie przywłaszczyła.

Lud naybitniejszy tey pół- Królestwo
Mysor, czy-
li Maraty.
wyspy Maratowie, gdy zwy-
cięzonymi nad Gangesem przez
Angielczyków zostali; zdaie się, iż odtąd

kray ten ogromny, w bogactwa obfity, hołduie Anglii.

Bengal. Bengal iedna s prowincyy nad Gangesem, naybardziej w handlu znana, iż za skład Indyi wschodniey się uważa, iest rządzona przez Subaba: ale mu kompaniia indyysko - angielska rozkazuje, którey naygłównieyszy Kantor w mieście Kalkuta przebywa: ludność miasta tego do 600,000 dusz dochodzi. Obfitość tey prowincyi przenosi obfitość Egiptu. Iedwab, bawełna, cukier, indigo i t. d., pieprz, imbier i t. d. i ledwie zliczone artykuły inne, nayzyskownieyszy czynią handel.

Guzurat. W prowincyi Guzurat, Fran-
Wisapur. cuzzi, Anglicy i Hollendrzy mają swoje osady i kantory handlowne. W prowincyi Wisapur, miasto Goa, miejsce naczelne osad portugalskich w Indostanie, rządzone iest wespół s prowincyją przez Wicekróla.

Wielki półwysep, który kończy Indyją s tey strony Gangesu, nazywa się półwyspem zachodnim i zwykle się dzieli na brzeg Malabar i na brzeg Koromandel.

Brzeg Malabar, to jest brzeg *Malabar*; zachodni półwyspu, co obfituje w ryż, trzcinę cukrową, pieprz, korzenie, imbir, kamienie drogic i t. d., zupełnie należy do panowania Angielczyków. Tuto oni w roku 1799 zwyciężyli Tippo - Saiba Króla Mizoru (Mysor).

Brzeg Koromandel, czyli *Koromandel*. brzeg wschodni półwyspu, co wydaie ryż, bawełnę, i różnego rodzaju drzewa zdatne do farbowania, jest podzielony między państwa europejskie.

Pondyszery, miejsce na- *Pondyszery*
czelne osad francuzkich w In- *i inne.*
dostanie. Trankiebar, który wielki handel ma muślinów, i płócien malowanych i t. d., należał do Duńczyków; Paliakat był Hollendrów; Madras Anglików i t. d.

Wyspy, leżące ku Indyi *Wyspy*
przed Gangesem, są wyspy *Lakwedywy,*
Maldywy
Lakwedywy: liczą ich około *i inne.*
dwudziestu. Wyspy Maldywy są liczne, przystarczają korale. Wyspa Ceylan, gdzie Hollendrzy mieli bardzo znaczne osady, ale ich ustąpili w roku 1801 Anglikóm: obfituje w ryż, tabakę, pieprz,

cynamon, iedwab, bawełnę i t. d.: ma równie złoto, srebro i t. d. tudzież kamienie drogie. Tamże iest królestwo Kandy z miastem stołeczném tegoż nazwiska.

Położenie
ieograficzne. Wyspy te położone pod równikiem, w całym roku dni mają nocóm równe.

5, Półwysep za Gangesem.

Azyi granice
dawnym' zna-
ne. Wiadomości dawnych ieografów a nawet i Ptolemeusza. w wieku drugim ery chrz. dotąd się tylko względem Azyi rozciągały, a za odnogą Syjamu nie znane były im kraie.

Granice
Indyi za Gan-
gesem. Graniczy na północ s Taryją; niepodległą i Chinami; na zachód z Indyją przed Gangesem i odnogą bengalską; na południe s ciałnią Malakki; na wschód z odnogą Syjamu i odnogą Tonkinu.

Rozległość.
Nazwiska
królestw. Rozciąga się na mil kwadratowych 40,000. Zawiera w sobie: królestwo Azeim, którego Szan-

da ra jest stolicą; cesarstwo Birman, temu podlegają królestwa: Awa, Pegu i Arrakan, którego stolica miasto tegoż nazwiska; królestwo Pegu ma swoją stolicę w Pegu; królestwa Tonkin stolica Kechho; królestwa Koszynszyny, Hue; królestwa Ciampa, Padran; królestwa Kamboi, Kamboia; królestwa Syiam, Syiam.

Kraiów tych mieszkańcy są *Religiia* *Rząd.*
 poczęści poganie i muzułmanie.
 Kapłani pogańscy nazywają się: Lamas, Rabans. Wreszci niektórzy z nich, jak Tonkinczykowie, prawie ieden język, iedną wiarę i podobny rząd chińskiemu mają. W powszechności rząd absolutny.

Kray ten obfituje w ryż, *Produkta.*
 bawełnę i t. d.; ma téż złoto, srebro, piżmo, iedwab; a królestwo Awa w trzcinę cukrową, tabakę, indygo, benzoin i t. d.; w królestwie Ciampa, jest wiele lasów, napełnionych tygrysami i słoniami.

Angielczykowie i Hollendrzy mają tam swoje kantory handlowne, iakoto: w królestwie Tonkin, w Kecho mieście Król Malakki był przedtém pod panowaniem Hollendrów.

Półwysep Malakka. Wielki półwysep, kończący granicę Indyi za Gangesem, nazywa się półwysep wschodni, albo półwysep Malakki, pod równikiem położony. Miasto stołeczne Malakka, bardzo sławne z handlu, należało do Hollendrów.

Iest i cieśnina Malakka, oddzielająca wyspę Sumatrę: cieśnina ta, zwana niegdyś była Chersonesus złoty.

4, Wyspy na morzu indyjskiém i na oceanie spokojnym.

Wyspy na wschód i połud. Azyi. Morze indyjskie na południe, i ocean spokojny na wschód kończący Azyją, mają wyspy ledwie zliczone, i aż ku Ameryce rozciągające się.

Wyspy Sumatra, Borneo, Iawa, i inne. Wyspy na południe Indyi za Gangesem, leżące na oceanie zwanym indyjskim, noszą w powszechności imię wysp sondyjskich (*les isles de la Sonde*), i zawierają w sobie trzy główniejsze wyspy: Sumatra, Borneo i Iawa: do nich należą pomniejsze: Bali, Madura i Banka.

Oddzielone od tych, a znakomite wyspy Celebes, co w sobie dwa królestwa zawierają, z niemi graniczą; wyspy zaś zwane moluckie (*Moluques*) i bardzo liczne pomniejsze w sąsiedztwie się znajdują s temi ostatniemi.

Wszystkie te wyspy leżą ^{Położenie} pod równikiem, mniej lub więcej ^{icog.} między stopniem ósmym szerokości południowej.

W powszechności rodzi tu ^{Produkta} zboże, ryż, są kamienie drogocenne, kruszce złota i srebra i t. d. Na wyspie Iawa, Hollendrzy mieli miasto nazwane B a t a w i i a, w którym zyskowny z Indyą i Chinami prowadzili handel. Na wyspach moluckich rośnie drzewo, podobne do palmowego, s którego kory chleb się piecze, a latorośle wydają likwor, co używa się zamiast wina.

Rząd Królików jest ab- ^{Rząd. Rel.} solutny. Obywatele żyją w gru- ^{Handel.} bey niewiadomości: iedni wyznają religiią mahometańską; wielu zaś zostaje w pogaństwie. Zyski z jch handlu były w powszechności wręku różnych narodów europejskich.

Epoka ich odkrycia. W wieku szesnastym, wyspy te, po większej części przez Portugalczyków zostały odkryte.

Nowa Gwinea, Niedaleko tychże wysp, wynaleziono w r. 1527 wyspę, nazwaną nowa Gwinea, albo ziemia Papous (*terre des Papous*), s przyczyny, że ludzie w Gwinei podobni są Afrykanóm. Leży pod samym równikiem, wydaie płody kosztowne, własne klimatowi Indyi, ale mieszkańcy tu są po większej części ieszcze dzicy.

Lubo te wszystkie wyspy indyjskie obfitują, a raczey rodzą różnego rodzaju korzenie; atoli wyspa zwana Banda, sławna jest muszkatołowemi gałkami, a Amboina gwoździkami.

Wyspy Filipiny. Położenie. Epoka odkrycia. Za równikiem ku północy, najsławniejsze są wyspy nowe i dawne Filipiny (*Philippines*). Leżą na oceanie spokojnym, pod strefą ieszcze gorącą, między 5 i 20 stop. szerokości północney, ale ich wiele ieszcze jest nieznanych. Naypierwey odkrył one żeglarz sławny Magelan w r. 1519.

Regularne deszcze miarkując *Produkta.*
tu ciepło, użyzniąią i ziemię.

Wszystko do zbytku daie natura; pola i drzewa zawsze zielone, ciągle rodzą owoce. Cukier, kakao, różne korzenie, bawełna, przynoszą wielki zysk w handlu: naywiększém bogactwem są perły i złoto. Wyspy te uważać można za śrzednicę powszechnego handlu indyjskiego.

Tyle dobrodzieystw przy- *Wielość*
rodzenia zmniejszają ustawic- *wulkanów.*
zne prawie klęski s trzęsienia ziemi i wulkanów pochodzące. Nigdzie ich więcej nie masz, iak na tych wyspach, tak, iż do niepoznania często powierzchnią ziemi odmienią.

Rodowici mieszkańcy są In- *Mieszkań-*
dyanie: ale podbici po wię- *cy. Rząd.*
kszey części przez Hiszpanów; znoszą uciemieżenia despotyczne od Rządców z Europy nadsyłanych. Głównieysze wyspy do handlu są: Mindano, Leyte, Paragua i t. d.

Wyspy te różne, ciągną się *Inne wyspy.*
aż do zwrotnika raka: odtąd zaczynają się wyspy iapońskie, kurylskie i t. d., aż ku Kamczatce.

Indyie Południowe,

czyli

Polinesyia, albo nowa Hollandyia,

*Polozenie
ieogr.*

Część świata południowa, ku biegunowi antarktycznemu rozciągająca się, mało nam co jest aż dotąd znana. Stęmszyskiem żeglarze, a szczególniey nieśmiertelny Kook (*Cook*), w podróży swoiey r. 1770 odprawionej, odkrył tam wyspę, zwykle nową Hollandyią nazwaną, która się może na mil 1000 rozciąga. Byli niektórzy, co ją za część piątą świata rachować chcieli.

Leży między stopniem 10 i 40 szerokości południowej. Oddziela się ciążną od nowey Gwinei na północ; z resztą oblana jest oceanem. Jedne iey brzegi nazwał Kook, Gallią południową (*Galles meridionales*). Rzecz do podziwienia, że w tey szerokości doznaia tam zimna, iakiegoby się spodziewać nie należało. Stęmszyskiem rośliny na brzegach południowych są w całej swej mocy i piękności: nie masz tam jednak

mieszkańców prócz nieco hord dzikich. Wyspa ta jest przez swą pozycyą na-
przeciwko Ameryki południowej.

P e r s y i a.

Persyia leży między sto- *Położenia leo-*
pniem 24 i 40 szerokości *graficzne.*
północney, a między stopniem 80 i 105
długości.

Persyia graniczy na pół- *Granice.*
noc z Rossyją azyatycką i Tataryją nie-
podległą; na zachód s Turcyją azyaty-
cką i odnogą perską; na południe z o-
ceanem indyjskim; na wschód z Jndyją.

Persyia rozciąga się na *Rozległość.*
40,000 mil kwadratowych. *Ludność.*
Względem iey ludności nic pewnego nie
mamy: człowiek zwykle ucieka przed
gwałtem i wojną domową, na które
ten kray nieszczęśliwy, iuż od dawnych
czasów jest wystawiony.

Jeżeli w anarchii, temu kra- *Podział polit.*
iowi właściwey, można szukać prawi-

deł organizacyi polityczney, Persyia dzieli się na zachodnią i wschodnią. W pierwszej są prowincye: Iran, Aderbidschan, Szyrwan, Gilan, Mazanderan, Irak-Ad-schemi, Chuzystan, Farzystan i Larystan; w drugiej są prowincye: Korozan, Si-jestan, Makran i kray Afganów.

Rząd. Stolica. W powszechności rząd
Religiia. jest despotyczny, to jest bez pewnych zasad cywilnych, a Królowie w wieku 16 panowali s familii albo nazwiska Sofi. Część zachodnią różni Xiążęta ciemiężą; wschodnia jest w części pod panowaniem Afganów. *Ispahan* powszechnie uważa się za stolicę Persów. Wyznają tam dziś wiarę mahometańską sekty *Alego*; ale są między nimi ci, którzy zachowują religią dawnych swych oyców Persów, i część oddają ogniowi z nauki Filozofa Zoroastra: za takich liczą się Guebrowie (*guebres*) albo Persis (*Parsen*), szczątki rodowitych Persów.

Produkta. Kraiu tego okolice, z roz-
Handel. licznego swego położenia, różnego doświadczaią klimatu: w powszechności ziemia jest piaszczysta, przemysł atoli i pracowitość Persów czyni

ią urodzayną, Stąd obfitują w wina, drzewa morwowe, i wielką moc iedwabników. Nadto mają kopalnie kamieni i kruszców. Handel ich ogranicza się względem tych płoów ziemi, i naywięcej w rękę obcych się znajduie. Persowie zniewieściali, i bez światła, coraz mniej są sposobni do tego wszystkiego, do czego umiętności i sztuki dopomagają.

Po upadku Assyryczyków, *Dawność Persyi.*
Babilończyków i Niniwitów, niegdys z Medów, Cyrus sławny, wzniość był Persyją w szóstym wieku przed Chryst. na pierwsze państwo w świecie. Trwało ono ze sławą i chlubą, dopokąd wolni Grecy i silny Alexander potęgi jego nie zniżyli.

Podług naynowszych Jeografów, Persya była osadą pierwszych Scytów, skąd przez Assyryczyków ruszeni, rozeszli się ponad czarne i kaspiskie morze, a s czasem stali się szczepem nayślawniejszych krajów Europy północney.

A r a b i i a.

*Położenie
ieograf.*

Jedno z dawnych i sławnych państw Azji, leży między stopniem 65 i 90 długości, a między 12 i 52 stopniem szerokości północney.

*Granice,
Rozległość.*

Graniczy na północ s Turcją azjiatycką; na zachód z międzymorzem Suez i morzem czerwonym; na południe z oceanem indyjskim i cieśniną Bab-al-mandab (*) (Porte de malheur); na wschód z odnogą Persyi i oceanem. Rozciąga się w swojej powierzchni niemal na 40,000 mil kwadratowych.

*Podział polit.
Rząd. Stolica.*

Arabiia zwykle dzieli się na trzy części: 1) na Arabiia skalistą, tak od wielości skał nazwaną: w niej się znajduje góra *Sinajs*, i owe sławne miasta przez historią Mahometa,

(*) Inni tę cieśninę zowią Babelmandel.

Mekka i Medyna: powszechnie iednak *Herak* jest w niey stolicą: należy do Porty otomańskiej; 2) na Arabiā pustą, tak nazwaną ze swey dziczy i stepów, leżącą między Syryją i Eufratem, zamieszkaną przez Arabów zwanych Beduinami, którzy za swego naczelnika uznaią wielkiego Emira; 3) na Arabiā szczęśliwą, co ma na zachód morze czerwone, na wschód odnogę perską, a Arabiā skalistą na północ: tak się nazywa, iż jest nayżyźniejszą częścią całej Arabii, nieustannej doznaiąc wiosny. Tu sławne są miasta: Sana, Moka i t. d. O gatunku rządu kraiu tego trudno co powiedzieć pewnego. Lud bez oświecenia zostaiący, powszechnie niazdóm, mordóm i łupieztwu oddany, wybiera sobie dowodzców rozboiu, i dzieli się z nim łupem, na obcych, zdobytych; a gdy tego nie stanie, wznawia wewnątrz anarchiā, w której mocniejszy słabszemu własność wydziera. Iakoż ich mniemani Szeikowie i Emirowie rządcy prowincyy, iedni niepodlegli, drudzy poddani, lub tylko hołdujący wielkiemu Sułtanowi tureckiemu, szukaią s czasowey swey powagi, osobiste korzyści zgromadzić.

Religiia. Ludność. Arabowie są wszyscy religii mahometańskiej, i mają swój język własny, który iest razem językiem uczonych mahometanów. O ich ludności nic pewnego stanowić nie można. Są, którzy im z domniemania 12 mil. dusz naznaczają.

Produkta. Handel. Płody ich ziemi są stósowne do położenia fizycznego prowincyy, któreśmy na trzy części podzielili. Mają z nich niektóre, zboże i różne wyborne owoce, tudzież winnice. Szczególniejszym atoli ich produktem iest balsam z Mekki, rozmaite kadzidła, aleos, myra i t. d. oraz bawełna. S tego wszystkiego artykułem w handlu najzyskowniejszym liczy się ich kawa z Moki, która iest uważana za najlepszą w świecie. Handel ich prowadzony karawanami, i wielu niebezpieczeństwóm podlega, i po większey części iest w ręku obcych.

Prowincyye, co ich mieszkańcy, życie dawnych Nomadów czyli pasterskie wiodą, utrzymują piękny i rzadki rodzaj koni i wielbłądów: te, stósowne do klimatu i rzadkości źródeł, czasem

dni siedm znajdując się w podróży, bez picia kropli wody trwają.

Kiedy po upadku państwa *Stopień oświecenia.* rzymskiego, wszelkie umiejętności i sztuki zdały się zaginać, niepojętym rzeczy zwrotem, wśród Arabów zawiązało się znowu światło wiadomości ludzkich, i od nich po Europie rozeyść się miało. W wieku ósmym i dziewiątym obszerne tey prawdy znajdziem zaświadczenia w historyi literatury. Wskrzesili oni pisanie dzieiów: różne dzieła Greków, któreby były zaginęły, przetłumaczyli: szczególniey iednak przywiązali się do Matematyki. Od nich wzięliśmy cyfry liczbowe, nazwane zwykle arabskie, które na miejsce liczby rzymskiej przyjęto: chociaż dorozumiewać się można, że oni je od Indyian, lub od Greków, przyjąć musieli.

Wielu Kalifów czyli naczelników arabskich wsławiło się miłością nauk, nayszczególniey iednak unieśmiertelnił swą, w tey mierze, pamięć, *Aaron Raszyd* w wieku IX żyjący, który Karolowi wielkiemu był darował zegar biały, uważany wówczas za naywiększe dziwo.

Ale dzisieysi Arabowie w ciemnocie żyjący, i do kupy rozbóyniczey bardzięy, iak do narodu, podobni, niczego po swych przodkach, prócz imienia, nie zachowali.

A z y i a T u r e c k a

w powszechności.

Kray ten w swoiey całości, przez dawne swe znaczenia, do nayznakomitszey części dzieiów świata należy. Do niego się ściąga, cokolwiek historyia świata o pierwszym człowieku, i daley po potopie wspomina: tu się ugruntowała była pierwsza monarchiia assyryyska, iak nam dzieie świadczą; tu poczęły się nauki pierwiastkowe, iak nam historyia literatury dowodzi; tu nakoniec spełniły się tajemnice religii chrześcijańskiej.

*Polożenie
ieograf.
Granice.*

Leży między 55 i 80 stop. długości, a między 30 i 41 stop. szerokości północney. Graniczy na północ z górami Kaukazu,

i dziś prowincyją rossyyską, dawniey Georgią zwaną; na zachód z morzem Marmora, Archipelagiem i Egiptem, czyli morzem czerwonym; na południe z Arabią i odnogą perską; na wschód s Persyją.

Ma s powszechnego muie- *Rozległość.*
 mania powierzchni ziemi mil *Produkta.*
 kwadratowych 30,000. *Góry. Rzeki.* Sta-
 kiego położenia, iest tam klima przyie-
 mne i ciepło umiarkowane; w swey ie-
 dnak rozległości zawiera rozliczne ga-
 tunki ziemi, powszechnie iednak uro-
 dzayne. Dostarczałby kray ten przy do-
 brém rólnictwie ze zbytkiem nawet zbo-
 ża: obfituie w wino, oliwę, szafran, ie-
 dwab, bawełnę i t. d., nie braknie na
 kruszczach żelaza, miedzi i t. d. Ale te
 i inne wszystkie bogactwa natury zo-
 stały ukryte i bezkorzystne, dla anar-
 chii i gwałtu musułmana. Okrywaią
 w pewnych częściach ten kray, góry: Li-
 ban, Syion, Taurus i Ararat, tudzież od-
 działy Kaukazu: przebiegaią go dosyć
 sławne w dzieiach rzeki Tygr i Eufrat.

O ludności tak pięknego kra- *Ludność.*
 iu, tegoto raju ziemi, nic pewnego po-

wiedzieć, dla dzikości rządu, nie można: a mimo naływ cudzoziemców, dla zysku z handlu, ledwie do 20 milionów dusz niektórzy przypisują.

Podział polityczny. Podziela się cały ten kraj na siedm wielkorządztw, albo baszostw, czyli prowincyy pod swemi Baszami i Paszalikami będących, to jest:

1) Na Palestynę, która od południa nayspierwsza dotyka granic Arabii; na północ ma Syryją; na wschód góry, co są za rzeką Iordanem; na zachód morze śródziemne. Prowincyia ta, dziś nieznacząca pod Turkiem, nazywała się dawniej Palestyna, albo ziemią obiecaną Izraelitom, czyli ziemią świętą. Stolica tu była Ierozolima. Mieysca w niej ważne dla chrześcijan są: Betlehem i Nazaret. Rzeka sławna ią przebiega, zwana Iordan, a góra Liban. Obfitnie w zboże, oliwę, wino, wyborne owoce i t. d.

2) Na Syryją. Ten kraj dawny, dziś zwany Suristan, we wszystko obfitujący, graniczy na północ z DyiARBekiem albo Natolią, a od południa s częścią Arabii. Sąsiedztwo to rozbóynicze Ara-

bów, wydiera mu iego bogate żniwa; i odrywa od pracy i przemysłu. Syryia podzielona jest na cztery rządy Paszalików: Alepu, Trypoli, Akry (*Acre*) i Damaszku. Mniemani ci rządcy, wydzierają to wszystko mieszkańcowi, co mu rozbóy Arabów zostawi. *Damaszek* stolica, w części najwyżnieyszey Syryi położona. Fabryka tu szabel i puginałów dosyć sławna.

Wiedzieć tu wypada poczynającym leografią polityczną, *Uwaga nad Fenycyją.* że między Palestyną i Syryją, był niegdys kray sławny Fenicyjan. Językto był własny ziemi, od wschodu górą Libanu, od zachodu morzem śródziemnym, ściśnionej. Przemysł mieszkańca, wślawił był i z bogacił ten zakąt. W nim się poczęła żegluga i handel; z niego wyszła wielka część światła do Europy; w nim sławne miasta Sydon i Tyr, przemysłem i bogactwem panowały świata. Dziś mogiła ruin! Tyr zwany jest przez Turków Sur.

3) Na Dyjarbek, albo Dyjarbekir. Ta prowincyia (przedtém kray sławny, znany pod imieniem Mezopotamii), położona między rzekami Eufratem i Ty-

grem, a podług historyi świętey, nay-
pierwey przez człowieka zamieszкана i
ubogacona we wszystko od natury, dziś
(iак wszystkie inne prowincye musul-
mańskie) spustoszona iest i bezludna:
ma nayhandlownieysze miasta: **M o s u l**
i O r f e.

4) Na Irak arabski, rozciągający się tak-
że nad Eufratem i Tygrem. Tu zało-
żone było naydawnieysze po podziale
Assyryi w świecie państwo Babilonii,
gdzie też naypierwey zbudowane, nie-
gdyś słyneło i potęgą i bogactwy miasto
B a b i l o n: a uczeni Chaldey zycy w tey
okolicy zawiązali pierwszych wiadomo-
ści ludzkich początek. Dziś na ruinach
odwiecznego kraiu zagnieżdżona dzikość
i ciemnota musułmana, liczy dwa mia-
sta: **B a g d a d** nie daleko od gruzów **B a b i l o n u**
zbudowany, i **B a s s o r e**: obadwa
bezludne, i handlem tureckim, mało
ważącym, utrzymujące się. Naywięcey
przedają tu safian czerwony. W **B a s s o r e**
mieszkańcy iedzą po większey czę-
ści szarańczę.

5) Na Kurdystan, położony między
Dyiarbekiem i Irakiem, będący częścią
owey naypierwszey i naypotężnieyszey
monarchii assyryyskiey, której grani-

ce rozciągały się od południowey części Babilonii, aż ku północney państwa Armenii. Nazwisko Kurdystanu wziął w czasie późniejszym ten kray, od goralów Kurdystanami zwanych, którzy strony gór Armenii zamieszkali. Tu na mieyscu owego sławnego miasta Ninive, przez Ninusa wystawionego, jest dziś stolica Betlis. Prowincyia ta lubo w powszechności do wielkiego Sułtana należy, są iednak okolice Kurdów, uznających siebie za niepodległych.

6) Na Natoliią, albo Anatoliią, od dawnych zwaną Azyią mnieyszą. Jestto półwysep, pomiędzy czarném i śródziemném morzem rozciągający się aż do Archipelagu i morza Marmora.

Nic sławniejszego nie ma w dzieiach dawnych nad to państwo. Ledwie się zliczyć dadzą ludy owe, co go były zamieszkały, a wszystkie przez posiadanie umiętności i sztuk wsławione. Tam wydoskonaloney piękności języka greckiego znajdowała się szkoła; tam Ionia i Dorys, wydały aż do naszych czasów zachowane porządki, w Architekturze znane, ionicki i dorycki; tam by-
Dawne znaczenie Azyi mnieyszey.

ła Lidyia sławna bogactwy, a bardziewy sztuką topienia kruszców i robienia monety; tam stała Troja, pamiętna swą klęską i zburzeniem przez Greków.

Kray ten dochodząc na zachód Dardanellów, cieśniny dawniey Helespontem zwaney, i Bosforu trackiego, dziś cieśniny konstantynopolskiey, przypomina z dzieiów owe najsławnieysze wyprawy przeciw wolnym Grekom Daryuszów i Xerxesów; a rzeka Granik, co tę prowincyją przerzyna, stawia na myśl zwycięzstwa wojownika świata Alexandra Wielkiego; góry też tuteysze Olimp i Taurus, sławne są w historyi naturalney i cywilney.

Wreszcie, w tey prowincyji, prócz innych, były słynące przedtém królestwa Bitynii i Pontu, tak, od położenia swego nad morzem, nazywane,

Podział. Pod władzą musułmana ledwie nie w dzicz zamieniony kray, dawniey tak sławny, dziś na sześć dzielący się rządów: 1) Anadoli czyli Kuttaich, od miasta stołecznego tegoż imienia; 2) Sivas; 3) Trebizonde; 4) Karamanią czyli Konich; 5) Marasz czyli Aladulik; 6) Adanę. Wszystkiém tém

zarządza, z ramienia Sułtana, Kapudan Pasza, który znowu licznych ma uciemiężycielów ludu, zwanych Paszalikami.

Ziemia, co tyle niegdyś ży-
wiła i bogaciła narodów,
jest we wszystko obfita s przyrodzenia:
iakoż na niczém tu iey nie schodzi, co
potrzebóm i wygodóm, aż do zbytku,
człowieka, dostarczać może. Atoli pod
uciemięzeniem musułmana, po więk-
szej części te wszystkie przyrodzenia
dary, są bezkorzystne. Położenie tylko
miejsca, do handlu sposobnego, i po-
trzeby Europejczyków produktów azy-
jatyckich, oraz kupiectwo utrzymują.
Smyrna miasto sławne i najpiękniej-
sze w tey prowincyi, jest składem han-
dlu lewanckiego czyli wschodniego.
Wszystkie prawie narody europejskie
mają tam swoje kantory i magazyny,
gdzie nie tylko wszelkiego rodzaju pro-
dukta i rękodzieła azjatyckie skupio-
ne, ale też swoje nawet z Europy spro-
wadzone, owoce przemysłu i manufak-
tur swych, na tém miejscu składają: a-
le nierząd i niedostatek policyi zagraża
zawsze kupczącym. Iakoż pożar w ro-

*Produkta.
Handel.*

ku 1778 zdarzony, pochłonał prawie wszystkie magazyny, a w nich niewyrachowane bogactwa.

7) Na Armenią. Pod tém nazwiskiem już była ona niegdyś za rządów Assyryczyków, Medów, Persów i Partów znana. Dotyka się na północ Georgii, dziś prowincyi ros., na południe ma Assyrią, czyli Kurdystan i Dyiarebek.

Podział. Armenia w wiekach dawnych miała swych własnych Królów, jest dziś podzielona między panowania perskie i tureckie. Ta część, która Turkóm hołduje, zowie się też Turkomaniją, i dzieli się na trzy rzędy Baszów: na Kars, Erzerom, i Wan.

Produkta. Kray lubo górzysty ma iednak równiny, i jest ieden z urodzajnych krajów Azyi, przykłada się wiele do iego pomyslności przemysł i pracowitość mieszkańca.

Wyspa Cypr. Do tych siedmiu prowincyy azyiatyckich, należy ieszcze wyspa Cypr, leżąca na morzu śródziemném, którą Turcy sobie zdobyli na Wenetach roku 1570. Obfituje w różnego rodzaju płody, i wydaie przedziwne wina, ma wielki dostatek iedwabia i bawełny.

A F R Y K A.

Afryka, s porządku zwykłego leografii, trzecia część świata, iestto obszerny półwysep, oblany morzem, suchym tylko lądem stykający się z Azyją od międzymorza Suez.

Ląd suchy Afryki rozciąga się od 1 aż 70 stopnia długości; i od 37 stopnia szerokości północney aż do 35 stopnia szerokości południowej. *Położenie ieog.*

Mniemają niektórzy, iż się rozciąga w dłuż na mil przeszło 1,000 a wszere na 800. Przyznają iey powierzchni ziemi mil kwadratowych 550,000, ludności do 90 milionów dusz. Strefa gorąca zalega kraiu tego śrzodek, stąd w wielu miejscach upał słońca iest nieznośny, i obfitość ziemi lub iey nieplodność iest w miarę położenia kraiów. W powszechności iednak ma Afryka produkta, które zwykle *Rozległość. Produkta.*

klimą gorące wydaie, i nie braknie iey na płodach ziemi, iakiemi są: różnego rodzaju zboża, co pod umiarkowaném powietrzem bogacą kraie. Ma owoce rzadkie, wino, cukier, kawę, bawełę, pieprz, indigo, gumy, korzenie wszelkie, drzewa kosztowne i t. d. Równie względem zwierząt, ma iedne domowe, tak iak w Europie, drugie drapieżne, dzikie, klimatowi ich własne: do ptaków należą strusie, bardzo kosztowne przez swe pierze. Obfituie w kruszce, iest podostatkiem miejscami złota, które zbierają.

Rzeki. Góry, Rzeki najsławniejsze w Afryce są: Nil, Niger, Senegal, Gambia. Bardzo wiele okolic zostaie bez wody. Góra Atlas iest iedna z nayglówniejszych w tey części świata.

*Wiadomość
icograficzna.* Afryka mało była znana wiekóm dawnym, części iey tylko północne i Etyopia były im wiadome. Teraz nawet pomimo starania i światło podróźnych, nie można powiedzieć, aby szrodek tey świata części był nam doskonale znaiomy. Nieprzebyte stepy dzikie i bez wody, gorącość słoń-

ca i barbarzyństwo, często z okrucieństwem mieszkańców połączone, czynić zawsze będzie te odkrycia trudnóm.

Za rodowitych mieszkań *Mieszkańcy.*
ców Afryki biorą się powszechnie: Murzyni (*nègres*), Koptowie czyli Egipcyanie, Breberowie, Kafrowie i Hotentoci. Między niemi mieszczą się narody różne, iedne iako zwycięzkie, drugie iako przybyłe i handlujące. Są Arabowie, Turcy i różni Europeyccykwie, tudzież Żydzi.

Doszła i tam wiara chrześcijańska, iednak przeważa mahometañska, a naywięcey, iak zwykle przy ciemności, panuje zabobon i bałwochwalstwo. Szczególniey w Nigrycyi, każde pokolenie ma swoje bóstwo, które pospolicie nazywamy Fetyszami (*Fétiche*), bożki czyli bałwany wystrugane i t. d.

Afryka graniczy na północ *Granice.*
z morzem śródziemnym; na zachód i południe z oceanem atlantyckim i morzem indyjskim; na wschód z morzem czerwonym i międzymorzem Suez.

Dawny i dzisiejszy podział ieogr.

U Greków powszechnie Afryka była Libią nazywana. Dzielili ją dawni Ieografowie na Egipt, Cyrenaikę, na kraj Troglodytów czyli Afrykę mniejszą, na kraj Garamantów, Numidyią, Maurytanią, Getujią, Libią i Etyiopią. Dziś powszechnie dzielimy Afrykę: 1) na północną, 2) środkową, i 3) południową, z wyspami iey przyległemi.

Do Afryki północney przyląca się: Egipt, Nubiia, król. Barka, tak mianowane rzeczypospol. Tunis, Algier i Tripolis, cesarstwo marokańskie i król. Fezzan.

Do Afryki środkowey, która zupełnie dotąd nie jest nam znana, należy Nigrycyia, Senegambiiia, albo kraj oblaany rzeką Senegal i Gambiā, Gwinea wyższa i różne nadbrzeża morskie, iakoto: przymorze zwane złote, przymorze Benina, przymorze zębów (*côte des dents etc.*).

Do Afryki południowey należą: Gwinea niższa, kraj Hotentotów, Kafireryia, i różne przymorza, t. i. Senna, Mozambik i Zangwebar, tudzież wyspy św. Heleny, Madagaskar, burbońskie i inne.

Rząd w powszechności w Afryce, nie może być przyrównany, do żadnego kształtu rządów, na pewney konstytucyi i zasadach praw osadzonych. Tam na nieszczęście człowieka panuje ciemność i gwałt.

E g i p t.

Leży między 51 i 56 stop. długości, a między 25 i 52 stop. szerokości północnej.

Położenie ieo-

graficzne.

Rozległość.

Granice.

Mieć może powierzchni swojej mil kwadratowych 8,000. Graniczy na południe z Nubią; na północ. z morzem śródziemnym; na wschód z morzem czerwonym i międzymorzem Suez; na zachód z Barbaryą i pustynią Barka. Ziemia ta w powszechności winna swą obfitość wylewom rzeki Nilu, który ją o zwykłej porze czasu tłuszczy i użyźnia.

Od najdawniejszych czasów dzielono Egipt, 1) na wyższy, zwany niegdyś Tebaidą; 2) na

Podział polityczny.

śrzedni, czyli przedtém Heptanomis, i 3) na niższy, albo u dawnych Delta. Ten podział trwa aż dotąd: i część niższa ciągnie się od morza aż do *Kairu* (*Caire*) miasta stołecznego kraju; odtąd zaczyna się śrzedni aż do miasta *Benesuef*; wyższy zaś zajmuje całą dawną *Tebaide*, która się na południe opiera o *Nubią*.

Ludność. Egipt, gdzie w czasach kiedyś kwitnących do 20,000 miast zamieszkałych rachowano, a ludność do niewierzenia wynoszono, dziś bezludney dziczyzny stawia nam obraz, tak, iż ledwie do 4,000,000 mieszkańców za dni naszych liczy.

Rząd. Egipcyanie dawni, tak sławni w dziejach, rządzeni byli przez własnych swych Królów, później różne przeszędłszy koleje odmian i rewolucy, zawoiowanymi nakoniec zostali od Turków roku 1517, i pod ich absolutnym rządem dopiero zostają, wystawieni na ustawiczne domowe i obce wojny.

Egipcyanie słynący w dzie- *Stopień o-*
 iach dawnych, przez mądrą swą *świecenia.*
 politykę i miłość nauk, zostają dziś
 w jak naywiększej ciemnocie.

Szcątki rodowitych miesz- *Mieszkańcy.*
 kańców dawnego Egiptu, po- *Religiia.*
 zostały się w dzisiejszych, tak zwanych
 Koptach, w samych niewolników za-
 mienionych: pierwszymi zaś mieszkań-
 cami kraju są: Turcy i Arabowie. Re-
 ligiia mahometańska jest tu pierwsza,
 są wszakże i chrześciani. Koptowie
 powszechnie wyznania greckiego, mają
 swego Patryiarchę, który mieszka
 w Kier.

Nie masz ziemi, któraby *Produkta.*
 płodniejszą była nad egipską: *Handel.*
 płodność ta iey, ma swój nadzwyczaj-
 ny początek, bo z wylewu rzeki Nilu,
 s czego obywatele dochodzą zwykle ob-
 fitości żniwa lub niedostatku: ieżeli do
 24 stóp woda wezbrała, urodzaju spo-
 dziewają się nadzwyczajnego; kiedy zaś
 tylko jest 16 lub 18 lub ieśli 24 stóp
 przechodzi, kraj głodem zagrożony by-
 wa: bo zatrzymaniem się długiém na
 gruntach wody, czas zasiewu mija. Wy-

lew takowy ma swoje peryodyczne pory w roku: w Czerwcu zaczyna w Egipcie wzrastać woda, w Wrześniu zaś przestaje wznosić się, tak, iż w Październiku zaczyna się siew a w Marcu następuje żniwo. Od Listopada, gdy w innych krajach zaczyna obumierać, tam się ożywia natura cała. Prócz zbioru zboż i legumin (co, do trzech razy w roku bywa) wyborne pastwiska tuczą stada i trzody bydła. Dla takieyto nadzwyczajney obfitości, Egipt, słusznie przedtém nazywali Rzymianie swoim szpichlerzem. Rodzi się nadto ryż, różnego rodzaju owoce, oliwa, trzcina cukrowa, len wielce sławny, nakoniec *Papyrus* roślina, co wiele łodyg wypuszcza, na dziewięć stóp wysokich: na listkach urobionych s kory tey rośliny, Egipcyanie mieli zwyczaj pisać.

Dla utrzymania stałej i powszechney obfitości, Egipcyanie wsławili się urobionemi kanałami, i różnemi wód spustami. Handel dawnych Egipcyan nie tylko był znaczny s produktów kraio wych, ale ieszcze z dostatków Indyi, s którą utrzymywali przez morze czerwone, połączone kanałem z morzem śródziemném. Dokonał był tego nadzwyczaj-

czaynego dzieła Ptolemeusz. Dziś tego kanału, co był 150 stóp szeroki i około 25 mil niemieckich długi, ledwie się ślady pozostały: bo przez odkrycie przyładku Dobrey Nadziei, handel ten indyjski upadł. Teraz miasto Alexandryia nad morzem śródziemném, jest jedno z handlownych.

Wielorakie dawne ruiny *Dawne ruiny i pamiątki.* i dotąd stojące pamiątki, dowodzą wielkość, potęgę i obszerność wiadomości egipskich. W Alexandryi dotąd widzieć kolos wystawiony Pompeiuszowi, stóp 114 wysoki. W średnim Egipcie znajdują się dotąd, owe cuda sztuki i przedsięwzięcia, piramidy. Naywyższa ma do 480 stóp wysokości, mierząc ją prostopadle. W wyższym Egipcie blisko Kous, dawniey Koptos, są ruiny dawnych Tebów, miasta, co bram sto rachowało. Tamże są ruiny labiryntu, gmachu ogromnego, co był pod ziemią kopany i w skale marmuru wykuty. Zawierał w sobie wiele budowy, którey Architektura składała się z niezmierney liczby zakrętów.

Francuzi pod dowództwem Generała Bonaparte, teraznieyszego Cesarza,

w roku 1798 opanowali byli Egipt, ale go w roku 1801 wrócili Turkóm.

Inne Państwa Afryki północney.

Granice. Lubo dawnieysi dawali imie Libii, całej Afryce; szczególniej jednak w tey części Afryki, do krajów ciągnących się na wschód od Egiptu aż do oceanu atlantyckiego na zachód, były przedtém: Libiia, Numidya i Maurytania, gdzie niegdyś pamiętna w dziejach potęgą i upadkiem rzeczpospolita kartagińska miała swe położenie.

Dziś tę niezmierną przestrzeń ziemi zajmuie państwo marokańskie, Algier, Tunis i Tripolis, z niektórymi mniejszemi krajami, które wszystkie prawie dzikie, dają smutny nam przykład, iak ciemnota i anarchiia, nie przyiąwszy pewney cywilizacyi, najsławniejsze kraje zamienia w dzicz i barbarzyństwo.

Barbaryia. Dawnieysi rodacy tych niektórych okolic nazywali się Bereberowie: od nich podobno nazwano

ten kraj Barbaryją. Nazwisko odpowiadające rzeczy w dzisiejszym znaczeniu, gdzie gwałt i zabobon panuje zgrainiewolników; gdzie handel w ręku żydostwa, które na pierwsze hasło rozbójnicze staje się łupem przemocy, tak, iż o tych krajach ludności, iako też o produktach i handlu nic wyraźnego wiedzieć nie można.

M a r o k k o .

Państwo marokańskie czyli *Granice.*
cesarstwo, położone nad śród- *Rząd.*
ziemnym morzem i oceanem atlantyckim, mieści w sobie królestwa Fezu i Marokko. Cesarz jest absolutnym panem.

Grunt lubo nie dobrze uprawiany, powszechnie bywa obfity w zboże, wino, owoce, bawełnę, pastwiska i t. d. Handel cesarstwa marokańskiego zasadza się szczególnie na sprzedaży skór, chustek haftowanych, kobierców, piór strusich, rodzeńków, guma-

my arabskiej i t. d. *Marokko* miasto stołeczne. Religia mahomet. panująca. Królestwo Fezu hołduje Cesarzowi marokańskiemu.

Algier, Tunis i Tripolis.

Położenie. Państwa Algier, Tunis i Tripolis położone nad śródziemnym morzem, czynią pewny gatunek rzeczypospolitych, których naczelnik nazywa się Dey. Te maierane rzeczypospolite, zostają pod obroną Sultana tureckiego, któremu haracz płacą, i utrzymują się nayszczególniej z rozbojów morskich, a byt swój polityczny winne są wzajemney zazdrości kupujących państw europejskich.

Algier, niegdyś Cesarea, miasto stołeczne dzisiejszey rzeczypospolitey, leżącej tam, gdzie niegdyś część Maurytanii, w starożytności nazywano cesaryską, i gdzie była dawniej Numidya. Ma bardzo dobry port nad morzem śródziemnym. Grunta ku północy bardzo urodzajne w zboże.

Tunis, nad morzem szródzie- *Tunis.*
mnem, blisko ruin dawney Karta-
giny, stolica tunetańskiej rzeczypospo-
litey, na tém miejscu założoney, gdzie
niegdyś była Afryka właściwa.

Tripolis nad morzem szród- *Tripolis.*
ziemném, stolica trzeciej dziś
w Afryce rzeczypospolitey, w kraiu da-
wniey Libią zwanym.

Biledulgeryd.

Biledulgeryd leży na miey- *Położenie.*
scu dawney Getulii. Dzisiey-
sze otrzymał ten kraj nazwisko z wie-
łości daktyłów, które obficie wydaie.
Jest w części pod panowaniem Cesarza
marokańskiego, w części należy do rze-
czypospolitych algierskiej i tunetań-
skiej. Kraj pusty, grunta powszechnie
ma nieplodne, a mieszkańcy bawią się
samém tylko polowaniem strusiów. Je-
dna okolica tego kraiu nazwana Sus,
położona nad morzem atlantyckim, wy-
daie trzeinę cukrową.

B a r k a.

Położenie. Kray do północney Afryki należący, nad śródziemnym morzem prawie same dzikie zawiera stepy, przez Arabów zamieszkane, w części korsarzóm Tripolis hołdujące.

A f r y k a ś r z o d k o w a.

Położenie Aż dotąd dla swey dziko-
ieograf. ści, co do kraiu i iego mie-
Granice. szkańca, nie iest doskonale znana. Położona nad samym równikiem od 1 do 75 stopnia szerokości północney, iest pod strefą gorącą, i nieznośnego doznaie upału. Graniczy na północ z Barbaryją i kraiami Egiptu; na zachód oblana oceanem atlantyckim; na południe ma Afrykę południową; na wschód dotyka w części morza czerwonego i oceanu indyjskiego.

W téy szczególnie części *Mieszkańcy.*
jest ród Murzynów różnego
plemienia, i Maurów ku północy
mieszkających. Zyiąc w ciemnocie bez
prawideł pewnych cywilizacyi i religii;
mało lubiąc pracy i nie znaiąc przemy-
słu, są jeszcze prawie w dzieciństwie ro-
dzaju ludzkiego.

Nie odmówiła temu kraio- *Produkta.*
wi natura swych darów, nie- *Handel.*
dostatek tylko miejscami wody, i wie-
łość drapieżnych i srogich zwierząt,
jest jego nieszczęściem. Ziemia spra-
wiona rodzi zboże i kosztowne owoce.
Obfituje kray w bawełnę, indigo, ko-
rzenie i t. d., ma oraz wiele złota. Ale
te dostatki ich nie bogacą; obcym tylko
a szczególnie Europejczyków stają się
zdobyczą: są, którzy nie kontenci s tylu
zysków z jch ziemi zebranych, ieszcze
na hańbę człowieka i wieku, z ludzi
handel w tey nieszczęśliwey krainie zro-
bili. Wszystkie państwa europeyskie,
które swe kolonie mają, tam na iarmar-
kach zakupuia, lub sekretnie wykradaia
Murzynów wszelkicy płci i wieku;
a okutych w więzach pod obce uwożą
klima, na twarde i ciężkie prace, nie

dawszy im nawet tych wygod, iakie ro-
boczego bydła stada otrzymują.

*Podział
kraiu.*

Kraie tam dotąd znane, ze
swoim podziałem politycznym
są następujące :

1) S a h a r a.

Sahara graniczy na północ s kraiem
Biledulgeryd; na zachód z morzém atlan-
tyckim; na południe z Gwineą i Ni-
grycyą; na wschód z Nubią i Egi-
ptem.

Sahara nazywała się niegdyś kraiem
Garamantów, dzisieysze nazwisko otrzy-
mała dla swej nieludności; bo w języ-
ku arabskim słowo sahara oznacza pu-
stynią. Jakoż kray ten mniej iest za-
mieszkaný iak Biledulgeryd. Powietrze
sam ogień wyziewa, tak, iż prawie wszy-
sko z gorąca się psuie. Mieszkaia w tym
kraiu rodacy i Arabowie, są cery zago-
rzały.

Lemta, część jedna tego kraiu prawie
zupelnie pusta i dzika. Stąd wyszli owi
Almorawidowie, którzy panowanie swo-
ie założyli w Marokku, i opanowali by-
li na końcu iedenastego wieku Hiszpa-

nią. Mieszkańcy dzisiejsi tutaj są nie-
ludscy i okrutni.

Znajduie się tam wielka liczba lwów,
tygrysów, lampartów i strusiów.

2) N u b i i a.

Nubiiia graniczy na północ z Egiptem
na zachód ze Saharą i Nigrycyją; na po-
łudnie z Abissynią; na wschód z mo-
rzem czerwoném.

Zawiera w sobie królestwa: Dunga-
la i Sennar. Gorącość powietrza jest
prawie do niewytrzymania; grunta nie
są urodzayne iak w bliskości do Nilu,
co przez ten kray od południa na północ
pływie.

Nubiyczycy sę cery bardzo zago-
rzały; mężczyzni prawie chodzą nago:
kupczą z Egipcyanami.

Sennar miasto stołeczne tegoż kró-
lestwa i całej Nubii. Król *Dungali* jest
hołdownikiem króla *Sennaru*.

3) G w i n e a.

Gwinea graniczy na północ ze Saharą;
na zachód z oceanem atlantyckim; na

południe s Kongo; na wschód z Nigrycją.

Rodzi ryż, trzoinę cukrową, pieprz, ma bawełnę, słoniową kość, piasek złoty i t. d. Klima tu bardzo gorące. Mieszkańcy są czaroi i prawie nago chodzą; zaprzedaia Europczykom wiele niewolników, których swoim sąsiadóm wykradaia, i do nich często przyłączaią swe żony i dzieci. Religii są pogańskiey.

Część północna często bywa zwana Senegal, s przyczyny, iż ią obléwa rzeka tego nazwiska: ma swoich Królów. Europeczykowie maią tu wiele osad. św. Ludwik, Podor i Galam, twierdze, należały do Francyi i były przyłączone do wyspy Gorei.

Część południowa składa się z wielu państw, które nie są dotąd znane. W Malagetta Anglicy maią osady nad brzeżami Sierra Leona; K r y s t y i a n s b u r g forteca należała do Duńczyków; N a s s a u do Hollendrów; Przylądek Kors do Anglików; wyspa Xięcia i świętego Tomasza do Portugalczyków.

4) K o n g o.

Kongo graniczy na północ z Gwineą; na zachód z oceanem atlantyckim; na południe z Mataman; na wschód z Nigrycją.

Kongo czasem bywa zwane niższą Gwineą: zawiera w sobie królestwa: Loango, Kakongo, Angola i kray Benguela.

Gorącość tu niezmierna; grunt piaszczysty i wypalony. W wielu miejscach rodzi się pszenica turecka, trzcina cukrowa i daktyle. Znajdują się w wielkiem mnożwie słonie, lwy, tygrysy i lamparty. Mieszkańcy są czarni i prawie nago chodzą.

Królestwo Angola hołdowało Portugalczyków, którzy Króla tu panującego w swojej trzymali podległości. Mieli stąd pieprz i niewolników. Kray Benguela należał też do Portugalczyków.

5) N i g r y c y j a.

Nigrycja graniczy na północ ze Saharą; na zachód z Gwineą i Kongo; na południe z Mataman; na wschód s po-

Królestwo Adel, náyznacznieysze, leży na południe ciąsniny Babalmandab. Handel prowadzi wielki ze złotego piasku, kości słoniowej, i towarami z Arabii i Indyi wziętymi.

g) Pobrzeże Zangwebar.

Pobrzeże Zangwebar liczy w sobie kilka królestw, iakiemi są: Melinda, Mombazar i in. Portugalczycy byli panami wszystkich udzielnych Xiążąt tego pobrzeża.

Klima tu bardzo gorące, wydaie zboże, przystarcza wiele złota i kości słoniowej. Mieszkańcy są czarni: iedni wyznaią religią mahometanską, drudzy w pogaństwie pogrążeni. Są też chrześciani, ale ci ostatni swój obrządek zachowuią w osadach tylko portugalskich.

Wyspa Mozambik, obfita w pomerańcze, cytryny i inne owoce, należała do Portugalczyków. Ma port bardzo dobry. Okręty Portugalczyków płynące do Azji, lub powracające z niey, tam się w żywność opatrywały.

10) A b e x:

Pobrzeże Abex, nad morzem czerwonym rozciągające się aż do ciałniny Babalmandab, stąd jest tu wspomnienia godne, iż w Jeografiach dawnych, nazywało się ono osadą starożytnych Troglodytów.

A f r y k a p o ł u d n i o w a.

Ta część ostatnia Afryki, *Położenie ieograf.* leżąca pod samym równikiem, między 1 i 35 stopniem szerokości południowej, podlega upałom nieznosnym słońca:

Graniczy ku północy z A- *Granice.* fryką środkową, a na wschód, zachód i południe oblana morzem indyjskim i oceanem atlantyckim.

Położenie fizyczne tego kra- *Góry. Rzeki.* in jest różne, a stąd i ziemi rodzaj niejednakowy. Są żyzne doliny i niepłodne stepy. Przerzynają go góry, na-

zwane przez Ptolemeusza górami księżycą (*montes lunae*), s których, podług niektórych Geografów, wytryska źródło Nilu. Rzeki sławniejsze: Zair, Koanza, św. ducha i t. d.

Produkta. W kraiu tak powszechnie dzikim, gdzie rólництва i przemysłu mieszkańcy nie znają, są tylko płody, które samo klima wydaie, albo gdzie Europejczyków doszła praca. Rodzi się tu zboże, owoce różne, wino, kosztowne drzewa, len bardzo w handlu zyskowny i t. d. Między zwierzętami, są słoniów stada, których kość jest wielkim artykułem handlu: ale za to niezliczona moc różnych besty srogich, kray ten czynią niebezpiecznym. Co do kruszców, znayduie się sól, złoto, i inne kosztowne miny, których szacunku nie znają, ani ie wyrobić umieją mieszkańcy.

Handel. Handel cały, można mówić, jest w ręku Europejczyków, którzy temu ciemnemu ludowi, iak swoim niewolnikom, rozkazują.

Mieszkańcy. Do mieszkańców rodowi-

tych należą: Murzyni, Kafrowie i Hottentoci, ludy dzikie; Europejczycy różney religii tylko dla handlu tam zamieszkali. Są Żydzi, Turcy i Arabowie.

Ludność niewiadoma: ma-
ła zawsze w miarę rozległo-
ści kraiu. Religiją mają zabobonna i są bałwochwalcami, czczą wystrugane bałwany za swe bożki, i one przy sobie noszą.

Cześć ta Afryki dzieli się *Podział polit.*
pospolicie na kraie następujące:

1, M a t a m a n.

Mataman graniczy na północ s Kongo i Nigrycją; na zachód z oceanem atlantyckim; na południe s Kafreryją; na wschód z Monomotapą.

Zawiera w sobie kraie zwane Abutua i Mazumb Akalunga. Te kraie bardzo mało są znane, a przeto nie mogą być dostatecznie opisane. To tylko wiadomo, iż lud, który je zamieszkał, w dzikim żywie stanie i jest pod rządem swych despotów.

2, M o n o m o t a p a.

Monomotapa graniczy na północ z Nigrycją; na zachód z Mataman; na po-

łudnie s Kafreryią; na wschód s pobrze-
żem Zangwebar.

Grunta tu powszechnie urodzayne.
Mieszkańcy są czarni, i żyją w grubém
pogaństwie. Jednowładzca, ponieważ
u nich za bóstwo iakieś bywa uważa-
ny; a zatém nigdy inaczey do niego
nie przemawiaią, tylko klęcząc.

5, K a f r e r y i a.

Kafreryia graniczy na północ z Ma-
taman i Monomotapą; przyładek Do-
brey Nadziei kończy iey rozległość na
południe; na zachód oblewa ją ocean
atlantycki, a na wschód ocean indyjski.

Kafreryia zawiera w sobie kray Ka-
frów i kray Hotentotów. Grunta w po-
wszechności urodzayne, szczególniey do-
liny obficie wydaiają wszelkiego płodu
rośliny. Góry okryte są lasami, w któ-
rych znajdują się lwy, tygrysy, hie-
ny, słonie i t. d.

Kray Kafrow znacznego miasta za-
dnego nie ma. Mieszkańcy żyją w po-
gaństwie, i podlegli są Królóm. Męż-
czyzni pędzą na pasze wielkie stada wo-
łów i owiec, do niewiast należą pra-
ce rólnicze. Kafrowie ćwiczą się w ło-
wach, i bardzo są zręczni wyrabiać

włócznią, a w czasie wojny zażywaią puklerza ubitego ze skóry bydłecy.

Hotentoci, wiaawszy tych, którzy na gruncie osad hollenderskich zamieszka-
li, składaia lud wolny, który nad wszyst-
ko przekłada swą niepodległość. Cery
bardzo zagorzały, włosy maia podo-
bne do wełny, bardzo krótkie i kę-
dzierzawe, a czarne iak heban. Nay-
mnieyszey nie maia wiadomości o ról-
nictwie: za powszechny pokarm służy
mleko od ich krów i owiec: a straż
trząd zajmuie całą ich troskliwość. Zy-
ia w pogaństwie bardzo grubém.

Przylądek Dobrey Nadziei, stolica
położona przy tegoż nazwiska przyląd-
ku, iest miasto wielkie i dobrze wzmo-
cnione. Wszystkie okręty europeyskie,
które płyną do Azyi lub z niey po-
wracaią, zapłaciwszy podatek stanowi-
ska wolnego, mogą się w tém mieście
w żywność, iakiey potrzebuią, opatrzyć.

Hollendrzy, aby w tym kraju ugrun-
tować się mogli, kupili w roku 1650 pół
mili kwadratowey gruntu, od iednego
Hotentota, i wybudowali tu twierdzę.
S czasem wystawili miasto wielkie, i
iuz na mil czterdzieści w kray się wci-
snęli.

W bliskości miasta założono winnicę, które bardzo dobre rodzą wino, nazwane winem przyładkowym.

Wyspy Afrykańskie.

Wyspy afrykańskie, są iedne położone na oceanie indyjskim; drugie na oceanie atlantyckim.

1, Wyspy na Oceanie Indyjskim.

1, Sokotora. Ta wyspa położona na południe przyładka Guardafui, ciągnie się wdłuż na 12 mil, a wszerz na 5: ma dwa bardzo dobre porty. Rodzi zboża. Mieszkańcy są Arabowie, zostający pod rządem swego Króla.

2, Komory. Tych wysp pięć się liczy. Nayznaczniejsza nazywa się wielka Komor, albo Anżuan. Wszystkie rodzą zboża. Mieszkańcy wyznania mahometańskiego, mają swego Króla.

5, Madagaskar. Wyspa ta rozciąga się na mil 170 wdłuż, a na mil 50 wszerz. Klima bardzo ma gorące. Położenie iey czyni odmiany przyjemne z gór,

lasów, dolin, równin i łąk. Góry zamykają w sobie kopalnie srebra i t. d.; lasy obfitują w kosztowne drzewa, a doliny wydaia zboża, ryż, trzcinę cukrową. Mieszkańcy są Arabowie pomieszani z Afrykanami.

Wyspa Madagaskar dzieli się na wiele państw, które nie są wszystkie znane. Europejczycy nie założyc tam swych osad trwałych aż dotąd nie mogą.

4, Wyspy: Seszel, Rodrigo, wyspa Francuzka i wyspa Ziednoczenia, należały do Francyi. Składały dwa departamenta. Powszechnie obfitują w ryż i daktyle. Wyspa Francuzka rodzi kawę, trzcinę cukrową, tabakę i t. d. Wyspa Ziednoczenia czyli Rennii, dawniej wyspa Bourbon, ma w sobie wulkan, nieustannie kurzący się i wyrzucający ogień.

2, Wyspy na Oceanie Atlantyckim.

1, Madera. Ta wyspa leży na zachód Barbaryi. Ma mil 12 wdłuż, a 10 wszere. Wydaie zboża i wina wyborne. Należała do Portugalii.

2, Kanaryjskie wyspy. Zwano je niegdyś wyspy szczęśliwe. Liczy się ich

ośm. Najznaczniejsze są: Kanaryia, Teneryfa i Palma. Przewyborne rodzą wina i owoce delikatne. Należały do Hiszpanii.

Na Teneryfie iest sławna góra wulkaniczna nazwana Pik, mająca 1900 sążni wysokości.

3, Wyspy Przylądku Zielonego, małe są rozległości: wiele z nich mają tylko skały dzikie i niezamieszkane. Niektóre są urodzajne: wydają wino, bawełnę, marzanę czyli retę (korzeń do farby czerwonej). Mieszkańcy są rodowici Afrykanie i Europeyzykowie. Należały do Portugalii. Wyspa ś. Jakóba iest z nich najznaczniejsza.

4, Wyspa Wniebowstąpienia. Jest dzika i niezamieszkała, ale ma port dobry.

5, Wyspa ś. Heleny. Obfituje w pszenicę turecką, figi, różénki, pomarańcze, bydło i t. d. Należy Anglików.

6, Wyspy Asory. Liczy się ich dziewięć, sławniejsze z nich są: Tercera i ś. Michał. Wszystkie wydają zboża, wina i owoce: były pod panowaniem Portugalczyków.

A M E R Y K A.

Ameryka, albo świat nowy, *Odkrycie.* jest czwartą częścią świata znanego i ze wszystkich największą. Krzysztof Kolumb Genuńczyk, syn gęplownika wełny, odkrył pierwszy Amerykę w roku 1492. Nosi dzisiejsze imię od Ameryka Wespucyusza, kupca florenckiego, który tam r. 1497 dopłynął i przywłaszczył sobie wynalezienie pierwsze lądu. A tak wydał sławę Kolumbowi, na którą był sobie zasłużył. O Ameryce pewnego nawet wyobrażenia dawni nie mieli.

Obeymując najznaczniey- *Położenie ieo-*
szą część półokręgu kuli na- *graficzne.*
szej na zachód, leży między 250 i 550
stopniem długości, a między 69 ste-
pniem szerokości północney, i 56 sto-
pniem szerokości południowej.

Ten ogrom przestrzeni, *Granice.*
lubo naokoło, iak iuż dziś doświadczo-

no, oblany jest oceanem, stémwszy-
stkiem można względem granic powie-
dzieć, iż na północ odgranicza się od
krajów pod biegunem arktycznym cia-
śniną nazwaną Hudson, od żeglarza an-
gielskiego, który ją był w roku 1602
odkrył; na zachód oddziela się od świa-
ta dawnego, morzem, czyli oceanem
spokoynym: a ciążniną Magelan, tak
nazwaną od żeglarza portugalskie-
go, który ją był r. 1520 odkrył, od
krajów pod biegunem antarktycznym;
wreszcie na wschód od naszego lądu
przedziela się oceanem.

Położenie. Leży ze swego położenia
Ameryka pod trzema strefa-
mi, gorącą i dwiema umiarkowanemi, a
więc różnego doznaie klimatu. We śród-
ku panuje upał, gdy na obudwóch koń-
cach przemaga zimno; w reszcie kra-
iu, powietrze jest przyjemne i ziemia
we wszystko obfitująca.

Góry. Rzeki. Najsławniejsze góry w A-
meryce są: Kordyliery zwane albo An-
dy, największe góry w świecie (*), któ-

(*) Najwyższa góra Szymboraso ma od płaszczyzny
morza rachując 19,502 stóp paryskich wysokości.

rych wierzchołki zawsze są okryte śniegiem. Rzeki: świętego Wawrzyńca i Missyssypi, oblewające Amerykę północną, a Amazonka i Plata, Amerykę południową.

Ze Ameryka jest nayrozleglejszą częścią świata, doświadczenie uczy: wymiar atoli ieometryczny iey powierzchni nie jest dobrze znany: stąd względem iey obszerności różne są zdania. Jedni Ieografowie mil 572,110 naczaczą, drudzy do mil 800,000 wynoszą.

Taż niewiadomość równie się rozciąga i co do ludności. Są niektórzy, co mniej lub więcey nad 100 milionów dusz rachują.

Naywiększa i naylepsza część Ameryki jest pod panowaniem Europeczyków, reszta należy do rodowitych Amerykanów. Pięć liczą gatunków mieszkańców w Ameryce, to jest: są Amerykanie prawdziwi, zwani inaczej Indyjanami; Europeczykowie z urodzenia; Kreolowie, którzy mają oycę Europeczyka, a matkę Amerykankę;

albo oycą Amerykanina, a matkę Europejkę; Murzyni przywiezieni z Afryki na łódź nową; Mulatowie, którzy oycą mieli cery białe, a matkę Murzynkę: lub oycą Murzyna, a matkę cery białe.

Stan cywilizacyi. Największą część Amerykanów rodowitych jest jeszcze ludem dzikim: wolność u nich namiętnością panującą: bawią się samemi tylko łowami i wojną: rolnictwo zaś, które małoczą im jest znane, należy do białychgłówn.

Podział. Sama natura przez międzymorze Panama podzieliła na wielkie dwie części Amerykę, t. i. na północną i południową. A że wyspy, które ją otaczają, na jednym i drugim oceanie ledwie są zliczone, przeto one mogą do rzędu trzeciego jej podziału należeć.

Ameryka część Indyj zachodnią nazwana. Nieprzyzwoicie, zwykle jednak, a mianowicie w handlu, nazwano Amerykę Indyją zachodnią: początek tego poszedł od marynarzów portugalskich, którzy

odkrywszy Brezylia, ile razy s czasem żeglowali po oceanie na wschód i zachód, prawdziwą Indyę nazywali wschodnią, Amerykę zaś zachodnią.

I. Ameryka północna.

1, Nowa Brytania.

Nowa Brytania graniczy *Granice.* na północ z morzem lodowatém; na zachód s pobrzeżem zachodnio-północném; na południe s Kanadą i odnogą s. Wawrzyńca; na wschód z oceanem atlantyckim.

Nowa Brytania dzieli się *Podział.* na trzy części, to jest: na pobrzeże zatoki morskiej Baffinu, odnogi Hudson i Labrador. Zatoki te morskie wzięły swe nazwisko od żeglarzy angielskich, którzy ie odkryli.

Nowa Brytania należy do Anglii, która tam pewne założyła osady swoje, wszyscy atoli drudzy mieszkańcy, są Amerykanie dzicy.

Ziemia tego kraiu w powszechności płonna, ma w sobie wiele gór, które są wiecznemi okryte śniegami. Pobrzeża dostarczają krowy morskie i stokfisz.

2, K a n a d a.

Granice. Kanada graniczy na północ z nową Brytanią; na zachód z pobrzeżem północno-zachodowém; na południe z Luizyjaną i ze zjednoczonymi stanami Ameryki; na wschód z nową Szkocyą i odnogą ś. Wawrzyńca. Niemal tak obszerna jak Europa.

*Rząd. Po-
dział.* Kanada przedtém należała do Francyi, dziś ją Anglicy zdobyli. Dzieli się na wyższą Kanadę i niższą. Klimat ma bardzo zimny, grunty jednak są urodzajne: wydają zboża, owoce, tabakę, chmiel i t. d. Zawierają miny srebra, żelaza i ołowiu.

Mieszkańcy. *Kwobek* miasto stołeczne niższej Kanady, jest dość znaczne, położone nad rzeką ś. Wawrzyńca. Mieszkańcy, niższej Kanady są w części Francuzi, Angielczyey i Amerykanie wyznania chrześcijańskie-

go; wyższy zaś Kanady, Amerykanie dzicy, nazwani Huronowie, Eskimowie i t. d. żyjący z łowów.

5, Nowa Szkocya.

Nowa Szkocya graniczy na *Granice.* południe s Kanadą i stanami Ameryki. Należała do Francyi, teraz zaś przez Anglików zaięta. Klima tu bardzo zimne i po większey części grunta płonne.

Nowa Szkocya dziś się dzie- *Podział.* li na dwie części, toiest na nowy Brunświk i nową Szkocyją. Nowy Brunświk nie iest dotąd zamieszka- ny. Nowa Szkocya, której stolica *Halifax*, zaczyna się cywilizować i kwi- tnać.

4, Pobrzeże Północno-Zachodnie.

Pobrzeże północno-zachodnie *Granice.* graniczy na północ z morzem lodowatém; na zachód s témże samém morzem; na południe z nowym Meksykiem; na wschód z Luizyjaną, Kanadą i nową Brytanią.

Mieszkańcy. Te brzegi, które więcej niż na 600 mil się rozciągają wzdłuż, nie były znane przed podróżą Kooka. Klima i grunta są tam bardzo odmienne, s przyczyny obszerney przestrzeni, którą obeymują. W niektórych częściach bezludne, w niektórych zamieszkaane przez dzikich Amerykanów, którzy s polowania i połowu ryb żyją; odziewają się oni skórą zwierząt i w grubém zostają pogaństwie.

5, Stany Ziednoczone.

Granice. Stany Ziednoczone Ameryki, graniczą na północ s Kanadą; na zachód z rzeką Missyssypi, co ie oddziela od Luizyiany; na południe s Florydą; na wschód z oceanem atlantyckim. Od czasu niedawnego nabywszy od Francuzów Luizyianę, przechodzą na zachód Missyssypi i rozciągają granicę swą aż do dzikich ludów amerykańskich.

*Początek
rzeczyposp,
amerykań-
skiej.*

Stany Ziednoczone, były początkowo, iako kolonie angielskie, które w wieku siedm-nastym sadowiły się w Ame-

ryce, przez czas długi Anglii, swoiey oyczyźnie posłuszne; sprzykrzywszy atoli sobie wielorakie uciemiężenia, od rządu angielskiego doświadczane, zrzucić postanowiły iarzmo, i wzięły się do oręza na obronę swey wolności. Po kilkoletniey wojnie, która się w roku 1785 skończyła, Angliia uznała ie za niepodległe, dozwołiwszy, aby składały rzeczpospolitą federacyyną pod nazwiskiem Stanów Ziednoczonych.

Kray tych Stanów Ziednoczonych jest podzielony na szesnastć innych stanów; iako to: nowy Hampshire, którego stolica *Portsmut*; Vermont, stolica *Windsor*; Massachusettsbay, stolica *Boston*; Rhode-Island, stolica *Newport*; Konnektikut, stolica *Hartford*; nowy Jork, stolica *Nowy Jork*; nowy Jersey, stolica *Trenton*; Pensylwania, stolica *Filadelfia*; Delaware, stolica *Dower*; Maryland, gdzie *Washington* miasto federacyyne; Wirginia, gdzie stolica *Ryszmond*; Karolina północna, gdzie stolica *Raleigh*; Karolina południowa, gdzie stolica *Kolumbia*; Georgia, stolica *Louisville*; Ken- *Podział polt.*

tuckey, stolica Frankfort; Tenese, stolica Knoxville.

Kray Ohii i Missyssiipi należy do wspólnorządów Stanów Ziednoczonych, które wtenczas dopiero, gdy się ich ludność zwiększy nad terażnieyszą, składać będą nowe stany, zostawszy przypuszczonemi do konfederacyi Stanów Ziednoczonych.

Rząd. Każdy z wymienionych Stanów, składa rzeczpospolitą szczególną, której rząd jest mniej lub więcej gminowładny; ale szesnaście stanów połączonych, czynią rzeczpospolitą federacyyną, do której konstytucya, nazwana powszechną Stanów Ziednoczonych, ustanowiona została w roku 1789. Z niej najwyższa moc prawodawcza, stanowi się przez kongres ieneralny, który jest ustanowiony w mieście federacyyném Washington, i który się składa s senatu i z izby Reprezentantów. Izba Reprezentantów składa się s członków, co dwa lata wybieranych przez lud różnych stanów, które obierają sobie Prezydenta. Senat składa się z dwóch Senatorów każdego stanu. Wiceprezydent Stanów Ziednoczonych, jest Pre-

zydentem senatu. Każdy projekt do prawa, na który zaszła zgoda w izbie Reprezentantów i senatu, nim moc prawa uzyska, bywa prezentowany Prezydentowi Stanów Zjednoczonych: który, jeżeli go potwierdzi, podpisze; lecz jeżeli nie potwierdza, odsyła ze swemi zarzutami do izby, w której wziął swój początek.

Moc wykonawcza przywiązana do Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki, który swój urząd sprawuje przez lat cztery: jest oraz najwyższym naczelnikiem siły zbrojnej narodowej na morzu i lądzie, równie iak i milicyi różnych stanów.

Moc sadownicza Stanów Zjednoczonych zawiera się w najwyższym trybunale, i pomniejszych sądach, które kongres może czasami utworzyć i postanowić.

Zadnemu z oddzielnych stanów nie wolno, bez dozwolenia kongresu, wchodzić w jakie związki, zawierać traktaaty, lub sprzymierzać się konfederacją.

Stany Zjednoczone zaszczytu szlachectwa nikomu nie nadają: i kotołwiek urząd iaki sprawuje, bez dozwolenia kongresu przyjąć nie powinien żadnych

darów, ani tytułów iakiego bądź rodzaju, od Królów i Xiążąt lub stanów narodu obcego. Handel Murzynów jest zakazany przez kongres wszystkim stanóm.

Religiia. Wszystkie religiie mają zabezpieczoną wolność wyznawania swych obrządków. Religiia przecię kalwińska jest narodową w Stanach Ziednoczonych.

Mieszkańcy. Mieszkańcy Stanów Ziednoczonych składają się z Angielczyków, i innych, z nimi połączonych Europeyczyków, tudzież z Amerykanów ucywilizowanych.

Klima. W kraiu tak rozległym klima jest różne: ale grunta powszechnie są urodzayne: wydają pszenicę, żyto, ięczmień, ryż, len, bawełnę, tabakę i t. d.: są kopalnie żelaza, miedzi, ołowiu, cyny, soli i węgla: są także łomy marmurów, prostych kamieni, i źródła wód mineralnych. Iescze się znajduje wiele lasów dębowych, orzechowych, kasztanowych, sośniny, świerków, cedrów i cyprysów.

Kray Stanów Ziednoczonych *Rozległość*
ma 1250 mil angielskich *kraiu.*
wdłuż, i 1040 wszerz: co czyni prze-
szło miliion mil angielsk. kwadrat, to-
jest ma rzeczpos. mieć w swej po-
wierzchni 640 miliionów morgów, grun-
tów: s tych część naywiększa zdalna
do rólництва: i iuż przeszło 13 miliio-
nów morgów jest dobytych.

Wielu pisarzy mniema, iż *Ludność*
ludność Stanów Ziednoczonych
podwaja się w lat dwadzieścia: ale do-
świadczenie uczy przez różne policze-
nia mieszkańców, iż są stany, gdzie
ludność wedwóynasób wzrasta przez lat
piętnaście: i iuż dziś rachuje się mie-
szkańców w Stanach Ziedn. Ameryki
6,000,000, które ledwie 5,000,000 do-
chodziły pod czas panowania Angielczy-
ków nad niemi.

Wartość produktów zie- *Produkta.*
mnych, podniosła się podług *Handel.*
ostatniey rachuby, od 6 do 42 miliio-
nów talerów; a wywóz onych przez
handel, tak krajowych, jako i obcych,
wynosi do 55 miliionów talerów. Do
tey ludności i dostatków produktów nie

liczy się jeszcze Luizyiana, prowincya od Francuzów nabyta, której wywóz mniej lub więcej niż do 2 milionów talerów wyrachowano.

Siła zbrojna.

Siła zbrojna Stanów Zjednoczonych jest bardzo mała, względem regularnego żołnierza i floty morskiej. Rząd tu osadzony jest na prawidłach pokoju i umiarkowania. Atoli mają milicyą bardzo liczną. Każdy obywatel od lat szesnastu wieku swego aż do lat sześciudziesiąt, jest na liście zaciągu, tak, iż w przypadku zbliżonego niebezpieczeństwa, wszyscy pod broń stanąć i do obozu ciągnąć powinni: a w takim razie milicya składa wojsko od siedmiu kroć sta tysięcy zbrojnych, aż do 900,000.

Podatki.

Podatki w Stanach Zjednoczonych z dwóch źródeł wypływają: iedne, stanowi rząd powszechny kongresu; drugie, rządy oddzielne stanów szczególnych uchwalają. Ale aż dotąd z jedney i drugiey władzy ustanowionych podatków ciężar czuć się nie daie.

W państwie tak rozległym, *Obyczaje.*
iaki jest Stanów Zjednoczo-
nych, iednakowości obyczajów w jego
mieszkańcach znaleźć nie można: ied-
nakże, mimo tolerancyją co do religii;
mimo różność klimatów; mimo odmian
w rządach szczególnych, i rozmaitość
rodów mieszkańców, są w powszechno-
ści skromnie żyjący, rządni, przemysłni
i ożywieni duchem publicznym.

6, L u i z y i a n a.

Luizyiana graniczy na pół- *Granice.*
noc s Kanadą; na zachód z no-
wym Meksykiem; na południe z odno-
gą meksykańską; na wschód z rzeką
Missyssypi.

Luizyiana oddana została przez Hisz-
panią Francyi roku 1801, a w roku 1803
rzeczpospolita francuzka ustąpiła tey o-
sady Stanóm Zjednoczonym: Luizyiana
więc jest dziś częścią, należącą do ca-
łości konfederacyi amerykańskiej, i
składać ma stan iey siedmnasty, wten-
czas, gdy przepisanej dójdzie ludności,
aby Senatorów i Reprezentantów na
kongres posyłać mogła. Iakoż iuż mo-
cą prawodawczą podzielona jest na trzy

provincyje: 1) Orleanu; 2) Missyssypi; 3) Luizyiany.

Luizyiana ma powietrze miłe i zdrowe, ziemia w powszechności urodzajna. Główna rzeka zowie się Missyssypi. Rodzi się tu zboże, ryż, bawełna i t. d. Obfituje w piękne drzewa: iest oraz tam nieiakiś rodzaj cedru, sktorego wypływa pewna gumma, wdzięcznego zapachu.

Nowy Orlean miasto stołeczne Luizyiany dawney, czyli dzisieyszey prowincyi stanów.

7, Floryda.

Granice. Floryda graniczy na północ ze Stanami Ziednoczonemi; na zachód z rzeką Missyssypi, która ją oddziela od Luizyiany; na południe z odnogą meksykańską; na wschód z oceanem atlantyckim.

Rząd. Floryda podzielona iest na dwie części, to iest na Florydę wschodnią i zachodnią. Należała do Hiszpanów, a iey rządca zawisał od Kapitana Generalnego wyspy Kuba.

Klima Florydy, mimo wielkie gorą-

co, jest zdrowe, i grunta tam w powszechności żyzne.

Floryda przystarcza ryż, *Produkta.*
frukta, bawełnę, koszenilę i
t. d. Obszerne puscze napełnione są:
tygrysami, lampartami i t. d. Łowią się
na brzegach perły. *S. Augustyn* miasto
stołeczne.

8, Nowy M e x y k,

albo

Królestwo nowey Gallicyi.

Nowy Meksyk graniczy na *Granice.*
północ z brzegiem północno-
zachodnim; na zachód z oceanem spo-
koynym; na południe z Meksykiem; na
wschód z odnogą Meksykańską i z Lui-
zyaną.

Hiszpani nazywali teraz no- *Podział.*
wy Meksyk królestwem nowey
Gallicyi, dzieląc na sześć części, to jest:
na nowy Meksyk, Kalifornią, nową Na-
waryą, nową Biskaję, nowy Leon i
nową Gallicyą.

Produkta. Klima ma umiarkowane, płodami iego są nayszczególniey, zboże, ryż i bawełna. Dostarcza złota, srebra, miedzi, drogich kamieni i kryształu.

Królestwo to należało do Hiszpanów. Mieszkańcy w części Hiszpani, w części Amerykanie ucywilizowani i Amerykanie dzicy, w dawném swoim żyjący pogaństwie.

Gwadalaxara miasto stołeczne całego królestwa, gdzie Gubernator mieszkał.

Kray ten odkryty został roku 1557 przez Hiszpanów.

9, M e x y k,

albo

N o w a H i s z p a n i i a.

Granice. Meksyk graniczy na północ s królestwem nowey Gallicyi; na zachód i południe z morzem spokojném; na wschód z odnogą meksykańską. Łączy się z Ameryką południo-

wą przez międzymorze Panama. Należała do Hiszpanii.

Hiszpani dali teraz Meksykowi imię nowej Hiszpanii, i podzielili na dwanaście wielkorządztw, to jest: Mechoakan, Meksyko, Tlaskala, Akapulko, Goaxa, Vera-Cruz, Tabasko, Jucatan, Gwatimala, Nikaragua, Kostaryka, Veragua. *Podział.*

Klima nowej Hiszpanii bardzo gorące, wydaie zboża, ryż, wina, oliwę, cukier, pomarańcze, len, bawełnę, pieprz, szafran, cynamon, kakao, wanilią, indigo, koszenilę, jedwab i t. d. Znajduie się tam wiele kopalni złota, srebra, żelaza, i t. d. *Produkta.*

Nowa Hiszpania rządzona była przez Wicekróla. Mieszkańcy w części Hiszpani, a w części dawni Meksykanie, wyznający religią chrześcijańską. *Rząd.*

Hiszpani pod przewodnictwem Ferdynanda Korteza, opanowali Meksyk od roku *Odkrycie i cywil. daw. Meksykanów.*

1522 do roku 1525. Gdy w ten obszerny kraj przybyli, znaleźli go w stanie cywilizacyi, dosyć daleko posuniętey. Meksykanie już mieli swe prawa i kunszta. Rząd ich był monarchiczny. Okrucieństwo Hiszpanów z łakomstwem złota połączone, kraj ten wypłeniło z dawnych jego mieszkańców.

Wyspy Ameryki Północney.

Wyspy Ameryki północney, są położone iedne na oceanie atlantyckim, a drugie przy odnodze meksykańskiej.

1) Wyspy na oceanie atlantyckim:

Nayznaczniejsze wyspy na oceanie atlantyckim są następujące:

Nowa ziemia. Ta wyspa oddzielona od ciążniny Labrador przez ciążninę Belle-Ile, rozciąga się na 60 mil wdłuż, a na 45 wszérz. Ziemia w powszechności płonna

Należy do Angielczyków. Blizko wyspy jest rafa, na której łowi się stokfisz.

Mikielon i ś. Piotr. Te wyspy mało znaczące, należały do Francuzów: tu się sądowią ci, którzy na połów stokfiszają czyhaia.

Bermudy. Wyspy te położone na południe wysp Mikielon i ś. Piotra, należą do Anglików.

2) Wyspy na odnodze meksykańskiej:

1, Antylle. Wyspóm odnogi Meksyku, daie się w powszechności imie Antyllów. Kolombus odkrył ie pierwszy w roku 1492. Trzy tylko pory roku tam się rachuią: wiosna, lato i iesień.

Cukier iest nayglównieyszy *Produkta* produkt Antyllów. Sok trzciny cukrowey bardzo posilny: a szumowiny, które się zbieraią, gdy się trzcina ugotuie, służą do robienia rumu: końce zaś trzciny i liścia służą za przednią paszę dla bydła. Inne dostatki tych wysp, są: pszenica turecka, indigo, tabaka, bawełna i kawa.

Mieszkańcy. Mieszkańcy Antyllów są ro-
dowici Europejczycy, Ame-
rykanie cywilizowani i Murzyni nie-
wolnicy, zakupieni w Afryce i przewie-
żeni do Ameryki. Rodacy tych wyp-
niemal wszyscy wytraceni przez barba-
rzyństwo Europejczyków. Rachuje się
tam do 450,000 Afrykanów niewolni-
ków. Pewny Portugalczyk w wieku
piętnastym był sprzedał swych Murzy-
nów niewolników, ten wypadek zdarzo-
ny, naprowadził łakomców na myśl,
aby s sprzedaż Murzynów robić obszerny
handel.

2, Wyspy lukayskie, mało ieszcze
zamieszkane, należą do Angielczyków.

3, Kuba. Ta wyspa pbfituie w cukier,
kawę, bawełnę, kakao i drzewo Aka-
żu: znayduią się téż kopalnie złota i mie-
dzi. Należała do Hiszpanów. *Hawana*
miasto stołeczne.

4, Jamaika. Ta wyspa obfituie w cu-
kier, kakao, kawę, bawełnę, indigo i
drzewo Akazu. Należy do Angielczy-
ków. *Kingston* miasto stołeczne.

5, Wyspa świętego Dominika. Ta
wyspa rozeiąga się na 70 mil wdłuż,
a na 30 wszérz.

Główniejsze produkta są: róż- *Produkta.*
żne delikatne owoce, kakao, *Rząd.*
cukier, kawa, herbata, bawełna, indigo,
rośliny lékarskie i kunsztóm użyteczne.
Ma miny złota, srebra, żelaza i t. d.
Wyspa ta należała cała do Francuzów:
bo Hiszpani w roku 1795 ustąpili iey
byli część południową, którą posiada-
li, i składała odtąd pięć departamen-
tów, toiest: departament północny, za-
chodni, południowy, Samany i Inganne.
Atoli rewolucyie krwawe, przez iakie
ta wyspa późniefy przeszła, zupełnie iey
postać i rząd odmieniły. Murzyni, co
iak niewolnicy na osadach francuzkich
tey wyspy traktowani byli, pokonali
zbroyną siłę francuzką, i przez okropne
morderstwa wytępiwszy wszystkich bia-
łych, płci oboiefy, ogłosili się ludem wol-
nym, i wyspę ś. Dominika nazwali rze-
cząpospolitą Hayty. Nakoniec Dessalin
dowódzca Murzynów, roku 1805 d. 20
Maia, nową kraiowi nadał konstytucyją,
i Cesarzem się ogłosił, z warunkiem, iż
tron nie będzie dziedziczny. Państwo
podzielone iest na sześć wojskowych
dywizy. Obywatel każdy iest żołnie-
rzem. Chorągwie dwukolorowe przy-
ięto, t. i. czerwono-czarne: iednakże

w pokoju każdy mieszkaniec powinien umieć jaką sztukę wyzwoloną albo profesyją. Zaden z białych ludzi nie może być obywatelem Hayty, wyjąwszy Polaków i Niemców.

Przylądek Francuzki, miasto naczelne departamentu północnego, a stołeczne całej wyspy, jest obszerne, mające port dobry i handel znaczny.

6, Porto-Rico. Wyspa ta rodzi ryż, owoce, cukrową trzcinę, kawę, bawełnę, i drzewo okrętowe i do budowy zdatne. Należała do Hiszpanów.

7, Święty Tomasz, święty Ian i święty Krzyż. Wyspy obfitujące w cukier, kawę i bawełnę, należały do Danii.

8, Święty Bartłomiej. Ta wyspa mająca cztery milerozległości, obfita w trzcinę cukrową, bawełnę i indigo, należała do Szwecyi.

9, Święty Eustachy, Saba i Kurasao. Te wyspy dostarczające cukier, tabakę, bawełnę i t. d. należały do Hollandyi.

10, Antigoa, Dominika, Barbada i Grenada. Te wyspy rodzą cukier, imbir, anyż, tabakę, bawełnę, indigo i drzewo okrętowe, tudzież do budowy zdatne. Należą do Anglii.

11, Gwadelupa, Desirada, Marie-Galande, Martynika, ś. Lucia i Tabago. Te wyspy należały do Francuzów. Dostatki ich naygłówniejsze: pszenica turecka, różne owoce, cukier, tabaka, bawełna i indigo.

12, S. Małgorzata. Należała wyspa ta do Hiszpanów. Obfituje w pszenicę turecką, frukta, pasze, i poławiaią się na iey brzegach perły.

II. Ameryka południowa.

1, G u i a n a.

Guiana graniczy na północ *Granice* z oceanem atlantyckim; na zachód s królestwem nowey Grenady; na południe s kraiem amazońskim; na wschód z oceanem atlantyckim.

Guiana dzieli się na dwie czę- *Podział.* ści, toiest na Guianę francuzką i hollenderską.

Klima. Klima tam bardzo gorące, i powietrze powszechnie niezdrowe. Ma puscze obszorne, które są napełnione zwierzem drapieżnym i iadowitemi gadzinami. W miejscach, gdzie grunt jest uprawiany, wydaie pszenicę turecką, bawełnę, kawę, cukier, kakao, tabakę i indigo.

Francuzi i Hollendrzy, którzy ten kray między siebie podzielili byli, nie mieli dotąd w nim osad znacznych, i naywiększa część iego mieszkańców, są Amerykanie dzicy i w pogaństwie żyjący.

Kaien miasto stołeczne Guiany francuzkiej, a *Surinam* hollenderskiej.

Kaien stało się pamiętném w zamieszkach narodu francuzkiego po świętym Ludwiku XVI, dokąd na wygnanie wysyłano wiele niewinnych ofiar rewolucyi.

2, Królestwo nowej Grenady.

Granice. Królestwo nowej Grenady graniczy na północ z odnogą meksykańską; na zachód z oceanem spokojnym; na południe s Peru; na wschód

z Guianą. Łączy się z Ameryką północną przez międzymorze Panama.

Klima tu bardzo gorące, i powietrze w wielu miejscach niezdrowe. To królestwo przerzyna wielki łańcuch gór nazwanych Kordyliery. Wydaie ten kray zboża, ryż, owoce, trzcinę cukrową, kakao, wanilią, bawełnę, koszenilę, rośliny lekarskie i t. d. Ma w sobie wiele kopalni złota, srebra i kamieni drogich: znajdują się obszernie lasy, rodzące drzewa do lekarstw i kunsztów używane, napełnione drapieżnymi zwierzętami.

Królestwo to należało do Hiszpanii i było rządzone przez Wicekróla, od którego zawisali rządcy szczególni. Mieszkańcy tego wielkiego kraiu w części Hiszpani, Amerykanie ucylizowani i Amerykanie dzicy, żyjący w pogaństwie.

Kartagina miasto stołeczne całego królestwa nowej Grenady, wielkie i bogate przez swój handel: ma port bardzo wygodny na odnodze meksykańskiej. Tu mieszkał Wicekról i znajdowała się katedra biskupia, tudzież Akademia.

5, B r e z y l i i a.

Granice. Brezylia graniczy na północ z oceanem atlantyckim; na zachód s kraiem Amazonek i Paragay; na południe i na wschód z oceanem atlanty kim.

Produkta. Klimą w Brezylji bardzo gorące, ale zdrowe. Ziemia tego obszernego państwa w powszechności obfita: rodzi się tam pszenica turecka, trzcina cukrowa, wanilia, bawełna, balsamy, użyteczne do lekarstwa i kunsztów drzewa: znaydują się kopalnie złote i dyamentów.

Rząd. Brezylia należy do Portugalii, i jest rządzona przez Wicekróla. Mieszkańcy tej przestronney krainy w części Portugalczycowie, Amerykanie ucywilizowani i Amerykanie dzicy.

San Salvador stolica całej Brezylji, ma port na odnodze nazwaney wszystkich świętych, będący częścią oceanu atlantyckiego. Miasto bogate i wielkie przez swój handel. Wicekról tam mieszka, i jest katedra arcybiskupia.

4, K r a y A m a z o n e k .

Kray Amazonek graniczy na *Granice.* północ s królestwem nowey Grenady i z Guianą; na zachód s Peru; na południe z Paragay; na wschód z Brazylią.

Kray ten stąd nazwali kraiem Amazonek pierwsi Europeyckowic, którzy tam wylądowali, iż w nim znaleźli niewiasty uzbroione. Klima tu bardzo gorące: najsławniejsza rzeka jest tegoż nazwiska.

Kray Amazonek jest prawie dziki: największą jego część okrywaią lasy, jeziora i trzęsawiska. Puszcze są napelnione tygrysami, łosiami, małpami, papugami i t. d.

Mieszkańcy kraiu Amerykanie dzicy, chodzą prawie bez odzieży. Żyją oni s połowu ryb i zwierząt, w grubém poganstwie.

Hiszpani i Portugalczycowic wystawili twierdz wiele wdłuż rzeki Amazonek, która przez ten kray płynie.

5, P e r u .

Peru graniczy na północ *Granice.* s królestwem nowey Grenady;

na zachód z oceanem spokojnym; na południe s królestwem Plata; na wschód s kraiem Amazonek.

Klima Peruańskie bardzo gorące, ale zdrowe. Nigdy w tym kraju deszcz nie pada: atoli dżdżu niedostatek nagradza obfita rosa, cowiedzór spadaiąca i dostatecznie ożywiaiąca i odwilżaiąca rośliny. Peru przerzyna wielkie pasmo gór Kordyliery.

Produkta. Produkta tego państwa są: zboże, ryż, kakao, pieprz, bawełna, drzewa potrzebne do farbowania i zioła lékarskie, tudzież kinkina. Kinkina iestto kora pewnego drzewa, rosnącego po górach. Ma rodzaj zwierząt, które nazywaią Lama, iest ono nakształt barana, i Wigoń nakształt kozy.

Peru ma miny złota, miedzi i drogich kamieni.

Rząd. Peru należało do Hiszpanów, od czasu zdobycia w roku 1533 aż dotąd. Gdy w ten obszerny kraj przybyli, znaleźli tu ucywilizowanie dosyć znaczne. Już Peruwianie mieli swe prawa i kunszta; podlegli byli Królowi, który się nazywał Inkas.

Państwo to rządzone było przez Wicekróla. Mieszkańcy w części Hiszpani i rodowici Peruwianie, wyznający wiarę chrześcijańską.

Lima stolica całego Peru, wielkie i piękne miasto, położone nad rzeką Rima.

6, P a r a g a y,
c z y l i

K r ó l e s t w o P l a t a.

Paragay, albo królestwo Plata. *Granice.*
ta, graniczy na północ s Peru i kraiem Amazonek; na zachód z oceanem spokojnym i s kraiem Chili; na południe z ziemią magiellańską; na wschód z oceanem atlantyckim i Brazylią.

Hiszpani nazywają teraz ten kraj królestwem Plata.

Klima tego królestwa gorące, ale zdrowe. Najznaczniejsze rzeki są: Plata, Paragay i Uragay.

Państwo to rodzi zboża, wi- *Produkta.*
no, trzcinę cukrową, cynamon, bawełnę, kinkinę i różne drzewa do farb potrzebne: ma dostatek bydła i t. d., i zawiera w sobie kopalnie złota, srebra, żelaza, miedzi, alunu i t. d.

Rząd. Królestwo Plata należało do Hiszpanów i było rządzone przez Wicekróla. Mieszkańcy w części Hiszpani, Amerykanie ucywilizowani i Amerykanie dzicy.

Buenos Ayres, stolica całego królestwa Plata piękne i duże miasto: naybardziej handluie cukrem i miedzią. Zasczycone jest katedrą biskupią.

7, C h i l i.

Granice. Chili graniczy na północ z królestwem Plata; na zachód z oceanem spokojnym; na południe z ziemią magiellańską; na wschód z tą samą ziemią i królestwem Plata.

Chili ma powietrze miłe i zdrowe, a grunta powszechnie urodzajne. Przerzyna kray pasmo gór Kordyliery.

Produkta. Płody ziemi są nayszczegól-
niey: zboża, wina, oliwa, owoce, len, rośliny lékarskie: znajdują się także miny złota, srebra, miedzi i t. d., siarki i węgla.

Rząd. Chili należało do Hiszpanów, rządził tam Kapitan Generalny.

Sant Jago, stolica całego państwa Chili, miasto wielkie. Ma katedrę biskupią.

8, Ziemia Magiellańska.

Ziemia magiellańska graniczy na północ s królestwem Plata; na zachód s Chili i oceanem spokojnym; na południe s ciążniną magiellańską; na wschód z oceanem atlantyckim.

Klima tej ziemi iest umiarkowane, i ziemia byłaby płodna, gdyby było rólnictwo wprowadzone. Mieszkańcy są dzicy Amerykanie, s polowania i rybołówstwa żyjący, odziewający się skórą zwierząt, iakieby zabili, i zostający w grubém pogaństwie. Najznaczniejsza horda w tym narodzie iest Patagonów, którzy są bardzo wysokiego wzrostu.

Wyspy Ameryki Południowej.

Wyspy Ameryki południowej są położone iedne na oceanie atlantyckim, a drugie na oceanie spokojnym.

1) Wyspy na oceanie atlantyckim :

1, Fernando Noronha. Ta wyspa prawie nic nie rodzi. Należała do Portugalii.

2, Maluiny albo Falkland. Wyspy te należały teraz do Hiszpanii, liczą ich wiele, ale ziemia mało jest urodzajna.

3, Ziemia ognista. Ta wyspa kończy się na południe przylądkiem Horn. Stąd się tak nazywa, iż gdy ją pierwszy wynalazł Magiellan, postrzegł wielki na niej ogień, zdało mu się od wybuchnięcia wulkanu. Napełniona wysokimi górami, okrytymi prawie zawsze śniegami i lodami. Zamieszкана jest przez dzikich Amerykanów.

4, Ziemia Stanów. Imię iey dane od żeglarza hollenderskiego, który ją odkrył.

5, Ziemia Sandwich. Ziemia ta nie jest zamieszкана.

2) Wyspy na oceanie spokojnym :

Wyspy Gallapagos, których się wiele liczy, tudzież wyspy święty Ambroży i święty Felix, są bezludne.

N o w e O d k r y c i a.

Nayznaczniejsze wyspy, które zostały w tych czasach odkryte, przez różnych narodów żeglarzy, są położone iedne na morzu spokojném ku północy; drugie na tymże oceanie na południe.

1) Na oceanie spokojnym ku północy:

Wyspy aleutskie albo wyspy Berynga i wyspy lisie, odkryte przez Rosyjan (p. leografią państwa rossyysk. w Wilnie 1810, od karty 83 do 85 i od 236 do 243).

Wyspy Sandwich. Te wyspy odkrył Kook sławny marynarz angielski. Rodzą różne owoce. Mieszkańcy są miernego wzrostu i cery oliwkowey; chodzą prawie nago; żyją s polowania i rybołóstwa; mają Królów i zostają w pogaństwie.

Naysławniejsza wyspa z wysp Sandwich, zowie się Owhyhe przez tamtejszych wyśpiarzy, którzy w roku 1779 zabili Kooka.

2) Na oceanie spokojnym ku południowi:

Nowa Gwinea. Wyspę tę odkrył Savedra, hiszpański żeglarz. Mieszkańcy są czarni, włosy mają jak Murzyni wlniaste, i chodzą prawie bez odzieży.

Nowa Hollandyia. Ta wyspa jest największa z wysp znanych. Tasman i niektórzy inni marynarze hollenderscy odkryli s czasem różne części iey brzegów ku północy, i nazwali nową Hollandyją; następnie Kook odkrył wszystkie iey brzegi południowe, nazwawszy ie nowy Wales południowy, czyli nową Kambryją południową. Anglicy założyli tam osadę w okolicy portu Jakson, który jest położony między zatoką morską Broken-Bay nazwaną, leżącą na północ, i Botany-Bay, leżącą na południe. Ta kolonia szczególnie się składa z występników na wygnanie skazanych.

O nowey Hollandyi już w części się mówiło pod Azyją.

Nowa Irlandyia i nowa Brytaniia. Te wyspy odkryte przez Angielczyków. Ich grunta i mieszkańcy są iak na wyspie nowa Gwinea.

Luizyiada. Ta wyspa odkryta została

przez Kapitana Bugainville, żeglarza francuzkiego.

Nowe Hebrydy. Te wyspy odkryte przez Kooka. Obficie rodzą różne rośliny i drzewa rozmaitego gatunku. Mieszkańcy są cery bardzo zagorzały, prawie chodzą bez odzieży.

Nowa Zelandyia. Ta wyspa odkryta została przez marynarza hollenderskiego Tasmana, po nim Kook całą zwiedził. Mieszkańcy cery zagorzały, rysują sobie na ciele różne wzorki, które farbują bardzo czarnym kolorem: są powszechnie okrutni a nawet i ludożercy. Broń ich jest dzida i rohatyna: słuchają swoich naczelników.

Wyspy przyjacielskie. Te wyspy odkrywszy Kook, dał im to nazwisko, s przyczyny przyjemnego z nim się obeyscia wyspiarzy. Mieszkańcy prawie chodzą nago, są przyjemni i gościnni, podlegli Królowi.

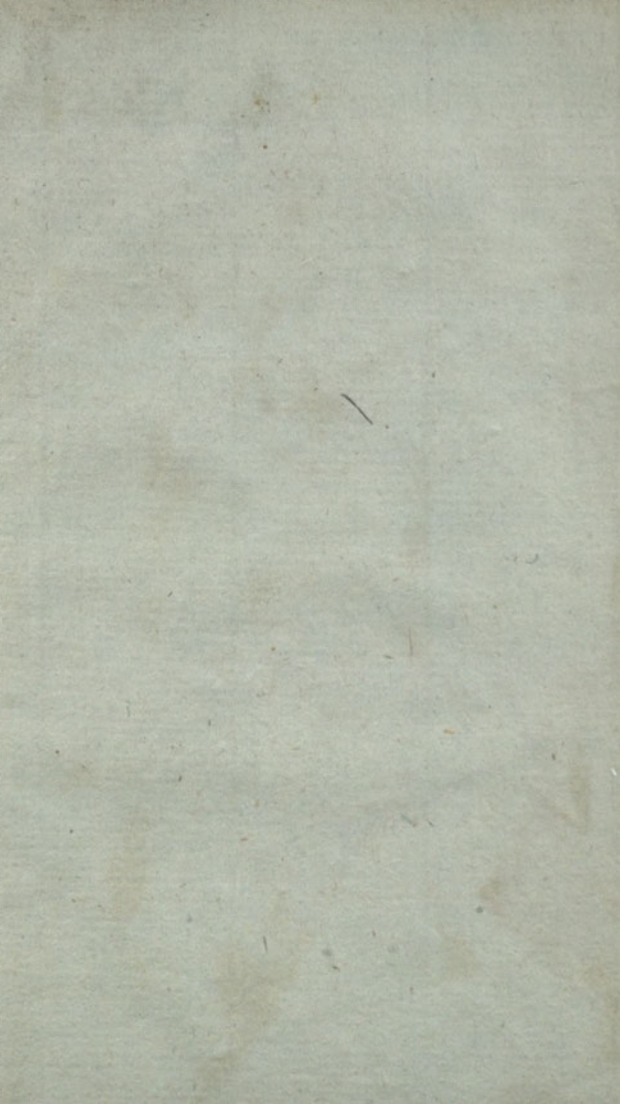
Wyspa Otahiti. Została ona odkryta przez Kapitana Wallis, żeglarza angielskiego, który zachował iey nazwisko iakie dają wyspiarze sami. Składa dwie półwyspy, a które prawie otoczone są skałami koralowemi. Położenie kraiu ku śrzodkowi wyspy, jest górzyste, ale

pobrzeża wzdłuż płaszczyzny okryte drzewami owocowymi, gdzie też roście drzewo kokosowe i drzewo chlebowe, tak nazwane, że owoc, co rodzi, ma smak chleba pszennego. Otahitowie są cery zagorzałej, kształtni i silni. Wyrabiają sobie na ciele różne wzory; ich odzież jest z włókna lekkiego utkana s kory drzewa. Narzędzia potrzebne sporządzają sobie s kości lub kamieni, i za pomocą takich narzędzi, budują czółna do żeglugi zdatne, i nawet wielkie statki pirog zwane, uzbroione na wojnę. Broń ich jest proca i maczuga, urobiona z drzewa bardzo twardego. Są przyjemni i gościnni; żyją w pogaństwie, mając za obrządek kąpać się na dzień trzy razy w bieżącej wodzie. Ięzyk ich melodyczny, gdyż ma wiele samogłosek. Każdy s tych półwysep jest rządzony przez Króla.

Wyspa Oheteroa. Odkryta przez Kooka. Mieszkańcy i kray podobny jest do kraiu Otahitów.

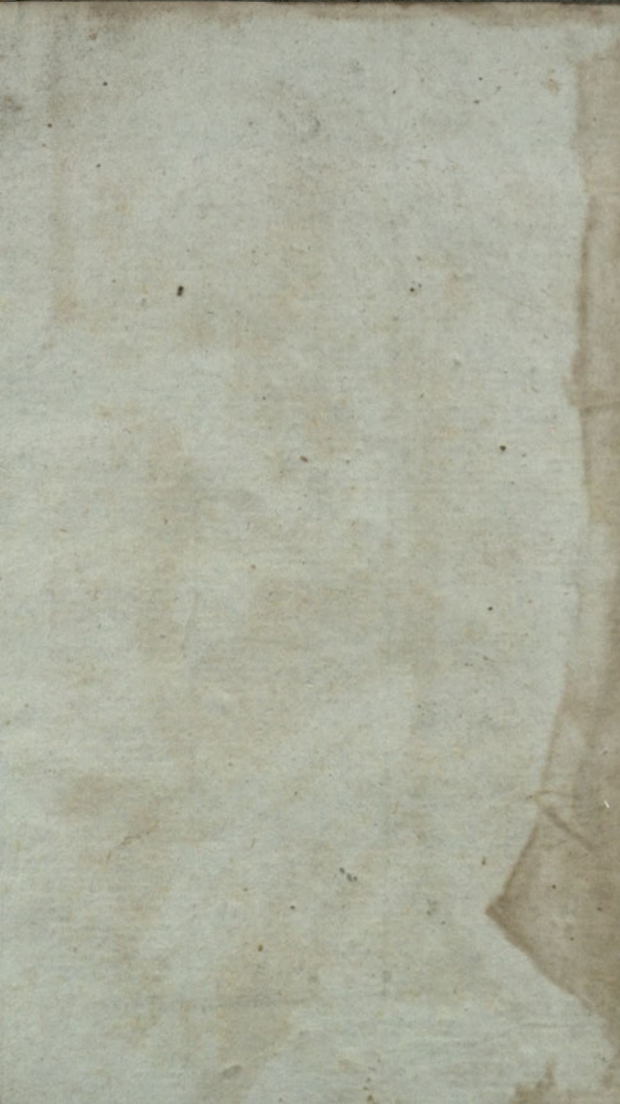
Wyspy Markizy. Odkrywszy one Quiros Hiszpan, dał im to nazwisko ku czci i sławie Markizy de Mendoza damy hiszpańskiej. Kray i mieszkańcy podobni są do Otahitów.

876255

11561